

T.C.
NEVŞEHİR HACIBEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ORTA ASUR DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE
I. TİGLAT-PİLESER DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLER**

Yüksek Lisans Tezi

Semra DALKILIÇ

Danışman

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Nevşehir

Haziran 2016

T.C.
NEVŞEHİR HACIBEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ORTA ASUR DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE
I. TİGLAT-PİLESER DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLER**

Yüksek Lisans Tezi

Semra DALKILIÇ

Danışman

Prof. Dr.L. Gürkan GÖKÇEK

Nevşehir

Haziran 2016

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Semra DALKILIÇ

"Orta Asur Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve I. Tiglat-Pileser Dönemi Siyasal Faaliyetler" adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Semra DALKILIÇ

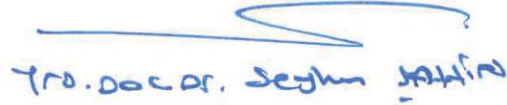
Danışman

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN 4.

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK danışmanlığında Semra DALKILIÇ tarafından hazırlanan “ORTA ASUR DEVLETİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE I. TİGLATH-PİLESER DÖNEMİ SİYASAL FAALİYETLER” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

12/07/2016

JÜRİ

Danışman: Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Üye : Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

İMZA

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..18./07/2016 tarih ve 2016/BS. 452 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

18.07/2016

Doç. Dr. Nese YALÇIN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Orta Asur Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve I. Tiglat-pileser Dönemi Siyasal Faaliyetler adlı bu çalışmanın amacı, Ön Asya siyasi tarihinde meydana gelen gelişmelerin ve I. Tiglat-pileser döneminde yaşanan siyasi olayların Asur'un yükselişindeki ve çöküşündeki etkilerini yazılı kaynaklar ışığında ele almak ve incelemektir.

Ön Asya siyasi tarihinin karmaşık bir süreçten geçiyor olması ile oluşan siyasi boşluğun ve Asurlu kralların izlemiş oldukları yayılmacı politikanın Orta Asur'un yükselişindeki etkileri değerlendirilmiştir. Dönemin iki büyük gücü olan Hitit ve Mısır ülkeleri arasında yaşanan Kadeş Savaşı'nın Asur'un yükselişindeki etkisine değinilmiştir. Ege Göçleri sonrasında Hitit gücünün zayıflaması ile Asur'un ve Ön Asya'nın siyasi durumu hakkında değerlendirilme yapılmıştır.

Asur-uballit ile başlayan Orta Asur yükselmesinin I. Tiglat-pileser'den sonra düşüşe geçişinin nedenleri araştırılmıştır ve bu manada özellikle Arami Göçlerinin Asur'un güç kaybetmesindeki tetikleyici rolüne yer verilmiştir. Daha öncesinde dönemi ele alan ve yeterince inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma ile tüm eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamda bu yolda ilerlemem için beni her zaman motive eden ve kaynakları toparlamamda bana destek olan değerli dostum Faruk AKYÜZ'e, hayatımın her alanında bana vermiş olduğu kıymetli desteğini hissettiren değerli hocam Doç. Dr. Esmâ REYHAN'a, tezimin oluşmasında ve ilerlemesinde beni yönlendiren, yardımlarıyla beni destekleyen aynı zamanda danışmanım olan kıymetli hocam Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK'e teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam esnasında sağlamış oldukları maddi ve manevi destek için anneme, babama ve ağabeyime şükranlarımı sunarım.

ÖZET

ORTA ASUR DEVLETİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE I. TİGLAT-PİLESER DÖNEMİ SİYASAL FAALİYETLER

Semra DALKILIÇ

Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Asur tarihi, araştırmacıları tarafından 3 ana evreye ayrılmıştır. Buna göre Asur, Eski, Orta ve Yeni olarak sınıflandırılmıştır. Yazılı belgelerin incelenmesi sonrasında Orta Asur olarak adlandırdığımız bu dönem, Eski Asur dönemine göre daha örgütlü ve güçlü bir devlet yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Orta Asur devletinin ortaya çıkışını dönemin siyasal ve çevresel faktörleri tetiklemiştir. Dönemin güçlü devletleri arasında yer alan Hitit, Mısır, Mitanni ve Babil devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve dış faktörlerin etkileri nedeniyle zayıflamaları, Asur için büyük avantaj olmuştur. Dönemin siyasi durumuna ışık tutan, Amarna Çağı olarak adlandırılan süreçte Mısır Tel-el Amarna şehrinde ele geçirilen mektuplardan ve Asurlu kralların yazıtlarından, Asur’un bölgesel bir güç olmaktan çıktığını ve büyük devletlerle eşit konuma geldiğini anlamaktayız. Ön Asya siyasi ve kültürel tarihini derinden etkileyen Kadeş Savaşı ve Ege Göçleri ise bu güçlenmenin bir başka nedenidir. Asur-uballit ile başlayan bu yükselme dönemi I. Tıglat-pileser ile son bulmuştur. Orta Asur devletinin çöküş nedeni ise Suriye ve Filistin bölgelerinden yavaş fakat etkili bir biçimde gerçekleşen Arami kabilelerin göçleri olmuştur. Orta Asur döneminde devletin sosyal yapısı, askeri teşkilatı başta olmak üzere bürokrasinin ve hatta kralların eylem biçimi ve hareket alanlarına dair birçok kuralın değiştiği bir dönemdir. Birçok uygulama Asur’un yıkılışına kadar sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Asur, Amarna Çağı, Ege Göçleri, Kadeş Savaşı, Arami Göçleri

ABSTRACT

THE EMERGENCE OF THE MIDDLE ASSYRIAN EMPIRE AND I. TİGLAT-PİLESER POLITICAL ACTIVITIES OF PERIOD

Semra DALKILIÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Institute of Social Sciences Department of History

Supervisor: Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Assyrian history is divided into three main phases by researchers. Accordingly, Assyrian is classified as Old, Middle and New. After examination of the written documents, Middle Assyrian, which we term, was more powerful the structure of a state and more organized than Old Assyrian. The emergence of the Middle Assyrian period is triggered by political state and environmental factors. Located between the powerful states of the period, Hittite, Egyptian, Mitanni, and Babylon conflicts of interests between them and weakening the impact of external factors have been a great advantage for the Assyrian. We understand that Assyrian got out being regional power and become equal position the other states from sheds light on the political situation of the period which was nomenclature Amarna Age, letters captured in Tel-el Amarna city of Egypt and the inscriptions of the king of Assyrian. In two important events have deeply affected the Front Asian political and cultural history, the Battle of Kadesh and Migration of the Aegean, are another reason for this strength. This period started with Asur-uballit and it finished with I. Tiglat-pileser. Migration of Arameans who came from region of Syria and Palestine caused the collapse of the middle Assyrian Empire. The middle Assyrian period of the state in the social structure, military organization, particularly the bureaucracy, and even of the King's rule changes many of the areas of action and movement period. Many of the implementations lasted until the fall of Assyrian.

Key Words: Assyrian, Amarna Period, Aegean Migration, Battle of Kadesh, Aramenas Migration

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	Error! Bookmark not defined.
KLAVUZA UYGUNLUK ONAYI	Error! Bookmark not defined.
TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ASUR DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DÖNEMİN SİYASİ OLAYLARI

1.1. Amarna Çağı ve Bölgedeki Dengeler.....	6
1.2. Asur-uballit (MÖ 1365-1330) Dönemi Siyasi Gelişmeler	13
1.2.1. Asur-uballit Dönemi İmar Faaliyetleri	16
1.3. Enlil-nirari (MÖ 1329-1320) Dönemi Siyasi Gelişmeler.....	17
1.4. Arik-den-ili (MÖ 1319-1308) Dönemi Siyasi Gelişmeler	18
1.5. Adad-nirari (MÖ 1307-1275) Dönemi Siyasi Gelişmeler.....	18
1.5.1. Adad-nirari Dönemi İmar Faaliyetleri	21

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASUR DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞ DÖNEMİ

2.1. Kadeş Savaşı (MÖ 1274) ve Orta Asur Devleti'ne Etkileri	23
2.2. I. Salmanassar (MÖ 1274-1245) Dönemi Siyasi Gelişmeler	29
2.2.1. I. Salmanassar Dönemi İmar Faaliyetleri	33
2.3. I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) Dönemi Siyasi Gelişmeler.....	34
2.3.1. I. Tukulti-Ninurta Dönemi İmar Faaliyetleri	40
2.4. Ege Göçleri ve Orta Asur Devleti'ne Etkileri	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. TİGLAT-PİLESER'İN SİYASİ VE İMAR FAALİYETLERİ VE ORTA ASUR DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ

3.1. I.Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) Dönemi Orta Asur Devleti	48
3.1.1. I. Tiglat-pileser Dönemi Siyasi Gelişmeler	50
3.1.2. I. Tiglat-pileser Dönemi İmar Faaliyetleri	65
3.2. Orta Asur Kanunları	73
3.3. Arami Göçleri ve Orta Asur Devleti'ne Etkileri	81
3.4. Orta Asur Devleti'nin Çöküşü.....	86
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA	94
EKLER.....	100

KISALTMALAR

ARAB	Ancient Record of Assyrian and Babylonia
Bkz	Bakınız
Çev	Çeviren
Doç	Doçent
Dr	Doktor
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
MÖ	Milattan Önce
No	Numara
Prof	Profesör
S	sayfa
s	sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Yay	Yayınlayan
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu
Yrd	Yardımcı
YY	Yüzyıl

GİRİŞ

Yaklaşık 1400 yıllık bir tarihi olan Asur devleti araştırmacıları tarafından üç ana evreye ayrılarak, Eski Asur, Orta Asur ve Yeni Asur olarak incelenmiştir. Orta Asur devletinin ortaya çıkışı, Orta Asur dönemi krallarının siyasi ve kültürel faaliyetleri, bu dönem vuku bulan Amarna Çağı, Kadeş Savaşı, Ege Göçleri ve Arami Göçleri gibi köklü değişikliklere neden olan olayların Orta Asur devletine etkileri çalışmamızın içeriğini oluşturmaktadır. Asur'un Orta döneminin yükselişini ele almadan önce Eski Asur'un neden güç kaybettiğini ve tarih sahnesinden indiğini değerlendirmekte ve açıklamakta fayda vardır. MÖ 2000-1600 yıllarına dayandırılan Asurluların bölgedeki etkinliklerini ilk kez Asur kralı İlişuma'nın Babil'e yaptığı bir seferden biliyoruz.¹ Eski Asur devletinin bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkışı Asur kralı I. şamşi-Adad (MÖ 1811-1776) döneminde gerçekteşmiştir.² şamşi-Adad'dan önceki kralların isimleri, tabletlerin çok fazla tahrip olması ve kendilerinden sonra gelen krallar tarafından yazıtlarda isimlerinin geçmemesi nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. şamşi-Adad döneminde sınırlar güneyde Eşnunna ve Babil'e kadar dayanmıştır. Anadolu'da kurulan ticaret merkezleri ile ekonomik kalkınma sağlanmış bunun yanı sıra kültürel etkileşimlerin de arttığı sürece girilmiştir. Günümüz Kayseri ilinin 25 kilometre kuzeydoğusunda yer alan, Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan ve dönemin Anadolu'daki ticaret merkezi olan Kültepe/Kaniş'te yapılan bilimsel kazılar sonrasında ele geçirilen tabletlerden dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler edinebiliyoruz. Bu tabletler daha çok mahkeme kararları, iş anlaşmaları ve satış mabuzlarını içerse de dönemin siyasi yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı da sağlamaktadırlar. Eski Asur'un bölgedeki etkinliği Asur ve Kaniş arasındaki kervan yollarının güvenliğinin azalması ile düşüşe geçmiştir. Bu dönem Anadolu'da yerel beylerin arasındaki rekabetten doğan siyasi bir karmaşa vardır. Cahit Günbattı tarafından yayımlanan Kt. 01/k 217 numaralı mektup bu mücadeleyi gözler önüne sermektedir. Harsamna Kralı Hurmeli'ye gönderilen bu mektupta, Zalpa ile Harsamna arasındaki mücadelede I. şamşi-Adad'ın Zalpa'ya destek verdiği ve bu nedenle Hurmeli'nin Asurlu kervanlara yolu kapattığı yazmaktadır.³ Bu döneme ait

---

¹ Sever, 1996: 54.

² Gökçek, 2015: 9.

³ Günbattı, 2005: 759-782.

yazışmalara en güzel örneklerden biri de günümüz Kayseri ilinde yer alan Kültepe/Kaniş kazılarında ele geçirilen ve Mama Kralı Anum-Hirbi'den, Kaneş Kralı Warşama'ya yazılmış olan bir mektuptur. Mektup Anadolu'nun siyasi durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu mektupta Anum-Hirbi Kaneş kralına şöyle demektedir:

"Mama ruba'u'su şöyle söyler: Kaniş ruba'u'su Warşama'ya de ki: sen bana mektup gönderdin ve (bu mektubunda) dedin ki: kölem Taişama'lılı'yı ben teskin edeceğim. Fakat sen kölen Sibuha'lılı'yı teskin ediyor musun? Mademki Taişamalı senin köpeğindir, ne için başka şarru'larla münakaşa ediyor mu? Bneim köpeğim Sibuha'lı diğer şarru'larla münakaşa ediyor mu? Taişama'lı bir ruba'u bizim aramızda üçüncü bir ruba'u olmalı mı? Düşmanım beni öldürür öldürmez Taişama'lı memleketime akın edip oniki şehrimi tahrip etmiş. (Bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü. O şöyle dedi: Ruba'um ölmüştür bu sebepten (benim kuş) avcı(sı)nın tuzağını kaldırdım. O, memleketimi koruyacak ve bana kalp verecek (beni cesaretlendirecek) yerde memleketimi yalnız yakmakla kalmadı, fakat dumanı da pis kokuttu. Baban İnar, Harsamna şehrini dokuz yıl boyunca muhasara etti zaman benim memleketim (benim halkım) senin memleketine akın edip tek bir sığır veya tek bir koyun öldürdü mü? Bugün sen bana mektup yazıyorsun ve şöyle diyorsun: Ne için yolu benim için serbest bırakmıyorsun? Yolu senin için serbest hale getireyim (getireceğim). Şahitler (elçiler) [...] sinler. Şehri [...] ve [...] yolu [...] yolu [...] serbest hale getireyim. [...] 17 adamla buraya gelsinler. [...] onların [...] buraya [...] memleketin [...] buraya getirdikleri [...] ve [...] sen] bana bir mektup gönderdin ve şöyle dedin: yemin edelim. Önceki yemin kafi değil mi? Senin habercin (elçin) bana gelsin ve sonra benim habercim sana muntazaman gitsin. Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip (burada) bıraktı. Bu (hareketler) tanrılara (tanrılar nazarında) iyi midir?"⁴

Eski Asur'un çöküşünü tetikleyen en önemli nedenlerden biri de orta Anadolu'da, Kızılırmak kavsi içinde kuruluşunu tamamlamış olan, Anadolu'daki yerel beylikleri kendi yönetimi altında toplamayı başaran ve sınırlarını genişleten Hitit gücü olmuştur. MÖ 1584'de Babil Hititler tarafından yıkılmıştır. Babil'in yıkılışı Mezopotamya'daki güçler dengesini altüst etmiştir, bölgedeki egemenlik yeni

---

⁴ Balkan, 1957: 8-9.

halkların eline geçmiştir. Kassitler Babil’de yeni düzen kurmuşlardır.⁵ Şamşi-Adad’dan sonra Asur zayıflamaya başlamıştır, buna karşın önce Mari arkasından da Hammurabi önderliğindeki Babil Krallığı yeni egemen güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır.⁶ Babil kralı Hammurabi hükümdarlığının 32. yılında kuzeydeki Eşnunna, Asur ve Gutı bölgelerine yönelmiştir. Gerçekte Asur devletinin ne ölçüde fethedildiği veya bu seferlerin sadece yıllık ganimet elde etmekten öteye geçip geçmediği açık değildir.⁷ Bir başka neden ise, kuzey Mezopotamya’da Zagros dağlarından Akdeniz’e uzanan bölgede Hurri-Mitanni devleti Asur’un güç kaybetmesini hızlandırmıştır. Mitanni devletinin 14. yüzyıl ortalarına doğru Hitit saldırıları nedeniyle güç kaybetmeye başladığı zaman dilimine kadar Asur bölgede gücünü gösterememiştir. Eski Asur devletinin zayıflaması ile bölgesel bir güç olarak varlığını sürdürmeye çalışan Asur için, Anadolu’da, Suriye bölgesinde ve Mısır’da yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik dengelerin bozulması yeniden güçlenmesine ve yayılmacı politikasını uygulamasına olanak sağlamıştır. Özellikle Hitit ve Mısır gibi dönemin iki güçlü devletinin Suriye ve Filistin topraklarına hâkim olma mücadelesi içerisine girmeleri sonucunda meydana gelen Kadeş Savaşı sonrasında Hititlerin zayıf düşerek sınırlarını denetim altında tutamayışı, Asur’un bölgesel güç olmaktan çıkmasında ve güçlü devletler statüsüne geçmesinde etken rol oynamıştır. Asurlu krallar bu boşluğu çok iyi değerlendirmişler, Mitanni, Babil ve Nairi/Uruatri konfederasyonları üzerine seferler düzenleyerek ülke sınırlarını genişletmişlerdir.

Eski Asur devletinin çöküşü sonrasında uzun bir sessizlik dönemi geçiren Asur ‘un yeniden güçlenmesi Asur-uballit dönemi ile başlamıştır. Kızılırmak kavsi içerisinde kuruluşlarını tamamlamış ve Anadolu’da siyasi birliği sağlamış olan Hititlerin, uzun süredir Asur’u hâkimiyeti altında tutan güney doğu Anadolu’da yer alan Mitanni devletine seferler düzenlemesi, Mitanni gücünün azalmasına neden olmuştur. Hitit saldırıları sonrasında yapılan anlaşmayla Mitanni, Asur ve Hitit arasında tampon bölge konumuna geçmiştir. Asur kralları Mitanni’nin zayıflaması ile bölgeye sık sık seferler düzenlemişler ve Mitanni’nin bazı şehirlerini ele geçirmişlerdir. Asur-uballit doğudaki ovalarda ve Dicle vadisinden kuzeyde Toros dağlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada egemenlik kurmayı başarmıştır. Asur Devleti Asur-uballit

---

⁵ Sever, 1996: 56.

⁶ Köroğlu, 2006: 105.

⁷ Köroğlu, 2006: 109.

hükümdarlığında Ön Asya'nın önemli güçleri arasına girmeyi başarmıştır. Mısır'ın Tel-el Amarna şehrinde ele geçirilen ve Amarna mektupları olarak bilinen Akad'ca kaleme alınmış olan diplomatik yazışmalar da buna kanıt oluşturmaktadır. Asuruballit, firavuna yazdığı mektupta kendisini *şarru rabu* “büyük kral” olarak adlandırması, Asur'un bölgesel bir güç olmaktan çıktığını göstermektedir. Asuruballit'den sonra tahta geçen Adad-nirari'nin, Hitit devleti tarafından tampon bölge olarak kullanılan Mitanni topraklarının büyük bölümünü ele geçirmesi Asur ve Hitit devletlerinin komşu konumuna getirmiştir. Asur kralının bu başarısı Asur'un Ön Asya'nın önemli güçleri arasına girmesini sağlamıştır. I. Salmanassar döneminde Asur yayılcı politikası sayesinde sınırlarını genişletmiştir. Asur kralı hammadde kaynaklarının olduğu bölgelere seferler düzenleyerek ele geçirmiş böylece Asur'un ekonomik olarak da güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle doğu Anadolu seferlerinin başarısı ekonomik güçlenmenin sebebi olmuştur. I. Tukulti-Ninurta dönemi Asur devleti kendisine rakip olan büyük güçlerle eşit pozisyona gelmiştir. Bu dönem ele geçirilen Babil ve Mitanni devletleri tamamen Asur hâkimiyetine girmiş ve Asur topraklarına dâhil edilmiştir. Nairi konfederasyonu ise kontrol altına alınmıştır.

Asur'un yükselişi ve yayılcı politikası I. Tiglat-pileser döneminden sonra düşüşe geçmiştir. Ege Göçlerinin etkisiyle Hitit devletinin yıkılması sonrasında bölgedeki topluluklar, Anadolu'da ve Suriye bölgesinde yerel krallıklar ve konfederasyonlar oluşturmuşlardır. Hitit devletinin yıkılması Arami kabilelerin yavaş fakat etkin bir şekilde Suriye, Anadolu ve Asur topraklarına sızmalarına olanak sağlamıştır. Aramiler, Suriye çöllerinde kabileler halinde yaşayan, birbirleriyle akraba birçok gruptan oluşmaktaydı. Uzun süre devam eden göçlerin sonucunda, başta Kuzey Suriye olmak üzere Mezopotamya'nın tümüne, Doğu Akdeniz kıyılarına ve Güneydoğu Anadolu'ya sızmışlardı. Ortaya çıkışlarından itibaren, her zaman merkezi otoriteden uzak olmuşlar ve tam olarak kendilerine ait ortak bir kültür oluşturamamışlardır. Gitgide artan bu Arami göç dalgaları Asur'un yeniden güç kaybetmesine ve bölgesel bir güç olarak varlığını devam ettirmesine neden olacaktır.

Çalışma üç bölümden meydana gelmiştir: Birinci bölümde, Orta Asur devletinin ortaya çıkışını tetikleyen siyasi olaylar incelenmiştir. Orta Asur krallarının faaliyetleri ve faaliyet alanları hakkında bilgi verilmiş. Ayrıca Amarna Çağı olarak adlandırılan ve tüm Ön Asya'nın siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri hakkında

bilgiler veren, devletlerin ve yerel beyliklerin yazışmaları içeren arşiv hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise, I. Salmanassar ve I. Tukulti-Ninurta dönemlerinin siyasi ve kültürel faaliyetlerine yer verilmiştir. Hem Ön Asya tarihini hem Asur tarihini etkileyen Ege Göçleri ve dönemin iki büyük gücü arasında gerçekleşen Kadeş Savaşı'nın Asur devletine etkisine değinilmiştir. Ege göçleri ile yıkılan Hitit devleti ardından, Asur yayılcı politikasını uygulayabileceği boş bir alan bulmuştur ancak beklemediği bir göç hareketliliği sonrasında çöküşe geçmiştir. Ege Göçleri sonrasında değişen siyasi dengeler, yerel krallıkların kurulmasına olanak sağlamıştır. Göçlerin yıkıcı etkisi sonrasında Hititler yıkılmıştır, Mısır ise hem Kadeş Savaşı'nın hem de Ege Göçleriyle ülkelerinin kapısına dayanan kavimlerin saldırısı sonrasında eski gücünü kaybetmiştir. Asur ise bölgesel olarak uzak bir yerde oluşu nedeniyle göçlerin yıkıcılığından etkilenmemiştir ancak Asur'un çöküşünü hızlandıracak olan Suriye ve Filistin bölgelerinden sızıntı halinde gerçekleşen Arami Göçleri, Asur'un karanlık bir döneme girmesine neden olacaktır.

Üçüncü bölümde, Orta Asur devletinin en önemli krallarından olan I. Tiglat-pileser'in siyasi, kültürel ve ekonomik çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. I. Tiglat-pileser hükümdarlığı, Asur'un uzun süre sonra yükselişe geçtiği ve güçlendiği dönem olmuştur. Askeri seferleri sonrasında ülkesine getirdiği ganimetlerin, aldığı haraçların ve vergilerin yanısıra Asur şehirlerinin, tapınakların yeniden inşa edilmesi, yeni saraylar ve kraliyet konutlarının inşası, kanallar, bahçeler yapılması, kütüphaneler kurulması, eski yasaların toplatılıp burada muhafaza edilmesi Asur'un kalkınmasını, gelişmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Son olarak Orta Asur devletinin yıkılış süreci incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ASUR DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DÖNEMİN SİYASİ OLAYLARI

1.1. Amarna Çağı ve Bölgedeki Dengeler

MÖ 14. yüzyılın ilk yarısına rastlayan ve yaklaşık 50 yıllık süreci kapsayan döneme Amarna Çağı denilmektedir.⁸ Döneme adını veren El Amarna şehri günümüz Mısır ülkesinin başkenti Kahire şehrinin 312 km güneyinde, Nil nehrinin doğu kıyısındaki düzlükte yer alan eski bir yerleşim yeridir. Burası Mısır'ın XVIII. sülalesinin 9. firavunu IV. Amenofis (MÖ 1372-1354) bilinen diğer adıyla Akhenaten tarafından kurulmuş ve kısa bir süre Mısır'ın başkenti olmuştur. Firavun, çok tanrılı Mısır'da ilk tek tanrılı inancı uygulamaya sokan ve Mısır dininin değiştirmeye çalışan firavun olarak bilinmektedir.

Tell El Amarna'nın önemi ise Amarna Mektupları olarak bilinen belgelerin ele geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dönemin güçlü devletlerinin, yerel krallıklarının ve kabilelerinin birbirlerine yazdıkları mektupları içeren bu belgeler, eski Ön Asya devletlerinin siyasi ve askeri ortaklıklarına, sosyal ve kültürel gelişmelerine, mevcut rekabet ortamına ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır. Bölgede ele geçirilen tablet sayısı yaklaşık olarak 400 kadardır. Tabletlerin çözümlemesi Norveçli Asur dil bilgini Jorgen A. Kundtson tarafından gerçekleştirilmiştir. Amarna mektupları EA 1 ve EA 382'ye kadar numaralandırılmıştır, EA, El Amarna'nın baş harflerinden kısaltılmış ve kodlanmıştır. Amarna Mektupları MÖ 14. yüzyılda eski Yakın Doğu'da paylaşılmış çivi yazısı kültürünün en önemli örneklerinden biridir. Büyük ölçüde yerel olaylardan söz etse de, haklarında çok az şey bildiğimiz aynı türden kültürleri ve onların karmaşık tarihini bize yansıtır.⁹ Çivi yazısı ile kil tabletlere yazılan bu mektupların dili, dönemin diplomasi dili olarak kabul edilen Akadçadır. Sadece EA 15; Asurca, EA 24; Hurrice ve EA 31-32; Hititçe olarak yazılmıştır. Tabletlerin önemli bir bölümü Suriye Filistin bölgesindeki küçük devletlerin kralları tarafından Mısır firavunları III. ve IV. Amenofis'e ya da yüksek saray yetkililerine hitaben

---

⁸ Gökçek, 2015: 75.

⁹ Taşkın, 2013: 175; William L.Moran, The Amarna Letters, s. xix

yazılmıştı, mektupların 40 kadarı ise Babil, Asur, Mitanni, Hitit, Alaşiya ve Arzava kralları tarafından firavunlara yazılmıştır.¹⁰ Amarna arşivinin 30 kadar tableti kazılardan ele geçirilmiştir, kalan kısmı ise satıcılardan alınmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere bölgede bilimsel kazılardan önce kaçak kazılar yapılmıştır. Mektuplar içinden 12 tanesi firavun mektupları olup III. Amenofis ve IV. Amenofis (baba-oğul) dönemine aittir. Mektupların tarihlendirilmesi konusunda bir takım zorluklar yaşansa da, Mısırlı arşiv memurlarının bazı mektuplarda hiyeratik tarihler vermesi, tarihlendirme sıkıntısının çözümlenmesine olanak sağlamıştır.

Amarna Çağı Ön Asya devletlerinin siyasi durumu şu şekildedir:

Mısır'da XVIII. sülalesinden olan 8. ve 9. firavunlar III. Amenofis IV. Amenofis hükümdarlıkları vardır. Bu dönem tarihçiler tarafından "Cihangirlik Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bu cihangirlik dönemi devletin siyasi sınırlarının genişliği ile değil, Mısır firavunu III. Tutmosis ile başlayan emperyalizme uygun politika izlemeye başlanması ile karakterize edilir. Bu döneme ait eşyalardaki lüks, zenginliğin başladığına işaret eder. IV. Amenofis'in hiç Suriye seferi yapmaması da durumu pekiştirmektedir.¹¹ Firavun 18 yıl süren hükümdarlığı boyunca Aten/Aton adını verdiği tek tanrılı inanç sistemini Mısır'a yerleştirmeye çalışmıştır. Çok tanrıcılığa karşı güneşe tapan ve onu kutsal sayan Aten inancını güçlendirmek istemiştir. Bu amaçla Amon başrahibinin siyasi gücüne son vermiştir. Daha sonra da, Amon'nun güçlü merkezi ve başkenti Teb şehrini terk ederek orta Mısır'da "Güneşin Ufku" anlamına gelen ve Akhet-Aten (Amarna) dediği yerde yeni bir şehir kurmuştur. Kendisine de Aten'in hizmetinde anlamına elen Akhenatan unvanını vermiştir.¹²

Babil'de Kaslar yani III. Kas sülalesi hâkimiyet sürüyordu. Amarna'daki tabletlerden Babil-Mısır ilişkileri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Bu belgelere göre iki devlet arasında dostane bir ilişki vardır. Babil'de Karaindas, Mısır'da ise IV. Tutmosis zamanlarından itibaren iki ülke arasında dostluk ilişkisi başlamıştır. Bu ilişki Babil'de Burnaburias zamanına, Mısır'da III. Amenofis ölümüne kadar sürmüştür.¹³ Babil ve Mısır aralarındaki bu dostluk ilişkisini pekiştirmek için evlilikler yapılmış ve değerli malların takası sağlanmıştır. Mısır firavunu III. Amenofis'in Babil kralı

---

¹⁰ Gökçek, 2015: 75.

¹¹ Kinal, 1943: 99.

¹² Gökçek, 2015: 75.

¹³ Kinal, 1943: 175-176.

Kadaşman Enlil'e yazdığı bir mektupta, bağları güçlendirmek için yapılan evlilikle alakalı şu sözlere yer vermiştir:

*“Sen (Kadaşman Enlil) şöyle dedin: komşu krallarla evli kızlarım, elçilerim oraya gittiği zaman onlarla görüşür ve bana selam olarak armağan gönderirler. Seninle birlikte olan kız yoksul mu, bunlar senin sözlerin. Ben de şöyle söylüyorum: doğrudur, senin komşun olan krallar zengin ve güçlü; kızların onlardan her istediklerini alıp, sana gönderebiliyorlar. Oysa benimle birlikte olan kız kardeşinin neyi var? Yine de bir şey edinirse, sana gönderirim. Ülkenin dışından altın külçesi edinmek için kızlarını vermen hoş bir şey.”*¹⁴

Amarna çağında iki ülke arasındaki dostluk birtakım siyasi evliliklerle sağlanmaya çalışılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkinin dostane olduğunu, mektupların bir kısmında kralların birbirlerine hediye ettikleri eşyalardan bahsetmelerinden anlayabiliriz. III. Amenofis'in Babil kralı Kadaşman-Enlil'e gönderdiği mektupta:

EA 1: *Biraderim Karaduniaş (Babil) kralı Kadaşman-Enlil*

*Nubmuaria, Büyük kral Mısır kralı, biraderin derki: ben iyiyim.*¹⁵

Görüleceği üzere firavun Babil kralına *biraderim* diye hitap etmektedir. Bu durum kralların birbirlerine eşit seviyede olduklarını göstermektedir. İki kral arasında geçen mektuplaşmalarda birbirlerine hediye ettikleri mallardan da detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Babil kralının mektubunda:

EA 1: *İyi cins atlar, altından haragabaş (?) 120 şekel (kırık) sana gönderdim. 1 tane lajivert taştan (kırık) hemşirem için hediye olarak gönderdim, çünkü o senin karındır.*¹⁶

III. Amenofis'ten Kadaşman-Enlil'e gönderilen bir mektupta, Babil kralının yeni bir ev yaptırdığından ve firavunun ev için gönderdiği hediyelerden bahsetmektedir.

EA 5: *Şimdi sana sadece dostane selam yolluyorum, yeni ev vesilesi ile ŞuttiElile:*

Abanoz ağacından, fildişi ve altın kaplamalı 1 karyola

Abanoz ağacından, altın kaplama 3 karyola

¹⁴ Gökçek, 2015: 76; Kuhtr, 2009:448.

¹⁵ Kinal, 1943: 180.

¹⁶Kinal, 1943: 181.

Abanoz ağacından, altın kaplama 1 uruşu

Abanoz ağacından, altın kaplama 1 koltuk

Abanoz ağacından, altın kaplama 5 koltuk

Abanoz ağacından, altın kaplama 4 koltuk

Bütün altınların tutarı 7 mine 9 şekel, gümüş tutarı 1 mine 8 şekel ½ şekel

Abanoz ağacından 10 ayak iskemlesi

Abanoz ağacından, altın kaplama 1 ayak iskemlesi

Altından bir tablet.¹⁷

Babil kralı Barnabariaş'tan Mısır kralı IV. Amenofis'e gönderilen mektupta ise:

EA 7: *Sana sadece 4 mine ağırlığında güzel lacivert taşı birde 5 koşum atı biraderime gönderiyorum.¹⁸*

İki ülke arasındaki ilişkiler mektuplardan anlaşılacağı üzere iyi düzeydedir, iki ülke birbirleri ile akrabalık bağı kurmuş, hediyeler alıp göndermişler ve siyasi, kültürel etkileşimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu iyi ilişkiler IV. Amenofis ölümü sonrası eski bağını kaybetmiştir.

Mitanniler kuzey Suriye bölgesinde II. binin ortalarında güçlü bir devlet kurmuşlar ancak bu güçleri 14. yüzyılın ortalarında artan Hitit saldırıları ve Asur'un güçlenmesi ile azalmıştır. Bu iki tehlikeli düşman devlet Mitanni'yi Mısır ile yakınlaştırmıştır. Mitanni kralı I. Artatama Mısır firavunu Tutmosis ile dostluk anlaşması yapmış olduğunu ve kızını firavuna vererek akrabalık bağı kurduğunu Amarna arşivinde yer alan EA 29 tabletinden anlayabiliyoruz.¹⁹ Bu yakınlaşmanın artan Hitit baskısı ve saldırıları ile ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Mitanni devleti bu baskıyı ve saldırıları azaltmak için dönemin en güçlü devletlerinden olan Mısır'ın desteğine ve korumasına ihtiyaç duymuştur, dolayısıyla Mısır'a bağlılığını gösteren hediyeler göndererek ve evlilik bağı kurarak bu desteği almaya çalışmıştır.

Mitanni kralı Tuşratta'nın III. Amenofis'e gönderdiği Amarna mektubu dönemin siyasi durumuna ışık tutmaktadır:

---

¹⁷Kinal, 1943: 186.

¹⁸Kinal, 1943: 188.

¹⁹Kinal, 1987:94-95.

EA 17: *Tüm ülkerin hanımı Niniveli Şauşga dedi ki: Mısır'a sevdiğim ülkeye gitmek ve sonra geri gelmek istiyorum. Şimdi onu yolluyorum ve o yoldadır. Şimdi babamın zamanından (kırık). Bu ülkeye girmişti ve orada daha önce kaldığından ve onu daha önce onurlandıracaklarından kardeşim onu onurlandırın ve buraya memnuniyet içinde dönmesini sağlasın. Cennetin hanımı Şauşga kardeşimi ve beni 100.000 yıl boyunca korusun ve hanımımız bize büyük mutluluk versin birbirimize dost kalalım Şauşga benim tanrıçam ve kardeşimin tanrıçası değil midir?*²⁰

Tuşratta'nın III. Amenofis'e gönderdiği bir diğer mektupta Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın Mitanni'ye karşı saldırıya geçtiğinden bahsetmektedir:

*“Düşman benim ülkeme geldiği zaman, efendim Fırtına Tanrısı onu benim insafıma bıraktı. Ve ben onu yendim. Ülkesine dönen hiç kimse olmadı. Ben şimdi sana bu mektupla birlikte Hatti²¹ ülkesinin ganimetinin bir parçası olarak bir savaş arabası, iki at, bir erkek ve bir kadın hizmetkâr yolluyorum.”*²²

Mitanni ve Suriye'de yer alan küçük beylikler Hitit saldırılarından korunmak için Mısır ile yakınlaşma yoluna girmişlerdir, ancak IV. Amenofis tahta çıktığında dini reform uygulamak ile meşgul olması, Mısır'ın Ön Asya'da siyasi gücünü azaltmış ve izole hale gelmesine neden olmuştur. Mısır'da dini reform nedeniyle yaşanan karmaşa ve taht kavgaları, firavunun kendisinden yardım isteyen ve sığınanlara askeri destek sağlayamamasına neden olmuştur. Mitanni artan Hitit saldırıları ve güçlenen Asur karşısında daha fazla direnememiştir. Hitit devletinin I. Şuppiluliuma'nın ölümü ardından taht kavgaları yaşaması ve ayrıca bu dönem baş gösteren Suriye bölgesine hâkim olma mücadelesi sırasında oluşan siyasi boşlukta, Asur kralı I. Salmanassar bölgeye sefer düzenlemiş ve Mitanni devletini Asur hâkimiyeti altına almıştır. Bu dönem Babil ve Mitanni devletlerinde görülen mali ve askeri zayıflığa karşın Hitit ve Asur devletleri kalkınma içerisinde olduğu görülmektedir.²³

²⁰Gökçek, 2015: 78; Mieroop M. V. 2004: 166.

²¹ Hatti tabiri bu dönem Hititler tarafından kullanılmıştır, Hititler bölgeye göç etmişler, bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlar ve bölgede yaşayan Hatti kültüründen çok etkilenmişler bu nedenle kendilerine Hatti ülkesinin insanı demektedirler, Boğazköyde ele geçirilen tabletlerde de Hatti ülkesi tabiri kullanılmıştır. Hitit tabiri ise araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır bunun nedeni ise Tevrat'ta Heth isminin Hitit olarak çevrilmesiyle alakalıdır.

²²Balkaya, 2009: 54; Moran, 1987: 110.

²³ Memiş, 2012:107.

Alaşıya, günümüz Kıbrıs adasına sınırlandırılmıştır. Zengin bakır ve altın madenleri ile diğer devletler tarafından sık sık saldırılara uğrayan bu ülke, dönemin siyasi olaylarına ışık tutan Amarna mektuplarında da yer almaktadır. Mektuplardan Alaşıya kralının Mısır'la olan iyi ilişkilerini bozmamaya çalıştığı ve bu nedenle Mısır'a hediyeler gönderdiği anlaşılmaktadır. EA 35 kodlu mektupta Alaşıya'daki toplu ölümlerde bahsedilmiştir, bu toplu ölümlerin büyük bir deprem sonrası oluşan salgın hastalıklar sonrası olduğu düşünülmektedir.

“Mısır kralı biraderim, Alaşıya kralı biraderin şöyle söyler; ben sıhhatteyim, evlerim, eşlerim, oğullarım, idarecilerim, atlarım, savaş arabalarım, memleketim sıhhatte. Ve biraderim sen de sıhhatte ol, evlerin, eşlerin, oğulların, idarecilerin, atların, arabaların ve memleketin sıhhatte olsun! Biraderim elçimi elçinle Mısır'a gönderdim. Ben sana 500 talent bakır gönderdim. Biraderim bakırın azlığından endişelenmesin. Memleketimde, Nergal'in eli, efendim, memleketimin adamlarını öldürdü, biraderim bakır işçisi hiç kalmadı. Bu yüzden hiç endişelenme! Elçimi elçinle acele gönder, böylelikle ben de arzuladığın bakırı göndereyim. Sen benim kardeşimsin, sen bana gümüş göndermelisin. Bana en iyi gümüşü gönder ben de biraderimin istediklerini göndereyim. Ayrıca, biraderim, elçimin istediği öküzü ver, bana 2 küp tatlı yağ gönder biraderim ve bana ciğer falı uzmanı gönder. Bundan başka biraderim memleketimin insanları Mısır kralının benden aldığı kereste hakkında konuşuyor. Biraderim ödemeyi bana yap. Ayrıca, Alaşiyalı bir adam Mısır'da öldü, mülkü senin memleketinde, ama oğulları ve karısı benimle. Biraderim bu yüzden adamın işlerini hazırla ve elçimin eline ver. Biraderim elçin üç yıldır memleketimde diye endişelenme, çünkü Nergal'in eli memleketimin ve evimin üzerinde. Biraderim karım bir oğlan doğurdu ama oğlan öldü. Çok acele elçimi elçinle gönder, sonra ben de biraderim için hediye göndereceğim. Ayrıca, kardeşim, senden istediğim gümüşü çok miktarda gönder. Biraderim senden istediğim tüm hediyeleri gönder ki arzularım yerine gelsin ve benden ne istersen yollayacağım. Hitit kralı ve Shanhar kralı ile sen aynı seviyede olamazsın. Benim için, kardeşim bana ne hediye gönderirse göndersin, ben iki katını gönderdim. Elçini acele gönder ki elçimi acele göndereyim.”²⁴

---

²⁴Yıldırım, 2008; 441-445; Knudtzon, 1964: 282-287.

Bu mektupta Alaşiya kralının, Mısır firavununu Hitit kralından üstün gördüğünü anlayabiliyoruz. Bunun nedeni elbette güçlü gördüğü Mısır'ın, Alaşiya'nın herhangi bir saldırıya uğradığında yanında olmasını sağlamaktır.

Amarna ve Boğazköy arşivleri iki güçlü rakip olan Mısır ve Hitit devletlerinin birbirleri ile olan siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Amarna arşivinde Hitit kralı I. Şuppiluliuma'dan IV. Amenofis'e gönderilmiş mektuptan başka, EA 44 kodlu tablette ismi Zida olarak okunan Hitit'den gönderildiği düşünülen bir mektup daha vardır. EA 32 kodlu tablet Hititçe yazılmış ancak mektup siyasi durumu aydınlatacak bilgi içermemektedir. EA 126 kodlu tablette I. Şuppiluliuma'nın ikinci Suriye seferinden bahsetmektedir.²⁵ Bu dönem Hititler, Mısır'ın kendi içindeki karmaşık durumundan yararlanmış ve sınırlarını genişleterek hızlı bir yükselişe geçmiştir.

Yine ilk defa olarak bu devirde büyük devlet ve küçük devlet kavramları ortaya çıkmıştır. Büyük devletler, küçükleri himayeleri altına alarak nüfuz sahalarını genişletmeye çalışırken, kendi aralarındaki anlaşma şartlarını muahedelerini de vesikalandırıyorlardı. Büyük devlet kralları arasındaki tahta çıkma münasebetleriyle tebrik ve ya selefinin ölümü sebebiyle taziye mektupları, mesajlar teati ediliyordu. Bu devirde başlıca büyük devletler Mısır başta olmak üzere, Babil, Mitanni ve Hitit devletleriydi. Devrin sonlarına doğru Asur devleti de kendisini bunlara katmak istiyordu.²⁶

Amarna çağının diğer önemli özelliği ise devletlerarası kültürel etkileşimlerin yoğunluğundan doğan beynelmilellikdir. Akadçanın devletlerarası yazışma dili olarak kullanılması bu etkileşimlerin en büyük örneğidir. Amarna çağı gerçekten Ön Asya'yı içine alan, karakteristik bir dönemdir. Mısır'ın Ön Asya ile ekonomik ilişkilerini bağlayan kara yolu Suriye-Filistin şerididir. Bu bağlantı Amarna çağında da devam etmiştir. Mitanni devleti, bölgedeki hâkimiyetini, Mısır'a vergi ödemek suretiyle koruma yoluna gitmiştir. Fenike şehirleri olan Amurru, Sumur, Ullaza, Gubia ve Rid-Abdi mektuplarında, Mısır'da yaşanan dini reform etkileri nedeniyle bölgedeki asayişin bozulduğunu ve bu şehir devletlerinin Mısır'dan yardım talep

---

²⁵Kinal, 1943: 103.

²⁶ Memiş, 2012:106.

ettiklerini anlayabiliyoruz²⁷. Burada bahsi geçen asayiş bozulmasının artan Hitit saldırıları olarak değerlendirebiliriz. Amarna çağında Mısır'ın Ön Asya siyasetini şu şekilde özetleyebiliriz: Mitanni devleti gücünü kaybettiğinde desteğini çekerek diğer güçlü devletler ile olan iyi ilişkilerinin bozmamaya çalışmıştır, küçük beyliklerin kendi aralarındaki rekabetten doğan çatışmalarına müdahale etmemiştir. IV. Amenofis'de babası gibi benzer diplomasi izlemiş ancak Mısır'da dini reformu yerleştirmeye çalışması Mısır'ın Suriye'deki siyasi etkinliğini azaltmıştır.

Amarna çağı Hitit devletinin imparatorluk seviyesine ulaştığı ve Mısır'ın en güçlü rakibi haline geldiği dönemle aynı zaman dilimdedir. Amarna mektuplarından anlaşılacağı üzere dönemin güçlü devletleri ve beylikleri Hitit saldırılarından ve baskısından dolayı Mısır'dan yardım istemişlerdir. Mısır gücünü yanlarına almak için bu devletler ve beylikler Mısır'a bolca hediyeler göndermişler ve kızlarını firavunlarla evlendirmişler, akrabalık bağı kurarak bu gücü yanlarında tutmaya çalışmışlardır.

Amarna çağında Hitit İmparatorluğu tahtında I. Şuppiluliuma vardı. Hitit kralı Suriye fethi ve Mitanni devleti ile yaptığı vassallık anlaşması sonrası gücünü iyice artırmıştır. Öte yandan Mitanni'nin zayıflaması Asur'un güçlenmesinde önemli bir etkidir. Dönemin tüm büyük güçleri esasen ticaret yollarının kesişme noktasında yer alan Kuzey Suriye bölgesine hâkim olmak için birbirleri ile mücadele etmişlerdir.

Görüldüğü üzere Amarna arşivi 14. yüzyıl Ön Asya devletlerinin diplomatik ilişkilerinin değerlendirilmesinde ve karmaşık tarihlerinin aydınlatılmasında büyük önem taşımaktadır.

1.2. Asur-uballit (MÖ 1365-1330) Dönemi Siyasi Gelişmeler

Babil'in düşüşü sonrası Ön Asya'nın güçlü devletleri Hitit, Mitanni ve Mısır olarak karşımıza çıkmaktadır. Asurlular ise MÖ 1365 'de Asur kralı Asur-uballit ile varlıklarını yeniden göstermeye başlayacaklardır. MÖ 14. yüzyıl ortalarına doğru Hitit'lerin saldırıları sonrası eski gücünü kaybeden ve Mısır firavunundan beklediği yardımı alamayan Mitanni hızlı bir çöküşe geçmiş ve Hitit kralı ile yaptığı anlaşma ile Hitit vassalı konumuna gelmiştir. Asur-uballit Hititlerin Mitanni saldırılarını iyi değerlendirmiş ve Mitanni'nin korumakta zorlandığı doğu topraklarını ele

---

²⁷Kinal, 1943: 105.

geçirmiştir. Böylece Mitanni'nin, uzun süredir süren Asur devletine uyguladığı baskı kırılmış ve Asur'u Mitanni boyunduruğundan kurtarmıştır. Asur-uballit, Asur'un yeniden güçlenmeye başlamasından sonra uluslararası ilişkileri de ele almıştır. Mısır ve Babil'e yazdığı mektuplara mührünü kral (*şarru*) veya büyük kral (*şarru rabu*) olarak vurmaya başlamıştır. Ama ülke içinde halk ile arasındaki ilişkilerde geçmişin sürekliliğini sağlamak ve alışılmış geleneklerden yararlanmak için kendini *İşşiakum* (tanrı Asur'un din görevlisi, rahibi) veya *Uklum* (lider) olarak adlandırmıştır.²⁸

Asur-uballit, dönemin en güçlü devleti olan Mısır ile siyasi ilişkiler kurmuştur. Amarna arşivinde yer alan EA 15 ve EA 16 kodlu tabletlerde Asur kralının Mısır firavununa yazdığı mektupta “*biraderim*” diye hitap etmesi, Asur kralının firavunla eşit statüde olduğunun göstergesidir. Mektupta şunlar yer almaktadır:

*“Asur kralı Asur-uballit, Mısır kralına şöyle söyler: senin evin, senin ülken, senin savaş arabaların ve senin ordun refah içinde olsun. Sana, senin ülkeni ziyaret etmesi ve seni görmesi için elçimi gönderiyorum. Atalarım şimdiye kadar bunu yapmamışlardı. Fakat şimdi ben gönderiyorum. İyi bir at arabası, iki at ve lapis lazuriden yapılmış çok değerli ve şekilli bir taşı iyi dileklerim olarak sunuyorum. Sana gönderdiğim elçi yalnızca seni ziyaret edecek. Onu fazla tutma, o ziyaret etsin ayrılınsın. Senin düşüncelerini, senin durumunu ve senin ülkeni görsün, sonra ayrılınsın.”*²⁹

Bu mektuptan anlaşılacağı üzere Asur ilk defa Mısır ülkesine elçi göndermiş ve Mısır'ın siyasi ve sosyal durumuyla ilgilenmiştir. Asur kralının elçi göndermedeki amacı Mısır'da dini reform nedeniyle yaşanan karmaşa ve bu karmaşa nedeniyle Mısır'ın Suriye ve Filistin topraklarındaki etkinliğinin azalması olabilir. Asur kralı elçisinin izlenimlerini siyasi stratejilerini yönlendirmede kullanmak istemiş olabilir, zira Asur-uballit Asur'un siyasi ve askeri politikasında değişikliğe gitmiş, seferlerinin yönünü batıya çevirerek kendisinden sonra gelen Asur krallarını dolayısıyla Asur'un kaderini etkilemiştir. Asur-uballit'in Mısır'a gönderdiği bir diğer mektupta ise:

“Biraderim, Mısır kralı büyük Napkhororia'ya (IV. Amanofis) biraderin büyük kral Asur kralı Asur-uballit şöyle söyler: senin elçini gördükten sonra çok mutlu oldum.

²⁸ Sever, 1996: 56.

²⁹ Gökçek, 2015: 81; Artzi. 1978:25.

Sana hediye olarak iki beyaz at ile birlikte bir at arabası, bir tane teçhizatsız at arabası ve çok güzel bir mühürlü taş gönderiyorum. Büyük kral şöyle söyler: bir kralın göndereceği şeyler mi? (senin gönderdiklerin). Altın senin ülkende toz gibidir. Niçin orada, onları toplamıyorsun ve geri tutmuyorsun. Yeni bir saray yapmaya başladım ve onu yakın zamanda bitirmek istiyorum. Onu süslemek için mümkün olduğu kadar çok altın bana gönder. Eğer gerçekten dostluğumuzda samimi isen bana çok altın gönder.”³⁰

Asur-uballit’in Mısır firavununa biraderim diye hitap etmesi kendisini firavun ile eşit güçte görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu manada Asur’un Ön Asya devletleri içerisinde söz sahibi olduğunu ve diğer devletler ile siyasi ilişkiler içinde olduğunu düşünebiliriz. Asur-uballit’in Asur’u yeniden ayağa kaldırmasından sadece Mitanni devleti değil Kas sülalesinin yönetiminde olan Babil’de etkilenmiştir. Babil Kralı Karahardaş, artan Asur baskısını azaltmak için Asurlu bir prensesle evlenmiş ve akrabalık bağı kurarak bu baskıyı bir süreliğine de olsa azaltmaya çalışmıştır. Babil kralının Asur ile olan ilişkisinden memnun olmayan Babilli yöneticiler Karahardaş’ı tahtan indirmiştir. Bu olayın üzerine Asur-uballit, Babil’e müdahale ederek Kas sülalesinden olan Barnaburiai’in oğlu Kurigalzu-Sehru’yu Babil tahtına oturtmuştur. Asur kralının Babil tahtına kimin çıkacağına karar veriyor olması Asur’un etkin gücünün göstergesidir.

İştar tapınağında bulunan kil tabletlerde Asur-uballit kendisinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Asur-uballit, tanrı Asur ’un yardımcısı naibi, Eriba-Adad’ın oğlu, Asur-belnişesu’nun oğlu³¹tanrı Asurun yardımcısı naibi, Asur-nirari’nin oğlu, Puzur-Asur’un oğlu, tanrı Enlil’in atadığı, tanrı Asur’un harap olan şehrini yeniden inşa ettim. Kil tabletimi (bu bina) içine koydum. Tanrı Asur, Adad ve Bel-şarri bu binayı yeniden inşa eden ve kil tabletimi tamir eden, benden sonra gelecek olan prensin dualarını duyacaklar.”³²

İştar tapınağında ele geçirilen tabletlerin önemli bir kısmı ne yazık ki kırıktır, okunan kısımlarda ise Asur-uballit’in seferleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olamıyoruz.

³⁰ Gökçek, 2015: 82; Sayce, 1890: 61.

³¹ Grayson, 1987: 109.

³² Grayson, 1987: 110.

Ele geçirilen tabletlerde, kralın şehri yeniden inşa edilmişinden ve tapınakları tamir edilmişinden bahsedilmektedir, kendisinden sonra gelecek olan krala Asur şehri inşası hakkında talimatlar vermiştir.

Asur-uballit, kendisinden sonra gelen Asur krallarının izleyeceği siyasi politikayı ortaya çıkarması açısından Asur tarihi için önemli bir kişilik olmuştur. Asur'un tarih sahnesine yeniden çıkmasında ve gücünü toparlamasında önemli işler yapan Asur-uballit, Asur krallarının batı seferlerini içeren askeri stratejilerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Asur'un yeni politikası yayılcı bir siyaset izlemektedir. Kendisinden sonra gelen I. Salmanassar, I. Tukulti-Ninurta ve I. Tiglat-pileser'de bu yayılcı politikayı sürdürmüşlerdir. Kral, sadece askeri ve siyasi ilişkiler üzerine kurulu bir sistem ortaya çıkarmamıştır, kültürel çalışmaları ile de Asur'u kalkındırmaya çabalamıştır. Özellikle Babil mimarisinden ve kültüründen çok etkilenmiştir. Asur şehrinin inşasında, harabeye dönen kraliyet konutlarının ve tapınaklarının yeniden inşa edilmesinde önemli işler yapmıştır. Asur-uballit'den sonra Asur tahtına Enlil-nirari ve onun ardından Arik-den-ili geçmiş ancak her iki kral döneminde de Asur sessizliğe bürünmüştür. Asur'un tekrardan gücünü toplaması Adad-nirari ile olacaktır.

1.2.1. Asur-uballit Dönemi İmar Faaliyetleri

Asur-uballit döneminde Asur'da Babil mimarisinin ve kültürünün etkileri görülmektedir. Asur kralı siyasi başarıları ardından ülkesinde imar çalışmalarına önem vermiştir. Asur-uballit'in yazıtlarında bu çalışmaları ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

“Asur-uballit, tanrı Enlil'in temsilcisi, tanrı Asur'un vekili, benden önce gelen atam Puzur-Asur tarafından yeni şehrin ortasına inşa edilen ve harabeye dönen sarayı baştan aşağı yeniden inşa ettim ve içine kil tabletimi diktim. Benden sonra gelen prens harabeye dönen sarayı tamir etsin, tanrı Asur, Adad ve Bel-Sharri onun dualarını duysun ve benim kil yazıtımı sarayın içine koysun.”³³

Asur-uballit, Asur kralı Puzur-Asur tarafından inşa edilen sarayın harap olan kısımlarını onardığından bahsetmektedir. Yazıtın devamında ise Patti-Duhdi kanalının tamiri anlatılmaktadır.

---

³³ Luckenbill, 1926: 22.

“Asur-uballit, tanrı Asur’un naibi, Eriba-Adad’ın oğlu, efendim tanrı Asur bolluk ve berket getiren Patti-Duhdi kanalını tamir etmem için bana emretti. Atam Asur nadin-ahine tarafından inşa edilen, on cubit³⁴ suyun altında kalan Pathi-Duhdi kanalını, kireçtaşı, bitüm ve pişmiş tulalar ile yeniden inşa ettim.”³⁵

Kanal inşası Asur kralları tarafından önem verilen bir imar çalışmasıdır. Kanallar şehirlere temiz su sağlamak, hayvanların sulamasını ve tarım üretiminin kalitesini ve miktarını artırabilmek için kullanılmıştır.

“Marduk-nadin-ahne, kralın yazıcısı, Marduk-Uballit’in oğlu, Ushshur-ana-Marduk oğlu, tanrı tarafından ve kral tarafından kutsanan, alçakgönüllü, efendisinin kalbini memnun eden: Marduk tapınağın yanına ev yaptım, temiz suyolu açtım, odaları ve salonları inşa ettim ve bitirdim.”³⁶

Asur-uballit Marduk tapınağının yanına inşa ettirdiği evden sonra, I. Arik-den-ilu tarafından inşa edilen ve harabeye dönmüş olan tanrı Adad tapınağını yeniden inşa ettirdiğinden bahsetmektedir. Asur kralı ayrıca İştar tapınağının onarımından da bahsetmektedir.³⁷

1.3. Enlil-nirari (MÖ 1329-1320) Dönemi Siyasi Gelişmeler

Asur-uballit’den sonra Asur tahtında Enlil-nirari’yi görmekteyiz. Ele geçirilen tabletlerin kırık ve çok fazla tahrip olması nedeniyle okunamıyor oluşu, kralın siyasi ve kültürel faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmamızın önüne geçmiştir. Bu tabletlerin okunabilen kısımlarının transkriptinden anlaşıldığı üzere Enlil-nirari Babil kralı Kurigalzu üzerine yürümüş ve onu yenmiştir. Ancak bu tablette adı geçen kral Enlil-nirari mi yoksa Adad-nirari mi olduğu henüz kesinlik kazanmamış bir durumdur. Bilimsel kazılar sonrasında ele geçirilen tabletlerin okunabilen bölümü şu şekildedir:

“Enlil-nirari, tanrı Asur’un naibi (evladı) Eriba-Adad’ın oğlu, hayatım boyunca şehrimin refahı için harap olmuş dış kapıyı (esnaf kapısı) ve koyun kapısını yeniden inşa ettim,³⁸ baştan aşağı yeniledim. Benden sonraki prens harap olan duvarı

³⁴ Cubit dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü birimidir. Eski ve Orta çağlarda kullanılmıştır.

³⁵ Luckenbill, 1926:23.

³⁶ Luckenbill, 1926: 23.

³⁷ Luckenbill, 1926: 24-25.

³⁸ Grayson, 1987: 118.

yeniden inşa ederse tanrı Asur ve Adad onun dualarını duyacaktır. (Aydın (kırık) Marduk, Adad-uma oğlu) tanrı Asur, Adad, Şamaş ve İştâr'a asilik yapan [Kur] iga Izu şehri kralı Kardunias'ı ikinci defa yendim.”³⁹

Burada adı geçen kral Kardunias ile savaşan Enlil-nirari mi yoksa Adad-ninari mi olduğu bilinmemektedir. Her iki isimde de yer alan *ninari* kelimesi durumun karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Tabletın tahrip olması ve okunabilirliğinin azalmış olması durumun netleştirilememesinin başlıca nedenidir. Enlil-nirari hakkındaki kısıtlı bilgilerden yola çıkarak bu dönemde Asur'un siyasi istikrarını koruduğunu düşünebiliriz.

1.4. Arik-den-ili (MÖ 1319-1308) Dönemi Siyasi Gelişmeler

Enlil-nirari'den sonra Asur tahtında Arik-den-ili'yi görmekteyiz. Bu kralın dönemine ait sadece bir tablet ve bir yazıt ele geçirilebilmiştir. Şamaş tapınağında bulunan yazıt, kralın saltanatının son zamanlarına denk gelmiş olmasından dolayı tamamlanamamıştır. Yarım kalan yazıtta Arik-den-ili'nin Nigimhi, Arnuna, Kutila, Habaruha ve Tarbişi şehirlerine düzenlemiş olduğu seferleri yer almaktadır.

“Arik-den-ili, güçlü kral, Asurun kralı, tanrı Şamaş tapınağının kurucusu, Enlil-nirari'in oğlu.⁴⁰ Ülkenin en yüksek tepesine tanrı Şamaş'ın tapınağını inşa ettim. Gelecekte benden sonra gelen prens harap olan tapınağı yeniden inşa etsin, benim anıtsal yazıtımı içine koysun, tanrı Şamaş onun dualarını dinleyecektir.”⁴¹

Arik-den-ili dönemine dair bilgilerimiz, kaynak yetersizliğinden ve yazıtın tamamlanamamış olmasından dolayı çok azdır. Bu dönemde Asur-uballit'in sağladığı istikrar bozulmamıştır şeklinde yorumlanabilir.

1.5. Adad-nirari (MÖ 1307-1275) Dönemi Siyasi Gelişmeler

Orta Asur devleti, I. Adad-nirari'den itibaren hem kuzey Suriye hem de güney Mezopotamya içlerine doğru genişleyerek bölgenin en güçlü devleti olmuştur. Asur yazıtları Adad-nirari'nin Babil ve Hititlerin vasalı olan Hanigalbat (Mitanni) ülkesi üzerine seferler düzeyinde etkinlik alanını genişlettiğini bildirir.⁴²

Adad-nirari yazıtının girişinde kendisinden şu şekilde bahsetmektedir:

³⁹ Grayson, 1987: 119.

⁴⁰ Grayson, 1987: 120.

⁴¹ Grayson, 1987: 121.

⁴² Köroğlu, 2006:132-133.

“Adad-nirari, kutsal prens, tanrıların gururu, efendi, tanrıların atadığı, kült merkezlerinin kurucusu, Kassites, Qutu, Lullumu ve Sabaru ordularının yenilmez komutanı. Yukarıdaki ve aşağıdaki tüm düşmanı yenen, Lubdu ve Rapiqu topraklarının egemeni, Taidu, Suru, Kahat, Amasaku, Hurra, Suduhu, Nabula, Waşşukanu ve İridu şehirlerinin fatihi. Fıratın kıyısındaki Harruna ve Karkamış’ı sınırları içine alan. Düşmanlarını tanrı Anu, Asur, Adad, Şamaş’a diz çöküren, Arik-din-ili’nin oğlu, tanrı Enlil’in atadığı, tanrı Asur’un yardımcısı, naibi. Turukku ve Nigimmhu şehirlerini fetheden, topraklarını ve sınırlarını genişleten, Enlil-nirari’in torunu, güçlü kral.”⁴³

Adad-nirari başarılarından övgüyle bahsetmiş, ele geçirdiği şehirleri tek tek yazıtında belirtmiştir. Orta Asur devletinin güçlendiği ve Ön Asya siyasetinde etkin olan rolünün daha da artması elbette sadece Asur kralının başarılarından dolayı değildir, bu dönem Ön Asya devletlerinin durumunu da değerlendirmek gerekmektedir. Adad-nirari, Babil kralı Nazimaruttaş’ın kuzey yönlü seferler düzenleyerek ülke sınırlarını genişletmesini tehlike olarak görmüş ve iki ülke sınırında yer alan bir bölgeyi bahane ederek, Babil üzerine yürümüştür. Asur kralının zaferi ile biten savaş sonrası iki ülke arasındaki sınırlar Asur lehine yeniden çizilmiştir.

Bu dönemde Ön Asya siyasi tarihinde bir takım karışıklıklar görülmektedir. Hitit kralı I. Şuppiluliuma’nın ölümü sonrası Hitit karmaşa içerisindeydi ve Hitit’in bölgedeki etkinliği azalmıştı, Mitanni vassalı olmak şartıyla aldığı Hitit desteğinden artık yoksundu, çünkü Hitit hem kendi iç sorunlarıyla hem de Mısır ile yaşadığı sorunlarla boğuşmaktaydı. Mitanni’nin bu en savunmasız anını iyi değerlendiren Adad-nirari güneydoğu Anadolu’ya sefer düzenlemiş ve Mitanni başkenti olduğu düşünülen Waşşukanu’yu işgal ederek, Mitanni kralı Şattura’yı esir almıştır. Yüklü bir haraç karşılığında Şattura’nın ülkesine dönmesine izin vermiştir. Şattura’nın ölümü ardından Mitanni tahtına oğlu Uaşaşatta çıkmıştır. Adad-nirari, Uaşaşatti’nin Asur’a karşı ayaklandığını ve düşmanlarla işbirliği içerisine girdiğini yazıtında anlatmaktadır. Asur kralı bunun üzerine Mitanni’ye sefer düzenlediğini ve Karkamış’tan Tur-Abdin’e kadar olan bölgeyi Asur topraklarına kattığından bahsetmektedir. Asur-nirari’nin yazıtında Mitanni seferleri ile ilgili şunlar yazmaktadır:

---

⁴³ Grayson, 1987: 132.

“Hanilgabat kralı Şattura ne zaman ki bana karşı ayaklandı ve düşmanlarımla işbirliği içine girdi, büyük tanruların desteği ile ülkesine yürüdüm ve onu ele geçirdim, büyük tanruların önünde ona yemin ettirdim, daha sonra onu ülkesine yolladım, ondan yıllık haraç aldım. Onun (Şattura) ölümünden sonra oğlu Uaşaşatta bana karşı ayaklandı ve düşmanlarımla işbirliği içine girdi. Yardım almak için Hatti ülkesine gitti. Hititler ondan rüşvet aldılar ama yardım etmediler. Onun kraliyet şehri Taidu ve Amasaku, Kahat, Şuru, Nabula, Hurra, Şuduhu, and Waşşukanu şehirlerini fethettim. Bu şehirlerin ganimetlerini ülkeme getirdim. Tadiu şehrini fethettim, yaktım, yıktım ve yerle bir ettim, üstüne tuz saçtım. Büyük tanrılar taidu şehrinden İrridu şehrine, Elubat şehri ve Kaşiyari dağına kadar bütün toprakları, Sudu şehrinin kalesinden Harranu şehri kalesine, Fırat nehri kıyılarına kadar hâkim olma hakkı verdiler. İrridu şehrini ve İrrudu şehri etrafındaki şehirleri fethettim, yaktım ve yerle bir ettim.”⁴⁴

Asur’daki yıllık tutma geleneğinin yeniden görülmesi, merkezi bir devlet yapısının ortaya çıktığını göstermektedir.⁴⁵ Adad-nirari yıllıkları dönemin Asur politikasını araştırmada büyük önem taşımaktadır. Bu dönemle ilgili Asur-uballit’in başlatmış olduğu yayılcı politikanın devam ettiğini söyleyebiliriz. Asur kralı yazıtında sadece seferlerinden değil yaptığı inşa işlerinden de bahsetmektedir.

Adad-nirari’nin, Hitit devleti tarafından tampon bölge olarak kullanılan Mitanni devletinin doğu topraklarını ele geçirmesi, Asur ve Hitit devletlerini komşu konumuna getirmiştir. Adad-nirari ‘nin Mısır ve Hitit krallarına *biraderim* diye hitap etmesi Hitit kralı Urhi-Teşup’u rahatsız etmiştir, bunun nedeni Mitanni egemenliği kaybetmesi olarak düşünülebilir. Urhi-Teşup’un Asur kralının kendisine yazdığı mektuba karşılık olarak şunları yazması duyduğu rahatsızlığın ne boyutta olduğu anlamamızı sağlamaktadır:

“Niye sürekli kardeşlikten bahsetmektensin? Hangi sebeple sana kardeşlikle ilgili yazayım ki? Normalde kim kime kardeşlik hakkında yazar ki? Yoksa arkadaş olunmadığı halde de mi kardeşlik hakkında yazılıyor? Öyleyse sana neden kardeşlikle ilgili yazayım ki? Sen ve ben ikimiz de aynı anadan mı doğmayız ki? Benim büyük babamın ve babamın Asur ülkesinin kralına kardeşlik hakkında

---

⁴⁴ Grayson, 1987: 136.

⁴⁵ Gökçek, 2015: 84.

*yazmadığı gibi sen de bana kardeşlik hakkında yazma. Hele hele büyük krallık onurundan hiç bahsetme.*⁴⁶

Urhi-Teşup'un bu sert yaklaşımı kendisinden sonra gelen Hitit kralları tarafından devam ettirilmemiştir. Urhi-Teşup'tan sonra Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili Asur'un gücünün farkındaydı ve Adad-nirari'ye uzlaşma mektubu yazarak iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Asur'un durdurulamaz yükselişidir. Babil ve Mitanni devletlerinin kontrol altına alınması hem siyasi hem kültürel hem de ekonomik olarak Asur'u güçlendirmiştir. Hitit-Mısır çekişmesini iyi değerlendiren Asur kralı kendisinden sonra gelecek olan krallara güçlü bir devlet bırakmıştır. Dönemin sonlarına doğru eskiçağın en büyük savaşlarından biri olan Kadeş Savaşı patlak vermiştir, Hitit ve Mısır arasında gerçekleşen bu savaş yaklaşık on beş yıl sürmüştür ve tüm siyasi dengeleri altüst etmiştir.

1.5.1. Adad-nirari Dönemi İmar Faaliyetleri

Adad-nirari döneminde imar faaliyetleri hız kazanmıştır, başarılar ardından ele geçirilen kaynaklar ve ucuz insangücü bu faaliyetlerin hızlanmasında önemli rol oynamaktadır. Asur kralı yazıtında imar faaliyetlerinden şu şekilde bahsetmektedir:

*“Adad-nirari, dünya hâkimi, güçlü hükümdar, Asur kralı, Arik-din-ili'nin oğlu, surların yerle bir olduğu, taşların etrafa savrulduğu ve kireçtaşı ile pişmiş tuğlası aşınmış olan iskele duvarlarını zift ve pişmiş tuğla ile tamir ettim, arka kısmını ise kireçtaşı ve ziftle destekledim. Benden sonra gelen prens bu iskele duvarı harabe dönmüş ise onu tamir etsin ve anıtını buraya diksin.”*⁴⁷

İskele duvarının inşasında kullanılan malzemeler dikkat çekicidir, zift ve kireçtaşı kullanılarak yeniden inşa edilen iskele duvarı, Adad-nirari'nin yaptığı inşa işlerine ne kadar önem verdiğinin göstergesi sayılabilir. Asur kralının iskele duvarı inşasından başka, İştâr tapınağı, Anu ve Adad tapınaklarının yeniden inşa edilmesi, Asur tapınağının yapımı, Asur'un güney duvar, doğu duvar inşaları ve saray tadilatı işlerinin yapım aşamalarını da detaylı olarak yazıtında belirtmiştir.⁴⁸

“Efendim, tanrı Asur tapınağının Nish-ili-mati kapısının ve Daiane kapısının evvelden kireçtaşı ve çamurdan inşa edilen ve harabeye dönen, çürüyen Mushlalu

⁴⁶ Hoffner, 2009: 233-234.

⁴⁷ Grayson, 1987: 142.

⁴⁸ Bkz. Grayson, 1887.

kapısının tamir ettim, temelini sağlam taşlarla yeniden inşa ettim ve buraya stelimi koydum.”⁴⁹

Asur’un güney duvar tamiri:

“O zaman atam Puzur-Asur tarafından inşa edilen yenişehrin duvarlarını, atam Eriba-Adad zayıflayan duvar kapılarını ve kulelerini baştan aşağı yeniden inşaa etti. Zayıflayan ve harabeye dönen güney duvarı tanrı Asur’un naibi Adad-nirari baştan aşağı tamir etti, ondört tuğla kalınlığı genişliğindeki anıtsal stellerimi buraya koydum.”⁵⁰

Asur’un doğu duvarı tamiri:

“O zaman atam Puzur-Asur tarafından ikibuçuk tuğla kalınlığında ve ondört kat yükseklikte inşa edilen yüzü nehre bakan yenişehrin doğu duvarları zayıflamış ve su altında kalmış ve çürümüştü. Temelini on tuğla kalınlığı genişliğinde kazdım, dağ taşlarından büyük bloklar ile baştan aşağı yeniden inşa ettim ve anıtsal stelimi buraya koydum.”⁵¹

Anu Adad tapınak kapıları onarımı:

“Evvelden inşa edilen ve harabeye dönen efendilerim Anu ve Adad tapınağının iskele kapılarını çam ağaçları ve geniş menteşeler kullanarak baştan aşağı yeniden inşa ettim.”⁵²

Adad-nirari, yüzleri nehre bakan, yukarı şehrin sınırındaki Ea-Sharru kapısı ve şehrin aşağı sınırındaki Nabu kapısı arasında yer alan iskele duvarını, nehir suları tarafından harabeye dönmesi nedeniyle onardığını, iskele duvarının nehir suları tarafından taşınan kısımlarını zift ve pişmiş tuğlalar ile güçlendirdiğini, dört buçuk tuğla kalınlığında yeniden inşa ettiğini ve kil tabletini buraya koyduğunu belirtmektedir.⁵³

Adad-nirari yazıtının devamında Asur sarayının harap olan kısımlarını onardığından ve kalıntılarında arındırdığından söz etmektedir. Kral ayrıca İştar tapınağı ve tanrı Asur tapınağını da baştan aşağı yeniden inşa ettiğinden bahsetmektedir.⁵⁴

---

⁴⁹ Luckenbill, 1926:29.

⁵⁰ Luckenbill, 1926: 30.

⁵¹ Luckenbill, 1926: 30-31.

⁵² Luckenbill, 1926: 34-35.

⁵³ Luckenbill, 1926: 31.

⁵⁴ Luckenbill, 1926: 35-36.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASUR DEVLETİ'NİN YÜKŞELİŞ DÖNEMİ

2.1. Kadeş Savaşı (MÖ 1274) ve Orta Asur Devleti'ne Etkileri

Ön Asya'nın iki büyük gücünü kaşı karşıya getiren Kadeş Savaşı, kazananının kim olduğu konusunda ki tartışmalar günümüzde hala devam eden, eskiçağ dünyasının siyasi ilişkilerini derinden etkileyen bir olaydır. Mısır firavunu II. Ramses ve Hitit kralı II. Muvattali arasında gerçekleşen savaşın nedeni iki kralın ekonomik çıkarlarının çakışmasıdır. Hâkimiyet sağlanmak istenen ve ekonomik çıkarların çatıştığı bölge ise kuzey Suriye'dir. Kuzey Suriye dönemin önemli ticaret merkezlerine giden yol güzergâhında olması, Anadolu'yu Mezopotamya'ya, Mısır'a ve Orta Doğu'ya bağlayan kilit noktada oluşu, dolayısıyla bölgeye hâkim olan devletin ekonomik olarak güçlenmesine ve buna paralel olarak da siyasi olarak güçlenmesine olanak sağlayacak oluşu nedeniyle bu iki güçlü devletin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Bölgenin bu denli önemli oluşunun farkında olan dönemin iki süper gücü olan Mısır ve Hitit kuzey Suriye hâkimiyeti için savaşmışlardır. Savaşın detaylı anlatımına geçmeden önce her iki devletin siyasi durumunu ele almak gerekmektedir.

Bu dönem Hitit tahtında II. Muvattali (MÖ 1295-1272) vardır. Hitit kralı tahta çıktığında ülke karışıklık içindedir, özellikle Asur'un doğuda, Kaşkalar'ın ise kuzeydeki baskıları, bunalımın iyice artmasına neden olmuştur.⁵⁵ Muvattali döneminde iki önemli olay söz konusudur: Biri, başkent Tarhuntaşa'ya taşınması diğeri ise Mısır ile yapılan Kadeş Savaşı'dır. Muvattali kardeşi III. Hattuşili'ye önce saray muhafızlarının başı unvanını, sonra da Kaşka tehdidine karşı bir önlem olabilir düşüncesiyle, Amasya civarında olduğunu kabul edilen Yukarı Ülkenin idaresini vermiştir. Bağımsız bir kral gibi hareket eden III. Hattuşili, ülkenin kuzeyindeki Kaşkalar üzerinde baskısını arttırmış ve idarecisi olduğu bölgede hayli nüfuz kazanmıştır.⁵⁶ Kaşka sorununun bir süreliğine çözüm bulması II. Muvattali'nin Hitit ülkesindeki otoritesini güçlendirmiştir. Kuzey sınırda yer alan Hitit kalelerinin Kaşkalar tarafından tahrip edilmesi, Muvattali'nin Hitit askeri gücünü bu bölgeye yığmasına neden olmuştur. Üstelik bölgede, Mısır firavunu I. Sethos (MÖ 1317-

⁵⁵ Kaşkalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz, Murat, L. Anadolu'da Kaşkalar, Hel Yayınları, Ankara, 2016.

⁵⁶ Reyhan-Cengiz, 2015: 75.

1311) ile başlayan Suriye akınları II. Ramses döneminde daha da yoğunlaşmıştır. Mısır firavunu Suriye'deki küçük krallıklar üzerine seferler düzenlemiş ve bir kaçını ele geçirmiştir. Hitit ile yaptığı barış antlaşmasını bozarak Mısır tarafına geçen Amurrular ise savaşın başlamasındaki tetikleyici hareketi yapmışlardır. I. Şuppiluliuma ile başlayan Hitit-Mısır gerginliği, Muvattali döneminde artarak savaşa dönüşmüştür. III. Hattuşili'nin otobiyografi özelliğinde yazdırdığı belgelerden Muvattali'nin iç ve dış politikalarına dair bilgi edinebiliyoruz. Hitit kralı Kadeş Savaşı öncesinde, Anadolu'daki ve Mezopotamya'daki krallıklarla Hitit ordularının yanında yer almalarına dair antlaşmalar yapma yoluna gitmiştir, bu krallıklar hem ekonomik çıkarları hem de Anadolu birliğinin bozulmaması için Hitit yanında yer almayı kabul etmişlerdir. Nahrina, Arzava, Pidaşa, Dardanoi, Maaşa, Karkışa, Likya, Viluşa, Aravanna, Kaşka, Kizzuvatna, Karkamış, Hapla, Nuhaşsa, Kadeş, Ugarit, Muşanata, Kabşu ve İnişa Hitit yanında yer alan krallıklardan bazılarıdır. Bu birleşmeyi Muvattali'nin diplomatik başarısı olarak kabul edebiliriz. Hattuşili otobiyografisinde şu sözlere yer vermesi dikkat çekicidir:

“Kardeşim Mısır’a sefere çıktığında benim yeniden iskân ettiğim Kaşka bölgesinden aldığım askerleri ve arabalı savaşçıları Mısır ülkesine, kardeşimin seferine götürdüm, komuta bendeydi.”⁵⁷

Mısır'da ise II. Ramses hükümdarlığı vardır. Babası I. Sethos'un politikasını izlemiş ve Suriye-Filistin topraklarına seferler düzenlemiştir. Mısır firavunu Kadeş Savaşı'nın yanı sıra ülkesinde giriştiği büyük bayındırlık işleri ile de ünlüdür.

Hitit ve Mısır ordularının durumunu ele alacak olursak; Hititler her zaman ordu sistemlerine önem vermişlerdir, 30.000 bin kişiye varan orduları piyadeler ve savaş arabaları olarak iki ana kola ayrılmıştı. Başkomutan kraldı. Piyadeler ise kralın özel muhafızlığı, sınır ve kale koruyuculuğu ve ayaklanmaları bastırma gibi sorumlulukları olan askeri gruptu. Ücretli asker alımı hakkında bilgi mevcut değildir, ancak seferberlik zamanı, Hititlere bağlı krallıklardan takviye birlikler alındığı bilinmektedir. Hititlerin atlı gezen habercileri ve kuşatma öncüleri seferberlik dönemi haber ağını sağlayan grup olarak askeri sistemin parçalarıydı. Askeri hiyerarşi düzeninde ise onlu, yüzlü ve binli bölükleri subaylar komuta ediyordu. Ordu için savaş arabaları vazgeçilmezdi. Ayrıca at, öküz ve eşek askeri malzemelerin

---

⁵⁷Dinçol, 1982: 44.

taşınmasında kullanılan hayvanlardı. Harp arabaları iki tekerlekli olup, üzerinde bir sürücü iki de muharip olmak üzere üç kişi bulunmakta idi. Silah olarak ise ok ve yay kullanmakta idiler. Piyade sınıfı ise mızrak, kalkan, ok ve yay, iki ağızlı balta, topuz ve kısa bir kama kullanmakta idi. Hitit kralı Kadeş Muharebesi'nde ise Anadolu'daki vassal krallıklardan kuvvetler getirmiştir.⁵⁸

Mısır'daki Luksor ve Karnak tapınakları duvarlarına tasvir edilen Kadeş Savaşı resimlerinden Hitit savaş arabalarına dair bilgi edilebiliyoruz. Karkamış kabartmaları üzerindeki harp arabaları ise Geç Hitit devrine ait olduklarından daha ziyade Asur etkisinde kalmıştır. Hitit savaş arabaları, çift at koşumlu hafif savaş arabalarıdır, gerçekten de Anadolu'da at bu devirden önce mevcut olmakla beraber at koşulu savaş arabasının Ön Asya memleketlerinde yayılışı ari kavimlerinin göçünden sonradır. Bu kavimlerden biri olan Mitanniler bu yeni harp silahı sayesinde güney Anadolu ve Suriye bölgesinde büyük bir devlet kurmuşlardı. Bu harp arabaları en hafif ağaçtan imal edildiği ve çift atta koşulduğu için çok süratli ve kolay sevk edilebiliyordu. Hitit savaş arabalarının iki tekerlekli ve her tekerliğin altı ispitli olduğu görülür. Savaş arabalarında bir sürücü iki cenkçi görev almaktadır.⁵⁹ Kadeş savaşı tasvirlerinde görülen üç kişilik savaşçıların görevleri şöyledir: Bu savaşçılardan biri arabayı kullanmakta, diğeri onu taşıdığı kalkan yardımıyla korumakta, üçüncü kişi ise ok ve mızrakla savaşmaktadır. Savaşçının okluğunda 30 kadar ok bulunmaktadır. Kalkanlar ya dikdörtgen ya da dik tutulmuş çifte balta şeklindedir. Arabaların üç kişilik askere sahip olması yakın dövüşte, Hititlere belli bir üstünlük sağlamış olmalıdır.⁶⁰

Mısır ordusunda ise başkumandan firavundu, askeri birlikler Mısır askeri sisteminin önemli parçalarıydı. Firavunlar tarafından Nübye ve Sudan'dan ücretli birliklerin alındığı bilinmektedir. Firavunlar Mısır'a yapılan akınları önlemek için ve ülke sınırlarını genişletmek için askeri teşkilatlanmaya önem vermişlerdir. Mısırlı köylü ve çiftçiler asker olabilirken, şehirde yaşayanlar olamıyordu. Kullanılan askeri malzemeler ise ok, yay, kama ve kalkandan oluşuyordu. Firavunların askeri seferlerini tapınak duvarlarına resmetmeleri onların askeri sistemleri hakkında fikir yürütmemize olanak sağlamaktadır. Yeni imparatorluk devri ile Mısır askeri

---

⁵⁸ Memiş, 1998: 56-57.

⁵⁹ Kinal, 1997: 144-145.

⁶⁰ Dinçol, 1983: 62.

teşkilatlanmasında değişiklikler görülür. Hiksos istilası sonrasında Mısırlı firavunlar daimi ordunun gerekli olduğunun farkına varmışlardır. Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'da iki kola ayrılan ordularını yerleştirmişlerdi. Firavunlar Amon, Ra, Ptah, Seth diye ordularını isimlendirmişlerdir. Ordularına tanrıların isimlerine göre adlandırarak ilahi güçlerinde desteklerini aldıklarını düşünmüşlerdir. Atlı arabalar ve demirden yapılan silahlar da savaşlarda kullanılmıştır. Ayrıca Nil üzerinde ve açık denizde gemi teşkilatlanmaları da vardır. Bu gemileri savaş zamanlarında kara kuvvetlerine destek amaçlı kullanılmışlardır. Hitit savaş arabalarının aksine Mısır savaş arabaları da iki tekerlekli ve çift at koşumluydu, Hitit savaş arabalarının aksine Mısır savaş arabalarında iki savaşçı bulunmaktaydı. Savaşçılardan biri arabayı sürerken diğeri ok ve yay ile düşmana karşılık vermek görevindeydiler. Her iki devlette askeri sistemlerine önem vermişler ve zaman içinde sistemlerinde değişiklikler yaparak geliştirmişlerdir.

Kadeş Savaşı ile bilgilere, II. Ramses'in Karnak, Luxor, Abidos ve Ramasseum tapınaklarının duvarlarına detaylı bir anlatımla yaptırdığı resimlerden ve yazıtlardan ulaşabiliyoruz. Buna karşın Hitit kaynakları savaş hakkında bilgi vermemektedir. Suriye ve Filistin topraklarının kaderini belirleyen bu büyük savaş, doğu Akdeniz kıyılarına hâkim olabilmek adına gerçekleşmiştir. Savaşı tetikleyen neden olarak görülen Amurrular'ın Mısır tarafına geçmesi üzerine iki büyük güç Kadeş (Suriye-Humus) yakınlarında karşı karşıya gelmişlerdir. II. Ramses egemenliğinin beşinci yılında Fenike kıyılarını izleyerek kuzeye doğru ilerlemiş, Asi nehrine yaklaştığında, Muvalatti komutasındaki Hitit ordusunun Kadeş bölgesinde olduğu haberini almıştı. Hititler Anadolu ve Suriye krallıklarının desteğini almıştı. Mısır yazılı kaynaklarından yirmi bir krallığın Hititlerin yanında yer aldığı anlaşılmaktadır. Mısırlılar Amon, Ra, Peth ve Seth isimli dört kola ayrılmış olan ordusu ile kuzeye doğru ilerlemiştir. Mısır ordusunu 20.00 kişiden oluştuğu, Hitit ordusunun ise 35.000 bin asker ve 3.500 savaş arabasında oluştuğu tahmin edilmektedir. Hititlerin haber alma ve casusluk örgütlenmesinin iyi işliyor oluşu Mısır aleyhine olmuştur. Çünkü II. Ramses karargâhının yakınlarında iki Hitit casusunu ele geçirmiştir. Casuslar ise Muvattali'nin Kadeş'in kuzeyinde beklediğini söylemişlerdir, oysa Muvattali güneye yönelmiş ve Ra ordusuna baskın düzenleyerek onları savaş dışına itmiştir. Hititlerin Amon ve Ra birliklerine ani saldırı ve savaş arabalarının çok oluşu Mısır'ın geri çekilmesine neden olmuştur. Savaşın en önemli noktalarından biri de Hititlerin savaş

arabalarındaki gelişimidir, Hitit arabalarında üç asker bulunurken, Mısır arabalarında iki asker bulunuyordu. Bu durumda Hitit lehine olmuştur. Ra ve Amon birliklerinin bozguna uğratan Hitit askerlerinin savaşın bittiğini sanmaları ve savaş malzemelerini bırakmaları, Hititlerin Mısır birliğinin ani saldırısı ile sarsılmasına neden olmuştur.⁶¹

II. Ramses savaşı tapınak duvarlarına kendinin kazandığı bir zafer olarak lanse etmesine rağmen, savaştan karlı çıkan tarafın Muvattali olduğu, savaş sonrası oluşan siyasi durumdan anlaşılmaktadır. Mısır birliklerinin geri çekilmiş olması ve Hititlerin ise Şam'a kadar ilerleyip Amurru'yu yeniden kontrol altına alması bu durumu açıklamaktadır.

Savaş sonrası Ön Asya'nın siyasi durumu değişmiştir. Hititliler, Mısır'ın Suriye hâkimiyetini önlemeye çalışırken, bu boşluğu iyi değerlendiren Asurlular Mitanni devletini kendisine bağlayarak Hitit ile komşu durumuna gelmiştir. Hititliler hem doğudan hem batıdan ciddi baskı ve tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Muvattali'nin ölümü sonrası Hitit tahtında kavgalar başlamıştır, Hitit iç karışıklık içerisinde. Mısır'da ise kaybedilen Suriye toprakları ile sınırlı kalmıştır. Asur'un Fırat'a kadar bölgeyi hâkimiyet altına alması ve güneydoğuya doğru yayılmacı politikası başlatması üzerine, Hitit ve Mısır bir araya gelerek bu ortak düşmana karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır. Yükselen Asur gücüne karşı bir olma çabaları ise Ege Göçlerinin başlaması nedeniyle tamamlanamamıştır. Kadeş Savaşı sonrasında hem askeri hem ekonomik olarak zayıflayan Hitit devleti, Ege kavimlerinin baskısına direnememiş ve yerel krallıklara bölünmüştür. Mısır'da ise firavun Ege kavimlerini durdurmayı başarmış ancak hem bu kavimlerle yapmış olduğu mücadele hem de Kadeş Savaşı eski gücünü kaybetmesine neden olmuştur.

Kadeş Savaşı sadece Hitit ve Mısır devletlerini değil tüm Ön Asya devletlerini derinden etkilemiştir. Savaşın barış antlaşması, II. Ramses'in 21. hükümdarlık yılında, Muvattali'nin ölümü sonrası Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili ile yapılmıştır. Antlaşma maddelerine göre her iki devlet dostluk ve kardeşlik içerisinde olacak ve birbirlerini koruyacaklardır:

Başlık:

---

⁶¹Bazı araştırmacılar, Hitit askerlerinin savaşın bittiğini sanarak bölgeyi yağmalak için dağıldığını ve Hititlerin mutlak galibiyetinin bu nedenle gerçekleşmediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu durumu kanıtlayacak herhangi bir belgenin olmayışı bu görüşleri çürütmektedir.

“Mısır ülkesi kralı, büyük kral Reamasesa Mai-Amana’nın (II. Ramses), büyük kral, Hatti ülkesi kralı, kardeşi Hattuşili ile Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi için büyük bir barış ve büyük bir kardeşliği ebediyen kurmak üzere gümüş bir tablet üzerinde akdettikleri antlaşmadır.

Taraftarlar:

Mısır ülkesi kralı, kahraman Minmuarea’nın (I. Sethos) oğlu, büyük kral, Mısır ülkesinin kralı Minpachtarca’nın (I. Ramses) torunu II. Ramses, büyük kral, Mısır ülkesinin kralı, tüm ülkelerin kahramanı, kahraman, Hatti ülkesi kralı, büyük kral Şuppiluliuma’nın torunu, büyük kral, Hatti ülkesi kralı kahraman Murşili’nin oğlu, büyük kral, Hatti ülkesi kralı, kahraman Hattuşili’ye şöyle söyler:

Antlaşmanın amacı:

Bak, Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi arasında iyi bir barış ve iyi bir kardeşliği ebediyen kurulması için bizim aramızda iyi kardeşliği ve iyi barışı ebediyen kurdum.”⁶²

Mısır firavunu II. Ramses’in barış antlaşması girişinde yer alan bu ifadelerde Hitit kralı III. Hattuşili’yi büyük kral olarak ifade ederken, kendisinden tüm ülkelerin kralı olarak bahsetmesi kendisini Hitit kralından üstün gördüğünün bir göstergesidir. Antlaşmanın maddelerinde genel olarak dostluk ve kardeşlikten bahsedilmiştir. Maddelere göre, İki ülke arasında dostluk yeniden inşa edilmiş, karşılıklı saldırmazlık sözü verilmiştir. Antlaşmanın en dikkat çeken maddeleri şunlardır;

Karşılıklı saldırmazlık sözü:

“Ve II. Ramses, Mısır ülkesi kralı, büyük kral hiçbir zaman bir şey gasp etmek için Hatti ülkesine saldırmayacaktır. Hatti ülkesi kralı Hattuşili de ondan bir şey gasp etmek için Mısır ülkesine saldırmayacaktır. Bak, Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi ebediyen kardeştir ve barışıktır.”⁶³

Ramses ve Hattuşili antlaşmayı tenkit ediyorlar:

“Bak, Güneş tanrısı ve Fırtına tanrısının Mısır ve Hatti ülkesi için ebediyen kurmuş oldukları düzen, (yani) aralarına düşmanlık girmesini önleyecek barış ve kardeşlik

---

⁶² Dinçol, 1988: 41.

⁶³ Dinçol, 1988: 42.

(düzeni), bugünden itibaren teessür etsin diye, Mısır kralı, büyük kral II. Ramses (ve Hatti ülkesi kralı, büyük kral, Hattuşili) tarafından (yeniden) ele alınmıştır.”⁶⁴

25 maddeyi içeren Kadeş Barış Antlaşması'nın devamında, Hitit ve Mısır ülkelerinin iç ve dış düşmanlara karşı birbirlerini savunacaklarına dair maddeler, Hitit ve Mısır veliahtlarının korunacağına dair maddeler, yüksek rütbeli kaçak ve kaçak grupların her ülkeden birine sığınmaları durumunda iadelerini içeren maddeler yer almaktadır.⁶⁵ Antlaşmanın diğer önemli iki maddesi de şu şekildedir:

Kutsama

“Kim bu gümüş tablet üzerindeki sözlere sadık kalırsa, Mısır ülkesinin büyük tanrıları ve Hatti ülkesinin büyük tanrıları onları evleri, ülkeleri ve hizmetkârları ile birlikte sağlık içinde yaşatsın.

Antlaşmayı bozanları lanetleme

Kim bu gümüş tablet üzerindeki sözlere sadık kalırsa, Mısır ülkesinin büyük tanrıları ve Hatti ülkesinin büyük tanrıları onları evleri, ülkeleri ve hizmetkârlarını mahvetsinler.”⁶⁶

Barış antlaşmasından sonra her iki ülke birbirleri ile savaşmamıştır ve antlaşma maddelerine sadık kalmışlardır.

2.2. I. Salmanassar (MÖ 1274-1245) Dönemi Siyasi Gelişmeler

Adad-nirari'den sonra Asur tahtında I. Salmanassar'ı görmekteyiz. I. Salmanassar hükümdarlığı Ön Asya'nın en önemli savaşlarından biri olan Kadeş Savaşı'na denk gelmiştir, Hitit ve Mısır devletlerinin kuzey Suriye toprakları için mücadele ettiği bu önemli savaş, Asur kralının yayılmacı politikasını uygulamasında kolaylık sağlamıştır. Bu dönem Asur bölgesel bir güç olmaktan çıkmış, Hitit ve Mısır'ın saygı duyduğu, dahası bu iki ülkenin kendi aralarında ittifaka gidecek kadar rakip gördüğü merkezi bir devlet haline gelmiştir.⁶⁷

---

⁶⁴ Dinçol, 1988: 42.

⁶⁵ Dinçol, 1988: 43-44.

⁶⁶ Dinçol, 1988: 45.

⁶⁷ Gökçek, 2015: 94.

I. Salmanassar hükümdarlığının ilk yıllarında Uruatri'ye sefer düzenlediğini, 8 şehri ele geçirdiğini, 51 şehri tahrip ettiğini Ehursagkurkurra⁶⁸ tapınağında yer alan yazıtında detaylı bir şekilde anlatmıştır. Asur kralı Uruatri seferini şu şekilde anlatmıştır:

“Rahipliğimin başlangıcında Uruadri ülkesi ayaklandı benden yabancılaştı ve düşmanlık yarattı ve Asur'a ve yüce tanrılara ellerimi yukarıya kaldırarak dua ettim, ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım. Himme, Uadkun, Bargun, Salua, Halila, Luha, Nilipahri, Zingun ülkelerini, güçleri ile birlikte (bu) sekiz ülkeyi fethettim, Elli Bir kentini ele geçirdim, yaktım, mallarına haraç olarak el koydum. Uruadri ülkesinin tümünü üç günde Tanrım Asur'un ayakları önüne dize getirdim. Genç adamlarımı seçtim ve benden korkmaları ve hizmet vermeleri için alıkoydum. Dağlık bölgeye ödemeleri için ağır vergiler koydum. Tanrı Asur'u küçümseyerek daha önce de bana karşı ayaklanan güçlü müstahkem bir dağ kalesi olan Arina kentini efendilerim Tanrı Asur ve yüce tanrıların yardımı ile ele geçirdim, tahrip ettim ve kentin üzerine “kudime” serptim. Topladığım tozlarını gelecek günlere ders olsun diye Asur kentinin kapısının önünde havaya savurdum.”⁶⁹

I. Salmanassar'ın yazıtına göre Uruatri 8 bölgeden ve 51 şehirden oluşan bir konfederasyondur. Uruatri'nin Van Gölü'nün güneydoğusunda yer alan dağlık bölgede ya da Zap suyu yukarı vadisinde yer aldığı düşünülmektedir. Asurca dağlık bölge anlamına gelen Uruatri etnik bir kelime değildir. Uruatri zengin maden kaynakları yüzünden sık sık Asurlu kralların saldırılarına maruz kalmıştır. Asur orman ve maden ihtiyacının büyük kısmını karşıladığı kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu toprakları hâkimiyeti için III. Hattuşuli'nin kralı olduğu Hitit devleti ile karşı karşıya gelmesi nedeniyle kendisine alternatif kaynaklar aramak zorunda kalmıştır. Bu nedenle seferlerini Uruatri bölgesine yönlendirmiştir. Gücünü askeri sisteminden alan Asur için önemli bakır ve demir madeni kaynaklarının, Mezopotamya'da olmayışı, maden kaynakları açısından zengin olan doğu Anadolu'yu Asur gözünde cazip kılmıştır. Asurlu krallar, doğu Anadolu'da bol

⁶⁸ Asur tapınağının adı olan Ehursagkurkurra tapınağının Eski Asur döneminde Puzur-Asur'un oğlu Salim-ahum tarafından inşa edildiği çivi yazılı kaynaklardan bilinmektedir.

⁶⁹ Grayson, 1987: 183.

miktarda bulunan maden yataklarını ele geçirmek için bölgeye sık sık seferler düzenlediklerini yazıtlarından da görmekteyiz. Ayrıca Uruatri memleketinde hızlı koşan ve iyi cins atların yetiştiriliyor oluşu da bölgenin Asur için olan önemini artıran bir etken olmuştur, bu atlar hem savaş arabalarında hem de ordu içinde kullanılmıştır. I. Salmanassar'ın bölgeye ikinci bir sefer düzenlememiş olması nedeniyle bölgenin denetim altına alındığını söyleyebiliriz. I. Salmanassar artan Asur gücünün gereksinim duyduğu ekonomik ihtiyacı ülkesine en yakın bölgeden, doğu Anadolu'dan temin etmiştir. Asurlu krallar doğu Anadolu bölgesini devamlı bir gelir ve sömürü kaynağı olarak görmüşlerdir, bu nedenle tahta çıkan her Asur kralı ilk seferini buraya gerçekleştirmiştir. Ayrıca bölgede yaşayanlardan yüklü miktarlarda vergi ve haraç alınması Asur ekonomisine katkı sağlamıştır. Diğer önemli bir nokta ise, Ururatri adının ilk defa I. Salmanassar yazıtında geçmesidir, Uruatrililer daha sonra Nairi kentleriyle birleşerek güçlü Urartu devletini oluşturacaklardır.

I. Salmanassar Uruatri seferinden sonra bu kez Hanilgalbat'a⁷⁰ yani Mitanni topraklarına sefer düzenlemiştir. Yazıtlarında bu sefer şöyle yer almaktadır;

“Efendim tanrı Asur'un gücü ile yüce tanrıların emri ile Hanigalbat üzerine yürüdüm, zorlu patikaları ve dar geçitleri aştım. Hanigalbat kralı Şattura,⁷¹ Hitit ve Ahlamu ordularının yardımıyla sulak yerleri ve geçitleri ele geçirmişti. Açlık ve suzuluğa rağmen ordum kahramanca savaştı ve galip geldi. Onları arkadan vurdum ve bu onları yenmemi sağladı. Onların ordusundan sayısız insan kestim. Ona gelince, Şatura'ya, güneşin doğuşuna kadar onu kovaladım. O topluluktan 14.400 kişiyi boğazladım ve geri kalanları kör ettim ve esir aldım. Dokuz kalesini ve başkentini ele geçirdim. 180 şehrini tahrip ettim. Müttefikleri Hititler ve Ahlamileri koyun gibi kestim. Bu sırada Taidi'den İrridi'ye kadar tüm Kaşiyarı dağlık bölgesini, Eluhat şehri, Sudi kalesi, Harran kalesi ve Fırat nehri yatağındaki Karkamış şehrine kadar tüm şehirleri ele geçirdim. Bütün şehirleri emrim altına aldım, geri kalanları ise yaktım.”⁷²

---

⁷⁰ Hint-Ari kökenli olan Mitanniler'e kendilerine Maiteni, Asurlular Hanilgalbat, Hititliler ise Mitanni-Hurri demektedir. Marianni adını taşıyan ve aristokrat sınıf olarak betimlenen bu topluluk at yetiştiriciliği konusunda bilgili olmaları ve at koşulu hafif savaş arabalarına sahip olmaları sayesinde gittikleri ülkelerde üstünlük sağlamayı başarmışlardır.

⁷¹ Luckenbill, 1926: 40.

⁷² Grayson, 1987: 184.

I. Salmanassar Mitanni seferinden böyle övgüyle bahsetmiştir. Asurluların Hanigalbat dedikleri Mitanni devletini kolayca ele geçirilmelerinde elbette Hititlerin bu dönem Mısır ile yapmış olduğu Kadeş Savaşı etkili olmuştur. Asur kralı, Hititlerin yoğun ve karmaşık durumunu iyi kullanmış, Asurlu krallar tarafından uzun süredir hâkimiyet altına alınmak istenen Mitanni devletini fethetmiştir. Ele geçirilen bu bölge sadece hammadde kaynakları açısından değil aynı zaman da verimli topraklara sahip oluşu ile de önemliydi. Ayrıca bölge nüfusunun yoğun oluşu, Asurlu kralların tapınak, saray ve kraliyet binaları yapımında ve tarım işlerinde çalıştırabileceği ucuz işgücü anlamına geliyordu. Üstelik Mitanni topraklarının ticari yolların geçtiği bölgede oluşu nedeniyle de önemliydi. I. Salmanassar Mitanni bölgesini ele geçirerek hem hammadde olanaklarını hem ucuz işgücünü hem de verimli toprakları Asur'a katmış oldu. Asur'un ihtiyacı olan ekonomik güç bir nevi bu bölgeden sağlanmış oldu. Ancak Hitit ve Mısır devletleri arasında yapılan Kadeş Barışı sonrasında Mitanni devletinin yeniden Hitit gücünden yardım alması ve Hitit gücünü tanınması Asur kralı için talihsiz bir durum meydana getirmiştir.⁷³

Asur kralının, seferlerinin anlatımında Asur ordusunun gücünden ve zalimliğinden sıkça bahsetmesi psikolojik bir stratejidir. Bu anlatımla daha sonraki seferlerinde rakip krallara korku salmak istemiş olabilir. I. Salmanassar yazıtının devamında ise:

“Sonradan Quti'den, adam öldürmede yetenekli olan hiç kimsenin bilmeyeceği gökyüzündeki yıldızlar kadar çok isyancı bana karşı düşmanlık etti. Asur'a ve büyük tanrılara ellerimi açıp, Bana kutsal imanınızı verin! diye dua ettim. Ordumun karargâhından ayrılarak, at arabalarından en iyi üç tanesini alıp en hızlı şekilde savaşın ortasına ulaştım. Uruatri sınırından daha öteki Kutmuhi bölgesine kadar düşman çetesini su gibi dağıtıp kaçtım. Savaşçıların cesetlerinden geniş bir ova oluşturdum. Tutsakları, hayvan sürülerini, vahşi hayvanlarını ve mallarını şehrim Asur'a getirdim”⁷⁴

I. Salmanassar seferlerini tanrıların desteğini alarak gerçekleştirdiğini özellikle vurgulamış olmalıdır. Askeri başarılarını kutsal bir güce bağlaması kendisinden sonra gelecek olan tüm Asur kralları tarafından da kullanılacak bir strateji olacaktır.

---

⁷³ Olmstead, 1951:49.

⁷⁴ Grayson, 1987: 184; Luckenbill, 1926: 40.

2.2.1. Salmanassar Dönemi İmar Faaliyetleri

I. Salmanassar imar faaliyetlerine de büyük önem vermiştir. Asur kralı fethettiği ülkelerden getirdiği grupları bu tukultiinde kullanmıştır, kendisinden sonra gelecek krallara da bu manada örnek teşkil etmiştir. Asur kralı ilk olarak, tanrı Asur adına inşa edilen Ehursagkurkurra tapınağını onardığını, yıkılmaya yüz tutan Şamşi-Adad hükümdarlığı zamanında inşa edilen tapınağı ve İştâr tapınağını, İştâr mahkemesini yeniden inşa ettiğini, Kalkal kapısını, Libur-Shalhi kapısını ve kulelerini tamir ettiğini ve kraliyet konutları inşa ettiğini yazıtında büyük bir övgü ile anlatmıştır.⁷⁵

“Bu sırada tapınağı boşaltıp temizletip temelime indim ve güçlü taşlarla temelinin onarımını yaptırđım. Dağlar gibi güçlü oldu. Şöhretli, yüce tapınak, asil tapınak yeri, muhteşem mekân, zekice mimari edilmiş, huzur veren, egemenlik sembolü olan bu yeri çok titizce inşa ettirdim. Temeline; taş, altın, demir, bronz ve bitki karışımları koydum. Duvarlarını yağ, bal, reçine ile sıvattım. Baştan aşığı yenilettim ve anıt yaptırarak bayram ilan ettim. Asur’un efendisi tapınağa girdiğinde asil tapınağın müthiş işçiliğini görebileceğı, görünce sevineceğı, dualar işiteceğı, rahiplerin barış sözlerini duyacağı ve rahipliğın geleceğine hizmet edeceğı bir hâl aldı, bu tapınak gelecekte yıpransa bile bunca emekten sonra olgunlukla karşılanacaktır. Gelecekteki hükümdar bu tapınak yaşlanıp harabe olunca dini emirlere, cesaret ve şan duygularına göre karar versin. Benim kutsal tabletleri yaptığım gibi benim anıtımı yağ ile kaplayıp şaraba batırsın. Asur ve kutsal tapınak bunları görecektir. Her kim benim anıtımı tahrip eder ve adımı silerse, Ehursagkurkurra’da yaşayan güçler, Asur tanrısı, cennetin İgigi’si, dünyanın Anunnaki’si, ona kötülük ve lanet yollasın, ismi bu dünyadan yokolsun, düşmanlar tahtını ele geçirsın.”⁷⁶

I. Salmanassar Ehursagkurkurra tapınağı tamirinden sonra İştâr tapınağının onarımını yapmıştır. Asur kralı Ilu-Shuma tarafından inşa edilen, Ninive’de yer alan tapınağın avlusunu ve harap olan yerlerini tamir ettirdiğinden ve kil tabletini buraya yerleştirdiğinden bahsetmektedir.⁷⁷

⁷⁵ Grayson, 1987: 185-190.

⁷⁶ Luckenbill, 1926: 41-42.

⁷⁷ Luckenbill, 1926: 45-46.

Asur kralının bir sonraki imar faaliyeti ise Libur-Shalhi kapısının harap olan ve düşen parçalarının temizlenmesi, zayıflayan ve çürüyen kısımlarının baştan sona onarılması olmuştur.⁷⁸

I. Salmanassar dönemi Asur yayılcı politikası sayesinde sınırlarını genişletmiştir. Asur kralı hammadde kaynaklarının olduğu bölgelere seferler düzenleyerek ele geçirmiş böylece Asur'un ekonomik olarak da güçlenmesini sağlamıştır, ekonomik güçlenme Asur ülkesinin imar çalışmalarının hızlı bir şekilde yapılmasına olanak sağlamıştır.

2.3. I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) Dönemi Siyasi Gelişmeler

I. Tukulti-Ninurta babası I. Salmanassar'dan devraldığı Asur devletini aynı politikayla yönetmiştir. Büyük yayılcılar olarak isimlendirilen dört kraldan biri olmuştur. Bu dönem yoğun bir askeri hareketlilik söz konusudur. Asur kralı yaşanan bu yoğun hareketliliği, saray yazıtlarında Nairi, Babil ve Hitit memleketleriyle olan mücadeleler olarak anlatmıştır. Tüm Asur kralları gibi I. Tukulti-Ninurta'da yazıtında ilk önce kendisini övgü dolu sözlerle betimlemiştir:

“Tukulti-Ninurta, evrenin kralı, güçlü kral, Asur'un seçilmiş kralı, tanrı Asur'un yardımcısı, dört cihanın hâkimi, tanrı Enlil ve Anu'nun en sevdiği, Asur kralı Salmanassar'ın oğlu, Adad-nirari'nin torunu. Gökyüzünün ve yeraltı dünyasının tanrıları tarafından silahlarla donatılan, güçlü kral.”⁷⁹

Tukulti-Ninurta'nın ilk seferi doğu Anadolu'da yer alan Nairi memleketine yapmıştır.

“Egemenliğimin başında (Ug[umenu]’ların ülkesine yürüdüm. Qutu’ların ülkesinin tümünü tufanın (yaratmış olduğu) harabe tepelerine çevirdim (ve) onların ordusunu kum fırtınasının çemberi ile çevreledim. O zamanda onlar kayalık ve dağlık arazide benim orduma karşı birleştiler. Cesur bir şekilde savaş pozisyonu aldılar. Efendilerim, tanrı Asur’a ve büyük tanrılara güvenerek çarpıştım ve onları bozguna uğrattım. Dağların vadilerini ve derelerini onların cesetleri ile doldurdum (böylece) Qutu’ların geniş ülkesinin efendisi oldum.”⁸⁰

⁷⁸ Luckenbill, 1926: 48.

⁷⁹ Grayson, 1987: 233; Luckenbill, 1926: 50.

⁸⁰ Grayson, 1987: 234.

Tahta çıkan diğer Asur krallarının ilk seferlerini bu bölgeye düzenlemelerinin nedeni bölgenin zengin maden kaynaklarına sahip oluşudur. Asurlu krallar düzenledikleri seferler sonrasında demir ve bakır madenlerini ülkelerine getirmişler ve Asur ordusunun ihtiyacı olan askeri teçhizat yapımında kullanmışlardır. Doğu Anadolu memleketlerinden getirilen ve ordu için kullanılan bu madenler Asur'un savaşlarda başarılı olmasını sağlamıştır. Getirilen insan gücü ise Asur ülkesinin imar çalışmalarının yanı sıra ordu içinde asker olarak da yer almıştır. I. Tukulti-Ninurta yazıtının devamında Nairi memleketi hakkında şu şekilde bahsetmiştir:

“[I]thuria] ülkesi uzak (dağlar), patikaları oldukça güç olan ve arazisi [...] benim ordumun hareketi için, onlar (sakinler) benim mücadelem için vahşiliğinden korktular ve ayaklarına kapandılar. Onlara haraca ve angarya işlerle yükümlü kıldım. Abule prenslerinin ordularını ve Uqumenu kralını esir aldım ve şehrim Asur'a getirdim. Gökyüzü ve yeraltı tanrılarının huzurunda yemin ettirdim ve onları yıllık haraç vermeleri karşılığında serbest bıraktım. O zamanda, Sarnida ülkesine, Me[hru] ülkesine yürüdüm. Tanrı Asur ve yüce tanrılar bana vermiş olduğu Qutu'ların ülkesinin ordusunun yardımı ile Mehru ülkesinin büyük kerestelerini kestim (ve onları) şehrim Asur'a getirdim. Benim sevdiğim kralı sarayı Mehru ülkesinden (getirilen) direklerle destekledim. O yıl içinde, barışın hâkim olduğu sanılan dönemde benim halkımı alıp götüren Kadmuhu ülkesinin tahkimli beş şehrini, kuvvetli başkentlerini zamanı gelince fethettim. Deprem gibi onların tapınaklarını salladım. Esir (ve) onları şehrim Asur'a getirdim.”⁸¹

Asur kralı Nairi seferinden sadece ganimet, maden ya da insan gücü olarak dönmemiştir, ülkesindeki imar çalışmaları için gerekli olan malzemeleri de getirmiştir. Bu manada doğu Anadolu Asur için büyük bir sömürü bölgesi olmuştur diyebiliriz. Asur kralı yazıtının devamında bir sonraki seferinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Daha önce, babam kâinatın kralı Salmanassar'ın saltanatı döneminde ayaklanmış olan ve vergi ödemeyi kesen Subaru'ların tüm ülkesi, Alzu ülkesine kadar Kasiyari dağının tümü, bir kumanda altında birleşti. Tanrı Asur'a ve yüce tanrılara, efendilerime dua ettim ve Kasiyari dağına çıktım. Subaru'ların ülkesini, Alzu ülkesini ve onlara müttefik olan kralları bir daire içine hapsettim. Purulumzu ülkesinin büyük

---

⁸¹ Grayson, 1987: 235.

kült merkezini fethettim. Onları canlı aldım. Alzu ülkesinin kralı Ehli-Tesup'un güçlü dört başkentini ve Amadanu ülkesinin altı tahkimli şehrini fethettim. Onlardan esirler ve mallar aldım ve şehrim Asur'a getirdim. Alzu ülkesinin kralı Ehli-Tesup benim haşmetim karşısında dayanamadı ve saray mensuplarını ve oğullarını alarak ülkesini tamamen terk etti ve gizlice Nairi hududuna, bilinmeyen ülkeye gitti. Benim savaşımın şiddetinden korkarak muharebenin ortasından kaçan onların ordusundan arta kalanlar hayatlarını kurtarmak için kayalık dağlara kaçtılar. Onların 180 tahkimli şehrini tahrip ettim, yıktım ve yaktım, harabe yığınlarına çevirdim, Alzu, Amadanu, Nihanu, Alaya, Tepurzu ve Purulimzu memleketlerinin topraklarını ülkeme kattım. Onlardan rehineler aldım, onları ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim, onları angarya işlerle yükümlü kıldım.”⁸²

Tukulti-Ninurta, daha önce I. Salmanassar tarafından kontrol altına alınan bu memleketlerin, Asur kralının ölümü sonrasında isyan edip vergi ödemeyi kesmeleri üzerine bölgeyi tekrar kontrol altına almak için sefere çıkmış ve başarısını yazıtında abartılı bil dille anlatmıştır. Yazıttan anlaşılacağı üzere Asur kralı kendisinden önce gelen babası I. Salmanassar gibi savaşlarını dini bir kutsallığa bağlamıştır.

“O zamanda, Tulsina (ve) Lasgu da ğından Aşağı Zab'ın karşı kıyısında, Şasila şehri ile Maşhat-şarri şehri arasındaki (bölgeden), Zuquşku ve Lallar dağından Qutu'ların geniş ülkesinin bir bölgesi Lullumuların ülkesinin tamamı, Paphu'ların ülkesinden Kadmuğu ülkesine kadar, Subaru'ların tüm ülkesini, Kasiyari dağının tamamını, Nairi'nin ve Mekan ülkesinin sınırına kadar bu bölgeleri tanrılar bana verdiler.”⁸³

Bütün düşmanlarımı bir idare altında topladım. O zamanda Paphu'ların ülkesini, Kadmuğu ülkesini, Madanu ülkesini, Nihanu ülkesini, Alaya ülkesini, Tepurzu ülkesini, Purulumzu ülkesini (ve) Subaru'ların geni ş ülkesinin tümünü bir daire içine hapsettim. Krallara onların yöneticilerine, ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim ve (onlara) angarya işler yükledim. Üstün gücümün kudreti ile yollarını hiçbir kralın bilmediği aşılmaz kayalık dağları defalarca aştım. Nairi ülkelerinin 40 kralı cesurca karşı durup savaş pozisyonu aldılar. Onlarla savaştım (ve) onları mağlup ettim. Onların kanlarını dağların vadilerine ve derelerine akıttım. (Böylece) ben onların

---

⁸² Grayson, 1987: 236.

⁸³ Grayson, 1987: 240.

bütün ülkelerinin efendisi oldum ve onları sonsuza dek haraç ve vergi ödemekle yükümlü kıldım."⁸⁴

Asur kralı hâkimiyetinin ilk yılında gerçekleştirdiği seferinde Qutu ve onun komşularını ele geçirmiş, Quchi, Kutmuh ve Shubari ülkelerinin yaktığından bahsetmektedir.⁸⁵

Yazıtın bu kısmında Nairi memleketi için kullanılan 40 kralını yendim ifadesi, Nairi'nin konfederasyon bir sistemle yönetildiğinin göstergesidir. Bölgede var olan Uruatri ve Nairi krallıkları ortak düşmana karşı birleşerek hareket etmişlerdir. I. Tukulti-Ninurta Nairi seferi ile ilgili başka bir yazıtında ise:

"Nairi'nin 40 kralı ile savaştım ve onların ordularını yendim. Böylece onların memleketlerinin efendisi oldum. Nairi topraklarının krallarını boyunlarından bakır zincirlere bağladım. Ekurra, büyük dağlara koruyucu tapınağıma Asur'dan önce onları getirdim. Gökyüzünün ve dünyanın büyük krallarıyla onlara yemin ettirdim. Her zaman onlardan hediyeler aldım."⁸⁶

Nairi Van Gölü havzasının batısından başlayan bir bölgenin adı olduğu anlaşılan, güney sınırında Mardin'nin kuzeyindeki Tur-Abdin (Kaşiyarı) dağlarına kadar inmekteydi. Asur kralı tarım alanları ve hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgeyi korumak, ayrıca yıllık ihtiyaçlarının bir bölümü karşılamak için Nairi toplumları üzerine yağma amaçlı seferler düzenlemiştir.⁸⁷

I. Tukulti-Ninurta Asur devletinin bölgesel anlamda hızla yayılmasını, Asur'un yükselişe geçmesini sağlamış ve Mısır, Hitit, Babil devletleriyle eşit konuma getirmiştir. Bu dönem Hitit tahtında IV. Tuthalya vardır, kral Asur'un kuzey Suriye topraklarında yayılmaya başlamasını tehlikeli bulmuş ve önlem alma yoluna gitmiştir. Hitit kralı, Mısır'la arasında tampon bölge konumunda olan Amurru krallığı ile anlaşma yapmıştır. Amurru kralı İştarmuva'ya yazdığı mektupta Asur'u ekonomik yönden bertaraf etmeye çalıştığını görüyoruz.

"Ve benimle eşit olan krallar Mısır ülkesi kralı, Babil ülkesi kralı, Asur ülkesi kralıdır. Eğer Mısır ülkesi kralı, majestemin dostu ise, o, senin de dostun olsun.

---

⁸⁴ Grayson, 1987: 244.

⁸⁵ Olmstead, 1951: 52-53.

⁸⁶ Grayson, 1987: 272.

⁸⁷ Köroğlu, 2006: 133-134.

Fakat eğer o, majestemin düşmanı ise, o, senin de düşmanın olsun. Asur ülkesi kralı majestemin düşmanı ise, senin de düşmanın olsun. Senin tüccarın Asur ülkesine gitmesin. Ve sen ülkeneye onun tüccarının girmesine izin verme. O, senin ülkeneye geçmesin. Fakat eğer o, senin ülkeneye gelirse, onu yakala, onu majesteme gönder. Ben, majestem, Asur kralı ile savaşa başladığım için, sen, majestem gibi bir ordu ve arabalı birlikler kur. Nasıl majesteme sürat ve etkinlik önemli ise, sana da olsun.”⁸⁸

Hitit kralı, egemenliği altında olan güneydoğu Anadolu topraklarına doğru genişleme ve yayılma siyaseti sürdüren Asur devletinin artan baskısını, aldığı tüm önlemlere rağmen engelleyememiştir. Hitit kralı Urhi-Teşup'un bir zamanlar, Asur kralı Adad-nirari'ye yolladığı mektupta "biz seninle aynı anadan mı doğduk ki bana kardeşim dersin" diye çıkışmasından sonra Hitit kralları artık Asur'un gücünü kabul etmiş ve kendisiyle eşit konumda görmeye başlamıştır. IV. Tuthalya her ne kadar başka krallıklarla anlaşmalar yaparak Asur gücünün önünü kırmaya çabalasa da, Asur'a yollanmış olduğu mektuplar dostluk ilişkisi kurmaya yöneliktir ancak I. Tukulti-Ninurta'nın saray yazıtında Hititlerle ilgili olarak anlattıkları aslında durumun hiç te dostane olmadığı göstermektedir.

“Tahta geçtiğim yıl Suriye’den (Fırat’ın ötesinden) 28.800 Hitit insanlarını yerlerinden çıkardım ve onları benim ülkeme getirdim. Qutu, Uqumanu’ların ülkelerini Elhunia ve Şarnida ülkelerini, Mehru ülkesini fethettim. Paphu’ların geniş ordusunu savaşta mağlup ettim. Kadmuhi, Alzu, Madanu, Nihanu, Alaya, Tepurzu, Purulumzu ülkelerinin ve Subaru’ların geniş ülkesinin tümünün efendisi oldum. Nairi ülkelerinin kayalık dağlarının arasından ip gibi dümdüz kesip geçtim. 40 krala ve onların askerlerine ayaklarımın dibinde boyun eğdirdim.”⁸⁹

I. Tukulti-Ninurta'nın yazıtında belirttiği 28.800 Hitit insanı yüksek ihtimal Hitit askeridir. Asur kralının abartılı anlatımına rağmen iki güçlü devlet arasındaki mücadeleden Asur'un kazançlı çıktığını söyleyebiliriz, çünkü Asur yayılcı siyasetini sürdürmeye ve sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. I. Tukulti-Ninurta seferleri Hitit kralı IV. Tuthalya'yı rahatsız etmiş ve bir takım yaptırımlar uygulamaya zorlamıştır. Hitit kral öncelikle vassalı ola Amurru Krallığı'nın, Asur ile gerçekleştirdiği tüm ticari faaliyetleri yasaklamıştır. Amurru kralı Şausgamuwa'nın,

⁸⁸ Gökçek, 2015: 99-100; Karauguz, 2002: 200-201.

⁸⁹ Luckenbill, 1926: 57.

Hitit kralından habersiz Asur'a elçi yollaması, düşman ülkelerden gelen tüccarların topraklarına girmesine veya toprakları üzerinden geçmesine izin vermesi Hitit kralı tarafından yasaklanmıştır.⁹⁰ IV. Tuthalya bu hükümle hem Asur Amurru ticaretini kısıtlamış hem de Amurru aracılığı ile ulaşılan doğu Akdeniz ticaretini hedef almış diyebiliriz.

I. Tukulti-Ninurta daha sonra Asur güneyinde yer alan Babil ülkesine saldırmıştır. Babil kralı IV. Kaştilyaş'ı yenerek, Babil'i yağmalamıştır. Babil seferinin Asur için önemi daha çok kültürel boyutta olmuştur. Asur kralı Babil zaferini yazıtında şu şekilde anlatmıştır:

“Büyük tanrılar Asur, Enlil ve gökyüzünün ve dünyanın kraliçesi, ordumun başında yürüyen İştâr'ın yardımlarıyla Kardunyaş kralı Kaştilyaş'ı savaşa zorladım. Ordularını yenilgiye uğrattım ve askerlerini yok ettim.⁹¹ Savaşın ortasında Kassit kralı Kaştilyaş'ı yakaladım ve ayaklarımla kibirli boynunu ezdim. Onu Asur'a esir gibi getirdim. Aşağı denizden doğan güneşi topraklarıma sınır yaptım ve Sumer ve Akad topraklarının efendisi oldum. Mari, Hana, Rapiqu topraklarını, Ahlamu dağı, Hargamuş, Muqanaş, Bit-Makki, Bit-Qulla, Akriaş, Sikkuri, Huzuş, Turnasuma, Haşşilluna, Şada, Sappani, Tursinuhlia, Duri, Uzamiia, Harnaphi, Kurdişşe, Ulaias, Ulmuiaş, Hussaus, Ezauş, Damnaus, Arinni, Birite, Arraphi, Kurbata, Agalisna, Şadappa, Kamzikla, Kammaraş, Elure, Kammenza, Albada, Sikapda, Sabila şehirlerini kontrolüm altına aldım ve onları haraca bağladım.”⁹²

I. Tukulti-Ninurta büyük Babil seferine dair anlatımı bununla sınırla değildir.⁹³ Babil'in, Asur'un egemenliği altına girmesi Asurluların mimari, kültürel, hukuksal ve şehir hayatı düzeni anlamlarında çok etkilemiştir. Babil ilk kez I. Tukulti-Ninurta zamanında tam olarak Asur egemenliğine girmiştir. Asur kralı burayı idari merkez olarak kullanmak yerine, denetim altında tutmayı tercih etmiştir. Babil'deki Asur egemenliği 32 yıl sürmüştür.⁹⁴ Babil fethinin bir başka olumlu sonucu ise Babil kenti ile özdeşleşen baş tanrı Marduk heykelinin Asur'a getirilişidir. Marduk böylece

⁹⁰ Taş, 2008: 230-231.

⁹¹ Grayson, 1987: 272.

⁹² Grayson, 1987: 273.

⁹³ Seferin anlatımı için bkz. Grayson, 1987: 275-276.

⁹⁴ Gökçek, 2015: 103.

Asur'da saygın bir konuma sahip olmuş ve adına törenler düzenlenmeye başlanmıştır.⁹⁵

I. Tukulti-Ninurta döneminde Asur devleti kendisine rakip olan büyük güçler ile eşit pozisyona gelmiştir. Bu dönem ele geçirilen Babil ve Mitanni devletleri tamamen Asur hâkimiyetine girmiş Asur topraklarına dâhil edilmiştir. Nairi konfederasyonu ise kontrol altına alınmıştır. Asur kralının doğu Anadolu seferlerindeki başarıları ve bu bölgedeki Nairi birliğinin kontrol altına alınması ile Asur ekonomik olarak da güçlenmiştir. Tüm bu ele geçirilen bölgeler hem hammadde kaynaklarının bol oluşu hem de verimli, ekilebilir toprakların oluşu açısından Asur için önemli bir sömürge alanı olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu bölgelerden Asur'a getirilen büyük nüfus nakilleri tarımsal faaliyetlerde ve angarya işlerde kullanılmıştır.⁹⁶ Böylece ucuz iş gücü sorununa da çözüm getirilmiştir. Üstelik bu insan topluluklarının bir kısmı ordu için gerek duyulan asker nüfusun da eksikliğini gidermek için kullanılmıştır. I. Tukulti-Ninurta döneminde neredeyse tüm Mezopotamya bölgesi ele geçirilmiştir. Asur'un sınırlarını genişleten ve güçlü bir devlet konumuna getiren bu kral oğlu Asur-nadin-apli tarafından öldürülmüştür. I. Tukulti-Ninurta'dan sonra Asur güç kaybetmeye başlamıştır. Kralın ölümünden sonra ele geçirilen belgelerde bunun göstergesidir. Orta Asur devletinin bir kez daha yükselişe geçip güçlenmesi I. Tiglat-pileser zamanında olacaktır.

2.3.1. I. Tukulti-Ninurta Dönemi İmar Faaliyetleri

I. Tukulti-Ninurta siyasi başarılarının ardından, yönetim ve ordu sistemlerini geliştirmeye gitmiştir. Ele geçirilen bölgelerden getirilen insan toplulukları yerleştirme konusunda çözüm arayışına giren kral şehirleri iskâna açmış ve buraları yeni baştan inşa etme yoluna gitmiştir. I. Tukulti-Ninurta başarılarının mimari alana yansımaları ise Asur tapınaklarını, kraliyet konutlarını ve sarayları onararak olmuştur. Tanrı Asur tapınağı (Ehursagkurkurra), İştâr tapınağı, Anu ve Adad tapınağı, Gula tapınağı, Nabu tapınağı, Sin ve Şamaş tapınağı ve İştâr Anunaitu tapınağını baştan aşağı yenilemiştir.

---

⁹⁵ Köroğlu, 2006: 135.

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz, Oded, B. Mass deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire, Wiesbaden, 1974, 60-62. Kapsamlı olarak büyük miktarlarda insanların göç ettirilmesinin bu dönemde görüldüğü ve özellikle yeni Asur döneminde bu rakamların arttığı görülmektedir. Yeni Asur döneminde büyük miktarlarda göçün hemen hemen her kral döneminde yer aldığı ve toplamda göç ettirilen insanların sayısının 1 milyonu aştığı yazıtlardan elde edilebilmektedir.

Asur kralı Sin ve Şamaş tapınağının harap olan ve yıkılan kısımları temizlemiş, baştan aşağı tamir etmiş ve kil tabletini buraya dikmiştir. Eskiye ve harap olan şehir duvarlarını ve kale hendeğini tamamen temizlediğini ve duvarlarını yenilediğini, kale hendeğini daha öncekinden çok daha derin ve geniş olarak bronz kazmalarla kazdığını ve duvarlarını sağlam, sert taşlar ile yenilediğini belirtmektedir.⁹⁷

Yüzyıllar boyunca kraliyet inşa projelerinin çoğu tapınaklar saraylar ve kent duvarlarının yenilenmesi ile ya da yapıyla sınırlı kalmıştır. Asur kralları içerisinde tamamıyla yeni bir kent kurup başkenti buraya taşıyan ilk kral I. Tukulti-Ninurta'dır. I. Tukulti-Ninurta yeni şehri için Dicle nehrinin öbür tarafındaki yani doğu kıyısındaki Asur'dan akış yukarı hemen hemen 3 km. uzaklıkta bir yer seçmiş ve bu şehre Tukulti-Ninurta'nın Limanı anlamına gelen Kar-Tukulti-Ninurta adını vermişti. Tukulti-Ninurta yeni şehrinin inşasına büyük ihtimalle Babil'i yenilgiye uğratmasından sonra bu seferden elde edilen ganimetlerle başladığı düşünülmesine rağmen,⁹⁸ I. Tukulti-Ninurta zamanında yazılmış bir şiir Babil yağmalandığında Kar-Tukulti-Ninurta'nın zaten var olduğunu ima ediyordu⁹⁹ ve yağmalanmasından sonra da bu sürecin devam ettiği açıktır.

Kar-Tukulti-Ninurta, gelişmekte olan ve kendi kendini savunan yeni yönetimin ve geleneksel Asur baskıcı gruplar yani din görevlileri, soylular ve zengin tüccar aileler arasına fiziksel ve siyasal bir mesafe koymayı amaçlamış olmalıdır. Böylece, Kar-Tukulti-Ninurta mevcut otorite ve yönetim şekillerinin yerine geçmek için tasarlanmış yeni bir kentsel alanı temsil eder.¹⁰⁰

Yazıtlarında I. Tukulti-Ninurta şehrinin kurulduğu yer ile ilgili şu bilgileri vermektedir;

“O zamanlar efendim, tanrı Asur, şehrimin karşı kıyısında benden bir kült merkezi, tanrıların arzuladığı nesneyi istedi ve bana tapınağını yapmamı emretti. Beni seven tanrı Asur'un buyruğuyla şehrim Asur'un önüne, karşı kıyıda, Dicle'nin yanı başındaki, ne bir ev ne de bir konut bulunan, ne yıkılmış tepelerin ne molozların

---

⁹⁷ Luckenbill, 1926: 55-56.

⁹⁸ De Mieroop, 2006:217

⁹⁹ Gilibert, 208:179

¹⁰⁰ Gilibert, 208:180

biriktiği, ne tuğlaların yerleştirildiği ekilmemiş ovalara ve çayırlara tanrı Asur için şehir inşa ettim."¹⁰¹

Bu ifadeler bölgenin Asur şehrinin hemen karşısında olmasına rağmen daha önce burada bir yerleşimin olmadığı, buranın bakir topraklar olduğu anlaşılmaktadır.

Kar-Tukulti-Ninurta'nın çok yakın yerleşim alanı Asur'dan görüş mesafesi içindedir. Bu nedenle yeni şehir Asur'un yerini almaktan ziyade belki de daha çok ona ilave anlamına gelen yeni bir başkent olarak özel bir rol oynamış olabilir.¹⁰²

Asur kralının yeni şehir inşasından sonra ise eskiyen ve çürüyen İştâr tapınağının onarımından bahsetmektedir. İştâr tapınağının tüm kalıntılarında temizlendiğini, harap olan kısımlarının ve temelini onardığını belirtmiştir.¹⁰³ I. Tukulti-Ninurta İştâr Dinutu tapınağını kalıntılarında temizlediğini temelini sağlamlaştırdığını ve tapınağı baştan aşağı yenilediğinden bahsetmektedir.¹⁰⁴ Kral daha sonra İştâr Anunaitu tapınağının onarımından bahseder, tapınağın kalıntılarında temizlediğini, temelini sağlamlaştırdığı, kirişlerini ve kapı kanatlarını tamir ettiğini tapınağı yeniden inşa ettiğini ve buraya kil tabletlerini diktiğini belirtmektedir.¹⁰⁵ I. Tukulti-Ninurta, Dicle nehri yönünden Asur şehrine giriş kapısını yeniden inşa ettirdiğini, yüksek ahşap kapılar yaptırdığını, duvarları tamamen yenilediğini ve buraya büyük taraça inşaa ettirdiğini belirtmektedir.¹⁰⁶

Kral ayrıca kendisinden sonra gelen tüm Asur kralları gibi sonra gelecek olan krala öğütler vermiştir, yaptığı imar çalışmalarının eskimesi durumunda ya da harap olması durumunda tamir edilmesini, aksi takdirde tanrıların onu cezalandıracağından bahsetmektedir.

2.4. Ege Göçleri ve Orta Asur Devleti'ne Etkileri

Ege Göçleri, MÖ 13. yüzyıl sonları ile 12. yüzyıl başları olmak üzere iki evrede gerçekleşen ve dönemin güçlü devletlerinin ve yerel krallıklarının çoğunun yıkılmasına sebep olan yoğun nüfus hareketliliğidir. İlk evrede (MÖ 11. Yüzyıl-MÖ 8. yüzyıl) genel olarak siyasi bir istikrarsızlık bulunmaktadır. İkinci evrede ise (MÖ

¹⁰¹ Grayson, 1987:273,276

¹⁰² Stepniowski, 2003: 233; Akyüz, 2013: 26-33.

¹⁰³ Luckenbill, 1926: 62.

¹⁰⁴ Luckenbill, 1926: 64-65.

¹⁰⁵ Luckenbil, 1926: 66.

¹⁰⁶ Olmstead, 1951: 98.

8. yüzyıl-MÖ 7. yüzyıl) birinci evrenin tersine siyasi bir istikrardan söz etmek mümkündür¹⁰⁷

Ege göçlerinin yıkıcı etkilerine geçmeden önce göçü tetikleyen nedenleri incelemek gerekmektedir. Daha çok ekonomik sebeplere bağlı olarak gerçekleşen göç hareketini, iklim koşullarının kötüleşmesi, kuraklığa bağlı olarak ekilebilir arazinin azalması ve bunun sonucunda gelen kıtlık, nüfusun yoğun şekilde artışı ile toprakların yetersiz kalışı, bir kavmin saldırısı veya baskısı sonucu insanoğlu küçük çaplı ya da kitlesel olarak göç hareketliliği içerisine girmiştir. Küçük çaplı göç hareketliliği gidilen yerdeki toplumu çok etkilememiş ancak göç hareketliliği kitlesel boyuta geçtiğinde durum karmaşık hale gelmiştir. Kitlesel hareketlilik bölgede ki insanları yerinden etmiş, köylerin, kasabaların ve şehirlerin yağmalanmasına yıkılmasına neden olmuştur. Hareketlilik sadece bölge halkına değil büyük devletlere de zarar verebilecek boyuta geçebilmiştir. Özellikle Ege Göçleri sonrasında dönemin en güçlü devletlerinden olan Hititlerin çöküşe geçmesi ve ardından dağılarak yerel beyliklere bölünmesi buna verilebilecek en güzel örnektir.

Bu göçü gerçekleştirenler Anadolu'yu, Suriye'yi ve Kenan bölgesini istila etmiş, Mısır'a kadar ilerlemişlerdir. Deniz Kavimleri olarak da adlandırılan bu göçler hakkında Karnak, Medinet Habu yazıtları, Harris Papirüsü, Amarna, Hitit, Ugarit, Kıbrıs-Minos ve Miken mektupları ayrıntılı bilgi vermektedir. Mısır firavunu Merneptah, 13. yüzyıl sonlarında gerçekleşen ilk göç dalgasını geri püskürtmüştür. Merneptah, mağlup ettiği kavimlerin adlarını Karnak Mabedi 'ne kaydettirmiştir. Bunlar, Ekweşler (Akhalar), Turşalar (Etrüksler), Rukkular (Lukkalar), Şerdanalar (Sardunyalılar), Şekeleşler (Sicilyalılar).¹⁰⁸ Firavun Merneptah, Libyalıların Deniz Kavimleri ile birleşerek Mısır'a saldırdığından bahsetmektedir. III. Ramses tahta çıktığı zaman, Deniz kavimleri hareketi sona ermemiştir. Firavun Medinet Habu'daki mezarının kitabelerinde ve kabartmalarında bu dönemin olaylarını şöyle anlatmaktadır.¹⁰⁹

“Adalar üzerindeki kavimler göç etmişlerdi. Bunların ordularından hiçbir memleket kurtulamadı. Hitit memleketlerinden Kode (Kadeş), Karmamış, Arvad, ve Alaşiya tahrip ettiler. Bunlar Amurru'ya yerleştiler ve bu ahaliyi tamamen imha ettiler.

¹⁰⁷ Eroğlu, 2014: 44.

¹⁰⁸ Reyhan-Cengiz, 2015: 120-121.

¹⁰⁹ Kinal, 1987: 227.

Önlerinde bir ateşle Mısır'a doğru yürümeye başladılar. Bunların kuvvetleri Filist'ler, Şakalaşa'lar, Danuna'lar, Vaşvaş'lardan ibaretti. Bu kavimler Mısır'a ve dünyanın öbür ucundaki memleketlere kadar ellerini uzatıyorlardı."¹¹⁰

Deniz Kavimleri olarak adlandırılan ve dönemim tüm siyasi dengesinin bozulmasına neden olan bu grupların kökenlerine ve nereden geldiklerine dair bir takım görüşleri sürülmüştür. Buna göre, Lukkalar'ın adına Amarna Arşivinde yer alan EA 38 kodlu mektupta rastlamaktayız. Alaşiya kralı, firavun III. Amenofis'e yazdığı bir mektupta: *"Lukkalar her sene adada bir şehir zapt ediyorlar"* diye şikâyet etmektedir.¹¹¹ Lukkalar'ın değişken bir siyasi stratejileri vardır. MÖ.15. yüzyılın sonlarında, Assuwa konfederasyonu içerisinde Hitit'lere karşı savaşırken, MÖ 13. yüzyılın başlarında, Kadeş'te Mısır'a karşı savaşmışlar ve Homeros'tan öğrendiğimiz kadarıyla Troya ile Akhalar arasındaki savaşta bir Anadolu kavmi olan Troya'nın yanında yer almışlardır. Deniz kavimleri göçü içerisinde de Mısır kapılarına kadar dayanmışlardır.¹¹² Tereshler'in ise batı Anadolu'da yaşayan yerli bir halk olduğu düşünülmektedir. Adlarına ilk kez Mısır Karnak tapınağı yazıtında rastladığımız Tereshler'den Merneptah'ın beşinci yılında gerçekleşen ilk göç dalgasının saldırısı esnasında Libya ile birlik olan kavim olarak bahsedilmektedir. Tereshler'in batı Anadolu bölgesinde yaşayan bir topluluk olduğu düşünülmektedir. Mısır kaynaklarında adı geçen bir diğer kavim ise Danuna'lılardır. Amarna arşivinde yer alan EA 151 kodlu mektupta, Biblos kralı Rib-Addi'nin Mısır firavununa gönderdiği mektupta: *"Danuna kralı öldü yerine kardeşi geçti, memleket sükûnet içindedir."* demektedir, ayrıca Geç Hitit devletlerine ait olan Karatepe iki dilli vesikalarında adı geçmektedir. Bu belgelerden, Danunalılar'ın güney Anadolu sahil bölgesine yerleştikleri ve Adana civarında krallık kurdukları anlaşılmaktadır.¹¹³ Pelestler'in ise III. Ramses tarafından Filistin'e yerleştirildiği ve esasen Pelestler'in batı Anadolu olduğu ileri sürülmektedir. Deniz kavimleri kökeni konusunda genel olarak iki görüş üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki bu kavimlerin Anadolu kökenli olduklarına dair olan görüştür, diğeri ise bu kavimlerin Balkanlar ve orta Avrupa kökenli olduklarına dair görüştür. Kavimlerin Balkan ve orta Avrupa kökenli olmaları, Troya kazılarında VIIB2'deki ele geçirilen Buckelkeramik'in Balkan seramiğinin ortaya

¹¹⁰ Kinal, 1987: 227-228.

¹¹¹ Kinal, 1987: 228.

¹¹² Memiş, 1995: 61.

¹¹³ Kinal, 1987: 229.

çıkarılmış olmasına dayandırılmaktadır. Buna göre, artan nüfusa karşın tarımsal alanlarının yetersiz oluşu bölge halklarının Anadolu yönlü hareket etmesine neden olmuştur, Anadolu halkları gerek kıtlığın etkisi gerekse Balkanlardan Anadolu'ya geçen halkların itirmesiyle topraklarından ayrılıp, güneye doğru kitlesel bir göç hareketine başlamışlardır.

Dönemin Mısır kaynaklarında Anadolu'da büyük bir kıtlık yaşandığı anlaşılmaktadır. Merneptah hükümdarlığının ikinci yılında “*Hatti ülkesini canlı tutmak için*” Mısır'dan buğday gönderdiğini belirtmektedir. Karnak yazıtında Hitit ülkesine hububat gönderilmesine rağmen, saldırıların durmadığına değinilir. Her iki görüşünde verileri kuvvetli olduğu için kesin bir yargı yapılamamaktadır.¹¹⁴ Tüm bu belgeler üzerinde yapılan çalışmalar sonrasında, kitlesel göç hareketlerinin Anadolu'nun güçlü devleti Hititler üzerinde yıkıcı bir etki bıraktığını söyleyebiliriz. Hitit devleti yerini Geç Hitit Şehirlerine bırakmış ve eski gücünü toparlayamamıştır. Mısır ise Deniz Kavimlerinin yıkıcı etkisi durdurmuş ancak bu süre içerisinde hem siyasi hem askeri hem de ekonomik olarak çok fazla kayba uğramıştır.

Göçlerin kültürel etkileri ise, Anadolu'da çivi yazısı tamamen ortadan kalkmış, fakat Urartu memleketinde taşlar üzerine çivi yazısıyla yazma geleneği devam etmiştir. Buna karşılık, batı Anadolu'da ancak MÖ 8. yüzyıldan sonra olmak üzere, kökünün Helen alfabesine dayandığı iddia edilen Frig yazısı ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Bütün bu süreç içerisinde etnik dünyanın kent devletleri ya da krallıkları yerine köy kültürlerinin hâkimiyeti söz konusu olmuştur.¹¹⁶ Ön Asya'dan gelen demir silahlara sahip kavimler tunç silahlı Ön Asya uygarlıklarının Demir Çağı'na tam olarak geçmelerini sağlamıştır. Ege Göçlerinden sonra, inşaat tarzları bile değişmiştir. Hitit mimarisine özgü iki duvar arasında küçük taş ve molozlarla doldurma yapı tekniği yerine, iri taşlarla yapılan Frig mimari tarzı ortaya çıkmıştır.¹¹⁷ Din alanındaki yeniliklere gelince Ege Göçlerinden sonra, özellikle Anadolu'da bazı dini reformlar yapılmıştır. Hitit kralı 1. Şuppiluliuma zamanında (MÖ 1380- 1335) önemli bir tanrıça olan Karkamış'lı Kubaba'nın kültü, hemen hemen bütün küçük Asya'ya yayılmakla kalmamış, muhtemelen Frigler aracılığı ile Batı Anadolu üzerinden

---

¹¹⁴ Bkz. Barış Gür.

¹¹⁵ Memiş, 2012:168.

¹¹⁶ Eroğlu, 2014: 43.

¹¹⁷ Memiş, 2012: 168.

Yunanistan'a kadar gitmiştir.¹¹⁸ Ayrıca, göçlerden sonra deniz yolları daha da önem kazanmaya başlamıştır. Bu devir ekonomisinde artık bronz ingotlar yerine, üzeri damgalı altın ve gümüş halkalar kullanılmaya başlanılmıştır.¹¹⁹ Ege Göçleri siyasi, demografik, sanatsal, mimari, dini ve ekonomi alanlarda köklü değişikliklere sebep olmuştur.

Dönemin önemli güçlü devletlerinden olan Orta Asur Devleti ise Deniz Kavimlerinin saldırılarından bölgesel olarak uzak oluşu nedeniyle etkilenmemiştir. Ancak I. Tiglat-pileser'in yazıtında, Ege Göçlerini gerçekleştiren kavimlerden biri olduğu düşünülen Muşkiler ile olan münasebetlerinden bahsetmesi göçlerin Asur'a kadar dayandığını ancak Muşkiler'in Asur kralı tarafından bertaraf edildiği görülmektedir.

“Tanrı Asur ve büyük tanrılar, hâkimiyetimi yücelten, büyük gücümü ve kuvvetimi veren efendilerim, bana düşmanın sınırlarına yayılma emri verdiler. Büyük savaşta silahlarımı donattılar, Asur'a düşman olan prensleri, ülkeleri, şehirleri, dağları ele geçirdim. Tahta çıktığım senede 20.000 bin Muşkili ve 50 yıldır efendim Tanrı Asur'a haraç ve vergi ödememiş olan, Alzu ve Purulumzu memleketlerini elinde tutan, hiçbir kralın yenemediği 5 Muşki kralı güçlerine güvenerek Kadmuhu ülkesine indiler ve orayı ele geçirdiler. Efendim Tanrı Asur'un yardımlarıyla arabalarımı ve ordumu hazırladım ve geride kalanları beklemeden Kaşiyari dağının engebeli arazisini aştım. Onların 20.000 bin kişilik ordusuyla 5 kralı ile Kadmuhu ülkesinde savaştım. Onları yendim. Fırtına cini gibi onların askerlerinin gövdelerini savaş alanına yığdım ve kanlarını, dağların çukurlarına ve düzlüklerine akıttım. Başlarını kestim ve onları hububat yığını gibi şehirlerinin çevresine yığdım. Onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını aldım. Silahlarımın önünden kaçan ve bana boyun eğmeyen, onların sürüsünden geride kalan 6000 askeri aldım ve onları ülkemin halkı olarak kabul ettim.”¹²⁰

I. Tiglat-pileser'in kayıtlarına göre çeşitli kabileler çevresinde örgütlenen bu halk Muşki adını almaktadır¹²¹. Hint Avrupa kökenli olan Muşkiler'in buraya güney Kafkasya üzerinden gelmiş olabilecekleri üzerinde durulmaktadır. Batıda Keban yöresinden doğuda Bingöl Dağları'na kadar uzanan bölgede, kimi göçebe ya da yarı

¹¹⁸ Memiş, 2012: 168.

¹¹⁹ Memiş, 2012: 168.

¹²⁰ Grayson, 1191: 14

¹²¹ Sevin, 2005: 67.

göçebe, kimi de küçük köylerde olmak üzere, yarısı toprağa gömülü kulübelerde yaşamışlar ve beş bey tarafından yönetilmişlerdir.¹²²

Van Gölü'nün güney ve batısındaki Muş, Bitlis, Bingöl ve Hakkâri dağlık bölgeleri "Nairi Ülkeleri" adı altında, sayıları altmışa ulasan beyler tarafından yönetilmektedir. Torosların güney eteklerinde Botan, Garzan, Batman ve Dicle'nin aşağı çığırları arasındaki Siirt, Batman ve Diyarbakır illerine yayılmış yöre ise topluca Subaru (Subartu) Ülkeleri denen Kutmuhi, Bussi, Mummi, Alzi, Madani, Nihani, Alaia, Teburzi ve Burukuzzi adlı küçük beyliklere ayrılmıştır. Bunlardan Alzi ve Burukuzzi'de oturan göçmen halk Muşkiler.¹²³ MÖ XII. yüzyıldan itibaren Boğazlar yolu ile Anadolu'ya giren Frigler ile aynı dönemde güneydoğu Anadolu'da Dicle vadisinde yaşadıkları Asur yıllıklarından saptanan Muşkiler'in bağlantılarının tartışılması ve bu iki kavmin farklı etnik kökenlere sahip oldukları aynı zamanda eşit oldukları da ileri sürülmektedir. Bu sorunun kesinliğe kavuşturulamamasının nedeni ise yazılı kaynakların azlığıdır.

Ege Göçleri sonrasında siyasi tablo şöyledir:

Anadolu'nun doğusunda Urartular, güneydoğusunda Geç Hitit Şehir devletleri adını verilen Melid (Malatya), Gurgum (Maraş), Şam'al (Islahiye-Zincirli), Karkamış (Gaziantep), Que (Çukurova), Hilakku (Çukurova batısı), Asitavanda (Karatepe-Adana/Kadirli), Kummuh (Adıyaman), Pattin (Amik Ovası), Tabal (Kayseri-Nevşehir) Sakçagözü (Islahiye-Gaziantep) bölgesel güçleri, iç Anadolu'da Frig devleti, iç Ege ve kısmen iç Anadolu'da Lidya Devleti, batı Anadolu'da İyon Kent devletleri şeklinde çeşitli siyasi güçlere ayrılmış bir yapı sergilenmektedir.

Hitit devletinin çökmesi sonucunda Anadolu'da siyasi birlik bozulmuştur. Ege Göçleri, Ön Asya topluluklarının siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarının kökten değişikliğe uğramasına neden olmuştur.

---

¹²²Sevin, 2005: 67.

¹²³Sevin, 2005: 68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. TİGLAT-PİLESER'İN SİYASİ VE İMAR FAALİYETLERİ VE ORTA ASUR DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ

3.1. I.Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) Dönemi Orta Asur Devleti

Orta Asur dönemin güçlü krallarından olan I. Tiglat-pileser, kral Aşur-reş-işi'den (MÖ 1132- 1115) sonra tahta çıkmıştır. I. Tukulti-Ninurta'dan (MÖ 1244-1208) sonra tahta çıkan en güçlü kraldır. Bu dönem yaşanan Ege Göçleri'nin getirmiş olduğu kargaşa Asur'un lehine ilerleyen bir süreç olmuş ve Asur'un bu güçlü kralı MÖ 1114-1076 yılları arasında tahta kalmıştır. Tiglat-pileser Prizm yazıtlarında kendisinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Tüm tanruların yöneticisi, egemenliğin tacını ve esasını veren, egemenliğin destekçisi büyük bey Tanrı Asur; tüm Annunaka tanrılarının kralı, tanruların babası Bey Tanrı Enlil; Ayın efendisi, yüce ilahi hilal Bilge Tanrı Sin; gökyüzünün ve yeraltının yargıcı, düşmanın ihanetini gören, kötüyü ortaya çıkaran Tanrı Şamaş, kahraman, düşman bölgelere, dağlara, denizlere fırtına gibi esen Tanrı Adad; en yürekli, suçlunun ve düşmanın katili, kalbin arzularını yerine getiren, Tanrı Ninurta; tanrılar arasında önde gelen, kargaşanın sahibesi, savaşları donatan. Tanrıça İştar.

Sevilen prens, sizin tek seçiminiz, özenli çoban, kalplerinizin sabrı ile seçilen, egemenlik tacının sahibi, Tanrı Enlil'in toprakları üzerinde hâkimiyet kuran kral, Tiglat-pileser'in büyük egemenliğini sağlayan gökyüzünün ve yeraltının yöneticileri Büyük tanrılar, ona liderlik, üstünlük ve cesaret verdiler, Ehursagkurkurra tapınağının hizmetkârı, ebedi hâkimiyeti ilan edilen, Tiglat-pileser, güçlü kral, evrenin rakipsiz kralı, dört cihanın kralı, tüm prenslerin prensi, efendilerin efendisi, çobanların başı, kralların kralı, rahiplerin özenlisi, Tanrı Şamaş'ın insanlığa hükmetmesi için kutsal asa verdiği, Tanrı Enlil'e bağlı, çobanların sadığı, adı prenslerden üstün adlandırılan, yüce rahip, tanrı Asur tarafından silahları bilenen, adı dört cihanın ebedi hâkimi diye anılan, uzak ülkelerin yukarı ve aşağı sınırlarını ele geçiren, ışığı ile uzak memleketleri kapsayan parıldayan gün, Tanrı Enlil'in emri ile tanrı Asur'un düşmanlarını tıpkı bir yağmur fırtınası gibi kaplayan, yenilmez kral.

Hâkimiyetimi yücelten, büyük gücümü ve kuvvetimi veren, onların (düşmanların) sınırlarına yayılma emri veren tanrı Asur ve büyük tanrılar, büyük savaşta elimi

güçlü silahlarıyla donattular. Asur'a düşman olan prensleri, ülkeleri, şehirleri, dağları ele geçirdim. 60 kral ile rekabet ettim ve savaşta onlara karşı zafer kazandım. Asur topraklarına toprak, nüfusuna nüfus kattım. Ülkemin sınırlarını genişlettim ve hepsini yönettim."¹²⁴

Tiglat-pileser, Asur'daki (Kal'at-Şargat) Anu ve Adad tapınağının köşelerinde bulunan 4 kil prizma üzerine, saltanatının ilk beş yılına ait faaliyetlerini yazdırdığı yazıtlarda kendisinden bu şekilde bahsetmiştir. Bu dönemde Asur'un siyasetinde ve askeri gücünde yeni bir yükselişe geçilmiştir. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta zamanından beri tahta bu denli güçlü ve etkili bir kral geçmemiştir. Tiglat-pileser döneminde Asur orduları batıda Lübnan, güneydoğuda Babil'e kadar uzanan geniş coğrafyada siyasi faaliyet göstermiştir. Askeri başarıların ekonomik ve kültürel dönüşümlere evrilmesi, I. binyıl Asur'unu kalıcı ve uzun süreli etkilemiştir. Bu dönem Asur'un en güçlü rakipleri arasında Aramiler'in olduğu Asur kral yazıtlarından anlaşılmaktadır. Kral yazıtları, I. Tiglat-pileser'in saltanatının ilk beş yılındaki askeri, av ve inşa faaliyetlerinin kayıtlarının olduğu yazıtlardır. Günümüzde British Museum'da sergilenen bu yazıtlar Asur'daki Anu ve Adad tapınağının köşelerinde bulunan dört kil prizma üzerinde yer almaktadır. Bu yazıtlar aydınlatılmasında ve okunmasında sıkıntılar yaşanan Asur yazı dilinin çözülmesinde önemli rol oynamıştır. I. Tiglat-pileser, belgelerin arşivlenmesi hususunda önemli çalışmalar yapmıştır. Çivi yazılı belgeleri, özellikle de diplomatik belgeleri toplatmış, kopyalarını çıkarttırmış ve belgelerin düzenlenerek kütüphanelerde muhafaza edilmesini sağlamıştır.¹²⁵ Ele geçirilen birçok çivi yazılı belgenin Asur kralı I. Tiglat-pileser dönemine ve I. binyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Bu tabletlerin farklı özellikleri mevcuttur, iç kısımları kırmızı, yüzeyleri ise renkli fildişi şeklinde olan bu tabletlerin, çivi işaretleri de tabletlere özgü formlarda yazılmıştır.¹²⁶

I. Tiglat-pileser dönemi gelişmelerinden biri de tam teşekküllü yıllıkların yazılmaya başlanmasıdır. Daha öncesinde yapılmayan bir uygulama olan yıllıkların düzenli olarak yazımı, devrin aydınlatılmasında önem arz etmektedir. Kraliyet yazıtlarında, dini, askeri, hukuki ve devlet yönetimi ile ilgili veriler yer almıştır. Sistemantik bir kütüphanecilik anlayışına geçilmiş, belgeler toplatılmış, saklanmış ve korunmuştur.

---

¹²⁴Grayson, 1991: 5.

¹²⁵Grayson, 1991: 1-13-14.

¹²⁶Weidner, AFO. 1952-53: 201-206.

Şehir yenilenmesinde ise daha çok Asur ve Ninive'ye önem vermiştir. Anu ve Adad tapınağı ve diğer tapınaklar, kraliyet sarayı ve kraliyet konutları yenilenmiştir. Asur Şehri'nin (Yeni Şehir) duvarlarını ve Ninive'deki İştâr tapınağı ile burada yer alan kraliyet sarayını onarmıştır. I. Tiglat-pileser Asur'un yeniden yapılanmasında ve kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Asur halkının refahının yükselen bir ivmede olduğu söylenebilir.

3.1.1. I. Tiglat-pileser Dönemi Siyasi Gelişmeler

Orta Asur döneminin son güçlü kralı I. Tiglat-pileser, krallığı yeniden güçlendirmek için yoğun askeri seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin en önemlisi ise Aramiler üzerine yapılmıştır. Kral, yılda iki kez toplamda ise 28 kez Fırat'ı geçerek Ahlamu-Aramileri ile mücadele etmiş ve Basra Körfezi'ni Akdeniz'e bağlayan önemli ticaret yollarını ele geçirmiştir. Asur devletinin Aramiler dışında mücadele ettiği diğer önemli topluluklar ise Muşkiler ve Nairi'dir. I. Tiglat-pileser'in askeri seferleri, yazıtında şu şekilde yer almaktadır.

“Tanrı Asur ve büyük tanrılar, hâkimiyetimi yücelten, büyük gücümü ve kuvvetimi veren efendilerim, bana düşmanın sınırlarına yayılma emri verdiler. Büyük savaşta silahlarımı donattılar, Asur'a düşman olan prensleri, ülkeleri, şehirleri, dağları ele geçirdim. Tahta çıktığım senede 20.000 bin Muşkili ve 50 yıldır efendim Tanrı Asur'a haraç ve vergi ödememiş olan, Alzu ve Purulumzu memleketlerini elinde tutan, hiçbir kralın yenemediği 5 Muşki kralı güçlerine güvenerek Kadmuhu ülkesine indiler ve orayı ele geçirdiler. Efendim Tanrı Asur'un yardımlarıyla arabalarımı ve ordumu hazırladım ve geride kalanları beklemeden Kaşiyari Dağının engebeli arazisini aştım. Onların 20.000 bin kişilik ordusuyla 5 kralı ile Kadmuhu Ülkesi'nde savaştım. Onları yendim. Fırtına cini gibi onların askerlerinin gövdelerini savaş alanına yığdım ve kanlarını, dağların çukurlarına ve düzlüklerine akıttım. Başlarını kestim ve onları hububat yığını gibi şehirlerinin çevresine yığdım. Onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını aldım. Silahlarımın önünden kaçan ve bana boyun eğmeyen, onların sürüsünden geride kalan 6000 askeri aldım ve onları ülkemin halkı olarak kabul ettim.”¹²⁷

---

¹²⁷Grayson, 1191: 14

I. Tiglat-pileser'in kayıtlarına göre çeşitli kabileler çevresinde örgütlenen bu halk Muşki adını almaktadır.¹²⁸ Muşkiler batıda Keban yöresinden doğuda Bingöl Dağları'na kadar uzanan bölgede, kimi göçebe ya da yarı göçebe, kimi de küçük köylerde olmak üzere, yarısı toprağa gömülü kulübelerde yaşamışlar ve beş bey tarafından yönetilmişlerdir.¹²⁹ MÖ XII. yüzyıldan itibaren boğazlar yolu ile Anadolu'ya giren Frigler ile aynı dönemde Güneydoğu Anadolu'da Dicle vadisinde yaşadıkları Asur yıllıklarından saptanan Muşkiler'in bağlantılarının tartışılması ve bu iki kavmin farklı etnik kökenlere sahip oldukları aynı zamanda eşit oldukları da ileri sürülmektedir. Bu sorunun kesinliğe kavuşturulamamasının nedeni ise yazılı kaynakların azlığıdır. Asur kaynakları Kızılırmak'ın doğusundaki bölgeyi MÖ 12. yüzyıldan itibaren işgal edenleri Frigler olarak değil Muşkiler olarak bildirmektedir.¹³⁰

Asur kralı başlarında beş kralı bulunan ve 50 yıldır Alzi ve Purukkuzi'ye egemen olan 20.000 kişilik birleşik Muşki ordusuyla savaştığından söz eder. Bu savaşın yeri Yukarı Dicle Vadisidir.¹³¹ Muşki ordusunun beş kral tarafından idare edilmesi, bu ordunun beş kabileden oluştuğunu göstermektedir. Yazıt üzerinde yapılan detaylı inceleme sonrasında Muşkiler ile ilgili yeni veriler ortaya çıkmıştır:

“Asur'un oğlu, kâinatın kralı, kral Murakkil-Nuşku oğlu. Üç defa Nairi ülkesine yürüdüm ve engin toprakları fethettim. Tammu'dan Daienu'ya, Himua, Paiteru ve Habhu'yu fethettim. Onlardan haraç ve at koşumları teslim aldım. Savaşta 12.000 Muşki askerini, geniş Muşki topraklarında yendim. Yayım la savaş adamlarını sağdan sola (bir uçtan uca) cesetlerini ovaya serdim. 4000 Urumu ve Abeslu askerini aldım, boyun eğmeyen Hatti askerini kendi ülkemin halkından saydım. Tüm Lullumu, Salua, Qummenu, Katmuhu ve Alzu (Alzi) şehirlerini fethettim.”¹³²

Yazıttan anlaşılacağı üzere kral 12.000 Muşki askerini yenmiş ve Alzi'yi ele geçirmiştir. Ele geçirilen diğer yerler ise Danienu, Habhu ve Tumme Nairi konfederasyon birliği içerisinde yer alan memleketler olarak düşünülebilir. Daienu, günümüz Pasinler ve Horasan ovaları ve bu ovaların kuzeyinde Kars Platasu'na çıkan irili ufaklı vadileri kapsamaktadır. Tammu ise günümüz Büyük Zap suyu

¹²⁸Sevin, 2005: 67.

¹²⁹Sevin, 2005: 67.

¹³⁰Çapar, 1987: 47.

¹³¹Sevin, 1982: 232.

¹³²Grayson, 1991: 42.

vadisine eşitlenmiştir. Habhu, Van Gölü'nün güneyi olarak düşünülmektedir. I. Tiglat-pileser bir sonraki seferiden şu şekilde bahsetmedir:

“Tahta çıktığım aynı zamanda asi ülke Katmuhu üzerine yürüdüm. Efendim tanrı Asur adına vergi ve haraç aldım. Tüm Katmuhu ülkesini fethettim. Onların ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını ele geçirdim. Şehirlerini yaktım, yıktım ve yerle bir ettim. Katmuhu’da kalanlar, silahlarımdan kaçtı ve Dicle Nehri karşısında olan Şereşsu Şehri’ne geçtiler. Savaş arabalarımı ve askerlerimi aldım, engebeli dağ silsilesini ve zorlu yollarda bakır toplayarak, savaş arabalarımın ve askerlerimin geçebileceği güzel bir yol yaptım. Dicle Nehri’ni geçtim ve onların sığınak şehri olan Şereşsu’yu fethettim.”¹³³

Savaşta onları tahıl yığınları gibi ayırdım, kanlarını çukurlara ve dağların ovasına akıttım. Aynı zamanda ordumu, bodur koyunlar gibi Katmuhu ülkesine yerleştirdim. Katmuhu ülkesine yardım ve destek için Paphü ordusu geldi. Ordularındaki ölü erkeklerini de dağ eteklerine tümsek yaptım. Errupi adıyla çağrılan Kali-Teşup oğlu Kili-Teşup, onun eşlerini, oğullarını, aşiretini,180 bakır kazan, bronz eşyaları, tanrılarını, altın ve gümüşlerini, en iyi mallarını ülkeme getirdim. Ganimetlerini ülkeme getirdim, şehirlerini ve saraylarını yaktım, yıktım ve yerle bir ettim. Urratinaş Şehri’nin, Panaru’da yer alan kalelerini, efendim tanrı Asur’un görkemi ve dehşetimi ile boğdum. Hayatlarını, tanrılarını ve eşyalarını kurtarmak için yüksek dağların yamaçlarından kuşlar gibi uçtular. Ordumu alarak Dicle Nehri’ni geçtim Hattuhu’un oğlu Şadi-Teşup, Urratinaş Şehri kralı beni kendi ülkesine gönderdi. Oğullarını ve ailesini rehin aldım, karşılığında haraç olarak bana 60 bakır kazan, bronz fiçılar, sığır, koyun ile 120 adam getirdi. Onun haracını kabul ettim, onu bağışladım ve hayatını korudum.”¹³⁴

Katmuhu ülkesinin tamamını fethettim ve bastırdım, hâkimiyetimi kabul ettirdim. Tanrı Asur’u bronz fiçılar, bronz kazanlar ve hürmetimle donattım.”¹³⁵

I. Tiglat-pileser Katmuhu ülkesine olan seferinden başarıyla döndüğünden ve ona yardım eden Paphü ordusunu nasıl yendiğinden bahsetmektedir. Katmuhu günümüz Türkiye sınırlarında olan Tur Abdin’de yer almaktadır, tam olarak Mardin’in batısı

¹³³Grayson, 1991: 14.

¹³⁴Greyson, 1991: 15.

¹³⁵Greyson, 1991: 16.

Şırnak'ın doğusunda yer alan Katmuhu “*tepelik bölge*” anlamı taşımaktadır. Yeni Asur kralları döneminde de Katmuhu ülkesinden sık sık bahsedilmektedir. Kralın sefer düzenlediği yerlerin ortak özellikleri, Asur'un hammadde ihtiyacını karşılayabilecek kaynaklara sahip olmasıdır. Bu bölgelere yapılan seferler sonrasında ise güvence amaçlı komşu bölgelere de seferler düzenliyordu. Bu yayılma stratejisi ise sürekli savaş gerektiriyor, orduyu yoruyor ve asker sayısını azaltıyordu¹³⁶. Daha önce hiçbir Asur kralının gitmediği uzak bölgelere seferler düzenleyen ilk kral I. Tiglat-pileser olmuştur. Kralın askeri faaliyetleri Yeni Asur dönemi krallarının askeri stratejilerini belirlemelerinde çok etkin olmuştur.

“Efendim Tanrı Asur'un bana verdiği güçlü ve mükemmel silahlarımla onlara saldırdım. Mücadele için eğitilmiş askerlerimi ve 30 savaş arabamı aldım, süvari birliğimle aniden saldırdım. Asi ve boğun eğmeyen insanların yaşadığı Işdiş ülkesine yürüdüm. Engebeli ve büyük dağlıkları geçtim. Zorlu ve aşılamaz bölge olan Aruma dağına gelince savaş arabamı terk ettim, askerlerime önderlik ederek tehlikeli dağ yamaçlarından engerek yılanı gibi kaydım. Işdiş ülkesini tufan sonrası harabeye dönen tepeler gibi yıktım. Askeri koyun gibi dizdim, ganimetlerini mallarını ve eşyalarını kolayca aldım. Bütün şehirlerini yıktım. Onları haraca ve vergiye bağladım.

Boyun eğmeyen Sabaru'yu fethettim. Şehrim Asur'a vergi ve haraç ödemeyi bırakan sömürgelerim Alzu (Alzi) ve Purulumzu (Pulurumzi) şehirlerini tekrar yıllık vergi ve haraca bağladım. Efendim Tanrı Asur asileri bastırduğum için ve ülkesinin sınırlarını genişlettiğim için beni övdü. Boyun eğmeyen 4.000 Urumu ve Abeslu Hattili askeri aldım, onları kendi ülkedeki halk gibi gördüm. Efendim Tanrı Asur'un vassalı olan ve güçlükle ele geçirilen Sabaru şehrinde cesaretimin ihtişamından korkanlar bana boyun eğdiler. Onların mallarını, 120 savaş arabasını ve koşum atları ile aldım ve onlara ülkedeki insanlar gibi baktım. Cesaretimin şiddeti ile Katmuhu ülkesine ikinci kez yürüdüm. Tüm şehirlerini ve sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını ele geçirdim. Şehirlerini yıktım, yıktım ve yerle bir ettim. Benim hiddetli silahlarımdan ve güçlü saldırılarımdan korkan askerleri hayatlarını kurtarmak için yüksek sert dağlara sığındılar. Onların arkasından, bir adamın yürümeyeceği kadar tehlikeli olan yüksek dağların zirvesine tırmandım. Benimle mücadele ettiler,

---

¹³⁶ Sever, 1993: 73.

savaştılar, ben onları bozguna uğrattım, cesetlerini dağ yamaçlarına yığdım ve çukurları kanları ile doldurdum. Güçlü dağların doruklarındaki ganimet, mal ve eşyalarını alıkoydum. Katmuhu ülkesine giren efendi oldum ve Katmuhu'yu ülke sınırlarıma ekledim."¹³⁷

Çivi yazılı kaynaklarda sıkça karşılaşılan ve Hurrilerin yaşadıkları bölge olarak bilinen Subartu'nun yeri hakkında bugüne kadar birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen bu konu tam anlamıyla netleşmiş değildir. Bunun nedeni 3. ve 2. binyıla ait Mezopotamya kaynaklarında iki ayrı bölgenin Subartu adıyla anılmasıdır. Bu durum, binlerce yıllık Mezopotamya tarihi boyunca değişen siyasî dengeler ve etnik yapılar gibi faktörlerle birlikte, bölgelere verilen isimlerin telaffuzlarının ve coğrafi kapsamlarının da değişmesinden kaynaklanmaktadır. Subartu teriminin, dar ve geniş anlamda olmak üzere, 3. binyılda bile iki farklı bölge için kullanıldığı söylenebilir. Subartu adı siyasî anlamda ilk olarak, MÖ 2400'lerde Lagaş yöneticisi olan Eannatum'un zamanına tarihli belgelerde kaydedilmiştir. Eannatum'un yazıtlarına göre Lagaş şehir devleti Elam, Subartu ve Urua ordularından oluşan bir koalisyona karşı mücadele etmiş ve bunları yenmiştir. Bilindiği üzere Elam ve Urua İran platosunun batısında kurulmuş devletlerdir. Müttefiklerinin konumlarına göre, Eannatum yazıtlarındaki Subartu, Diyala bölgesinin kuzeyinde, Dicle'nin doğusundan Zagros Dağları'na kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bazı araştırmacılar bu bölgenin, sonraki Asur bölgesine karşılık geldiğini ve dolayısıyla Subartu'nun, Asur'un 3. binyıldaki adı olduğunu ileri sürmektedir. Yazıttan anlaşılacağı üzere Alzi ve Purulumzi şehirleri vergi vermeyi kesmiştir, bunun nedenleri olarak ekonomik darlık ya da Asur gücünü kendileriyle eşit statüde görmeleri olarak düşünebiliriz, Asur kralı Purulumzi ve Alzi memleketlerine sefer düzenlemiş ve onları tekrar haraca ve vergiye bağlamıştır.¹³⁸ Burada adı geçen Purulumzi'nin günümüz güneydoğu Anadolu'da yer aldığı, Alzi'nin ise Elazığ güneyi ile Ergani-Maden çevresinde olduğu düşünülmektedir.

"Efendim tanrı Asur'un yüce gücü ile Haria ülkesine ve daha önce hiçbir kralın gidemediği yüksek dağlarda güçlü ordusu olan Papu'ya yürüdüm. Etnu ve Aia dağlarına savaş arabalarımı ve ordumu çabucak yerleştirdim. Sivri uçlu hançere benzeyen ve geçit vermeyen yüksek dağ sırasının arasından geçtim. Azu Dağı'nda

¹³⁷Grayson, 1991: 17.

¹³⁸Erol, 2012: 5; Gelb 1944: 34, 85; Steinkeller 76-79.

engin ordusu ile Papu savaş pozisyonunda bekliyordu, onlarla savaştım, sert dağların arazisinde onları bozguna uğrattım. Dağların ovalarına askerlerinin cesetlerinden tümsekler yaptım, oyukları kanları ile doldurdum. Aia, Suira, Enu, Segu, Arzanibiu dağlarının eteklerine uzanan 25 Haria Ülkesi şehrine fırtına gibi estim ve fethettim. Ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını kolayca ele geçirdim, şehirlerini yaktım, yıktım ve yerle bir ettim.”¹³⁹

Adauş Şehri insanları benim güçlü saldırılarımdan korktular ve ülkelerini terk ettiler. Dağların yamaçlarından kuş gibi uçtular. Efendim, ihtişamlı Tanrı Asur onları ezdi geri geldiler ve bana itaat ettiler onları haraçça ve vergiye bağladım. Eski çağlardan beri itaat etmeyen Saraus ve Ammous ülkelerini tufan sonrası harabeye dönen tepeler gibi yerle bir ettim. Aruma Dağı’nda onların büyük ordusuyla döğüşüm ve onları hüsrana uğrattım. Askerlerini tahıl yığınları gibi dağların yamaçlarına yığdım, şehirlerini fethettim, tanrılarını aldım, ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını aldım, Şehirlerini yaktım, yıktım ve yerle bir ettim. Onları yağmurlu tepelere dönüştürdüm. Onları, efendim Tanrı Asur’un vassalı ve hizmetkârı yaptım. Asi ve boğun eğmeyen İşua ve Daria şehirlerini fethettim, haraca ve vergiye bağladım. Düşmanlarımı ele geçiren cesaretimle savaş arabalarımı ve ordumu aldım Aşağı Zap’ı geçtim, engebeli Aşaniu ve Atuma dağlarının içindeki Murattas ve Saradous şehirlerini ele geçirdim, askerlerini koyun gibi doğradım. İlk üçüncü günün gün doğumunda müstahkem şehirleri Murattas’u fethettim, tanrılarını, ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını, 120 bakır kazan, 30 bakır talent, saraylarındaki seçkin mallarını ele geçirdim. O şehri yaktım, yıktım ve yerle bir ettim.”¹⁴⁰

Yazıtta adı geçen diğer bölge olan İşua, Hitit İmparatorluk döneminde İşuva olarak geçmektedir. Günümüz Elazığ bölgesinde yer alır. Namdunu Dağı (Ergani Maden geçit bölgesi) güney sınırında Dicle Nehri ve Toroslar, batı ve kuzey sınırında Fırat ve Arzani (Murat Suyu), güneydoğusunda ise Fırat ve Arzani havzalarını Hazar Gölü’nden ayıran sıradağlar ile çevrelenmektedir. Kral seferlerini engebeli, yüksek dağların ve zorlu yolların olduğu bölgelere doğru yapmıştır ki bunun en büyük sebebi hiç kuşkusuz Asur’un ihtiyacı olan madenleri ele geçirmektir. Ayrıca tapınakların ve sarayların inşasında ihtiyaç duyulan yapı malzemelerinin temini de

¹³⁹Grayson, 1991: 18.

¹⁴⁰Grayson, 1991: 19.

seferlerin bir başka nedeni olarak sayılabilir. I. Tiglat-pileser dağların zirvesine kadar düşmanların peşinden gittiğinden ve onları nasıl yendiğinden övgü ile bahseder. Ele geçirdiği bölgelerden aldığı ganimetleri Asur'a getirdiğinden ve tanrılara sunduğundan, karşılığında ise tanrıların merhametini ve desteğini aldığından, memnuniyetlerini kabul ettiğinden söz etmektedir.

Kralın bir başka seferi ise yine uzak ve yüksek dağlık bölgeye olmuştur:

“O zaman beni seven Tanrı Adad’a bakır kazan verdim. Efendim Tanrı Asur’un yüce gücü ile Asur’a boyun eğmeyen Habhu Ülkesi’nin Sugu bölgesine yürüdüm. Sivri uçlu hançere benzeyen engebeli Hirihu Dağı’nda Himu, Lühu, Arrirgu, Alamun, Nimnu ve Paphu şehirlerine yayılan askeri birliklerine karşı 6.000 askerimle savaştım. Onları yenilgiye uğrattım, dağ yamacını cesetleriyle doldurdum ve Hurihu Dağı’ni kanlarıyla kırmızıya boyadım. Tüm Sugu Ülkesi’ni fethettim, 25 tanrılarını, ganimetleri, malları ve eşyalarını ele geçirdim. Tüm şehirlerini yaktım, yaktım, yerle bir ettim. Geride kalan askerler bana teslim oldular ve ben onlara merhamet gösterdim. Onlardan haraç aldım ve efendim Tanrı Asur’un vassalı yaptım.

O zaman o ülkelerin 25 tanrısını ve kendi aldığım ganimetleri, efendim Tanrı Asur’un sevgili eşi, tapınak bekçilerinin tanrıçası Ninlil’e, tanrı Anu ve Adad tapınağına, Asur’un tanrısı İştar’a, şehrimin tapınaklarına ve Asur’un tanrıçalarına hediye ettim.”¹⁴¹

Habhu, günümüz Van Gölü’nün güneyinde yer alan bir bölgedir ve Sagu ise (Sagunia) yine bu bölgede yer alan bir şehirdir. Yazıttan anladığımızı göre I. Tiglat-pileser, Asur hâkimiyetine boyun eğmeyen Habhu Ülkesi’ne sefer düzenlemiş ve Habhu şehirlerinden olan Sugu Şehri’ni fethetmiş, daha sonrasında ise Himu, Lühu, Arrirgu, Alamun, Nimnu ve Paphu şehirlerine yayılan Habhu ordusunu yenmiş, onların ganimetlerini, mallarını, eşyalarını ve tanrılarını Asur’a getirmiştir. I. Tiglat-pileser’in bir sonraki sefer güzergâhını ise Nairi bölgesi olarak belirlemiştir:

“Tiglat-pileser, güçlü kralı düşman bölgelerin fatihi, tüm kralların rakibi. O zaman efendim Tanrı Asur’un yüce kudreti ile tanrı Şamaş’ın kehaneti ve büyük tanrıların desteği ve efendim Tanrı Asur’un emri ile uzak Yukarı Deniz kıyısında boyun eğmeyen kralların ülkesi Nairi’ye yürüdüm. Hiçbir kralın daha önce bilmediği kapalı

---

¹⁴¹Grayson, 1991: 20.

ve ücra bölgeleri, iç kısımları bloklarla kapatılmış patikaları geçmek için engebeli ve tehlikeli geçitleri yarararak aştım. On altı zorlu dağı (Elama, Amadanu, Elhis, Serabeli, Tarhuna, Terkahuli, Kisra, Tarhanabe, Elula, Hastarae, Sahissara, Ubera, Miliadruni, Sulianzi, Nubanase, Sese) aştım. Savaş arabamı düz araziye sürdüm, kaba araziden bakır topladım. Dağlarda büyümüş Urumu ağaçlarını boydan boya kestim, ordumun ve savaş arabalarının, Fırat Nehri'ni geçmeleri için köprüler inşa ettim. Tammu Ülkesi'nin kralı, Tunubu ülkesinin kralı, Taulu, Dardaru, Uzula, Unzamunu, Andiabu, Piladarnu, Adurginu, Sinibirnu, Himua, Paitere, Uiram, Sururia, Abaenu, Kirinu, Albai, Ugina, Nazabia, Abarsiunu, Daienu, Nairi ülkesinin 23 kralı savaş arabalarını ve ordularını topladılar ve savaşmak üzere ilerlediler. Korkunç silahlarımın hiddetli saldırısı ile onlara yaklaştım ve onların büyük ordusunu Fırtına Tanrısı Adad gibi yok ettim. Onların askerlerinin gövdelerini hububat yığını gibi açık alanlara, dağların düzlüklerine ve şehirlerinin etrafına yığdım. Savaşta, onların silahlarla donatılmış 120 savaş arabasını ele geçirdim, Nairi ülkelerinin 60 kralını onlara yardım edenlerle birlikte okumun ucunda Yukarı Deniz'e kadar kovaladım. Onların büyük şehirlerini fethettim ve ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını ortaya çıkardım. Şehirlerini yaktım, yıktım ve yerle bir ettim ve harabe tepelere çevirdim. Geniş at, katır ve eşek sürülerini, meralarındaki sayısız hayvanlarını alıp getirdim.¹⁴² Nairi ülkelerinin bütün krallarını, canlı olarak ele geçirdim. Bu krallara merhamet ettim ve canlarını bağışladım. Efendim Tanrı Şamaş'ın huzurunda onları zincirlerinden ve bağlarından kurtardım ve onlara benim yüce tanrılarımaya sonsuza kadar bağlı kalmaları için yemin ettirdim. Onların doğuştan asil oğullarını rehin aldım. 1200 at ve 2000 sığırı onlara haraç olarak yükledim. Onlara ülkelerine dönmeleri için izin verdim."¹⁴³

I. Tiglath-pileser Nairi'ye karşı gerçekleştirdiği seferi sonrasında bölgeyi ele geçirmiş ve vergiye bağlamıştır. Yazıtta adı geçen Yukarı Deniz ifadesi ile günümüz Van Gölü kastedilmiştir. Nairi ise Van Gölü'nün güneyi ve güneybatısında yer alan ve konfederasyon birliği ile yönetilen ülkedir. Yazıttan anlaşıldığı üzere, bu birliğin etnik yapısı birbirinden farklı topluluklarla oluşmuş ancak herhangi bir tehlike karşısında bir araya gelerek birliklerini korumaya çalışmışlardır. Yapılan incelemeler ve arkeolojik çalışmalar Nairi bölgesinin zengin maden yataklarına sahip olduğunu

¹⁴²Grayson, 1991: 21

¹⁴³Grayson, 1991: 22

göstermektedir. Asur'un hammadde olanakları açısından yetersiz oluşu, Asurlu kralların hammadde ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bu bölgeye sık sık seferler düzenlediğini düşünebiliriz. Tiglat-Pileser'den önce gelen krallar da ilk seferleri Nairi bölgesine yaparak hammadde ihtiyaçlarını karşılamışlar ve sonraki seferlerinde kullanmak üzere ülkelerine getirdikleri bu hammaddelerden özellikle demir ve bakır madenlerinden silahlar yapmışlardır. Nairi, Asur için bir nevi sömürge olarak görülmüştür. Üstelik bölgenin bir kısmı verimli topraklara sahiptir, Asur için gıda ambarı olarak da kullanılmış olabilir. Nairi'ye yapılan seferlerinin en önemli nedenlerinden biride Asurlu kralların ülkeleri için ucuz iş gücü sağlamalarıdır. Asur'a getirilen insan grupları ülkedeki tarımsal faaliyetler için ve angarya işler için ucuz iş gücü niteliği taşıyorlardı.

Kral, yazıtında Nairi krallarının oğullarını rehin aldığından söz etmektedir bunun ödemeleri gereken vergilerin devamlılığı için yapıldığı anlaşılmaktadır. Döneme ait bir başka belge ise Yoncalı Yazıtı'dır. I. Tiglat-pileser günümüz Muş Ovası'nda yer alan yazıtta Nairi ülkesinin hâkimi olduğunu yazdırmıştır. Yazıtta göre Nairi'nin sınırları da belirlenebilmektedir. Buna göre Nairi sınırlarının, Erzurum Şehri'ne denk gelen Daiani'ye kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Yazıt üzerinde yapılan detaylı incelemeler sonrasında:

“Efendim Tanrı Asur'un emriyle Aşağı Zap'tan batıdaki Yukarı Deniz'e kadar olan bölgeyi fethettim. 3 defa Nairi ülkesine yürüdüm. Nairi'den Tammu ve Daianu, Himua ve Paiteru'ya kadar olan bölgeyi ele geçirdim. 30 Nairi kralını kendime itaat ettirdim. Onlardan rehineler, at koşumları aldım ve vergiye bağladım.”¹⁴⁴

I. Tiglat-pileser, Nairi bölgesine 3 defa sefer düzenlemiş ve geniş bir coğrafyaya hâkim olduğunu ifade etmiştir. Yazıtın devamında ise Daianu Şehri kralı Seni'yi Asur'a getirdiğinden bahsetmektedir:

“Efendim Tanrı Asur'a itaat etmeyen asi şehir Daianu ülkesi kralı Seni'yi prangaları ve zincirleriyle şehrim Asur'a getirdim. Şehrim Asur'un ihtişamını canlı olarak görmesini sağladım ve ona merhamet ettim. Büyük Nairi ülkesinin efendisi oldum. Bütün kralların itaat etmesini sağladım. Daha sonra asi ülke Hanigalbat'ın Milidia Şehri üzerine yürüdüm. Benim korkunç saldırımdan korktular ve teslim oldular.

---

¹⁴⁴Grayson, 1991: 37.

Onlara merhamet gösterdim. Bu şehre saldırmadım ama rehineler aldım ve yıllık vergiye bağladım."¹⁴⁵

Hanigalbat, günümüzde de kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu topraklarının büyük bir bölümünü kapsayan, zamanın ticaret yolları üzerinde bulunan ve maden yatakları açısından önemli bir bölgedeydi. Doğu Anadolu ile Asur arasında tampon bölge durumundaydı. Devletin adı yerel kullanımda Mitanni olarak anılır. Asur, Babil ve Nuzi belgelerinde daha çok Hanilgalbat; Mısır'da ise Naharina veya Nahrima olarak adlandırılır. Hititler ise "Hurrilerin Ülkesi" deyimini kullanmaktaydılar. Mitanni ve Hanilgalbat politik bir yapıyı, Hurri bölgenin etnik yapısını, Naharina ise Fırat ve Dicle üzerindeki coğrafi konumunu ifade eden adlardır.¹⁴⁶

Asurca Milidia denilen bölge ise Geç Hitit Beyliği olan Melid'dir. Günümüz Malatya İli ile eş değer konumda olan Melid, Fırat Nehri'nin batısında yer alan ve bulunduğu konum nedeniyle seferlerin odak noktası olmuştur.

*"Tiglat-pileser, hiddetli öfkemle ve efendim Tanrı Asur'un desteği ile savaş arabalarımı ve askerlerimi aldım ve çöle doğru yola çıktım. Efendim Tanrı Asur'un düşmanları Ahlamu-Aramilerine karşı sefere çıktı. Suhu Ülkesi'nin kenarındaki Hatti topraklarındaki Karkamış Şehri'ne kadar tek bir günde yağmaladım. Onları kılıçtan geçirdim ve onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını geri taşıdım. Efendim Tanrı Asur'un silahından arta kalanlar ise, Fırat Nehri'ni geçtiler. Ben de onlardan sonra keçi derisinden şişme salları ile Fırat Nehri'ni geçtim. Beşri Dağı'nın eteklerindeki 6 şehri fethettim, yaktım, yıktım ve yerle bir ettim. Onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını aldım, şehrim Asur'a getirdim."*¹⁴⁷

Asur kralı tüm Fırat bölgesini zapteden Arami kabileleri buradan uzaklaştırmıştır.¹⁴⁸ Bu seferin yer aldığı yazıtın tekrar incelenmesinden sonra ise yeni şehir isimleri ortaya çıkarılmıştır:

"Ahlamu-Aramilerinin peşinden Hatti Ülkesi'ne kadar geldim. Bir yılda iki kez Fırat'ı geçtim. Lübnan Dağı eteklerinde onları yendim. Amurru Ülkesi şehri Tadmar,

---

¹⁴⁵Grayson, 1991: 23.

¹⁴⁶ Köroğlu, 2006: 124.

¹⁴⁷Grayson, 1991: 23.

¹⁴⁸ Olmstead, 1951: 82.

Suhuülkesi ve Anat, Rapiqu, Kardunias'a kadar bölgeyi ele geçirdim, ganimetlerini, mallarını ve mülklerini şehrim Asur'a getirdim.¹⁴⁹

Tadmar günümüz Suriye Tedmür Şehri'dir, Suhu Orta Fırat Havzası'nda yer alan bölgeyi işaret etmektedir, Anat, Babil şehridir ayrıca Ana ya da Anatha/o olarak da isimlendirilmiştir. Kardunias ise Babil'in bir başka adıdır. Rapiqu, Babil şehri olup Raphia ya da Rafah olarak da isimlendirilmiştir. Yazıttan anlaşılacağı üzere I. Tiglat-pileser askeri icraatlarını çok geniş bir coğrafyada gerçekleştirmiştir. Asur'dan çok uzak bölgelere düzenlediği seferlerinden galip olarak ayrıldığından ve tüm bu bölgeleri ele geçirdiğinden bahsetmiştir. Bu bölgelerin ortak özellikleri ise maden yataklarına, verimli arazilere sahip olmaları ve ticaret yollarının güzergâhında bulunmalarıdır.

“Tiglat-pileser, tehlikeli düşmanlarını ezen ve boyun eğdiren, asilere barış getiren, efendim Tanrı Asur'un emriyle Elamuni, Tala ve Harusa dağlarının arasındaki Muşri Ülkesi'ni fethettim. Muşri Ülkesi'nin askerlerini yere serdim, şehirlerini yaktım, yıkım ve yerle bir ettim. Muşri Ülkesi'nin yardımına gelen Qumanu birlikleri ile dövüştüm ve onları yendim. Arinu Şehri'ni, Aisa Dağı'nın ayaklarına hapsettim. Bana teslim oldular, şehri bağışladım. Onları rehin aldım, haraca ve vergiye bağladım. O zaman Muşri Ülkesi'ne yardım eden tüm Qumanu'nun Tala Dağı'na yayılmış olan 20.000 askerini yendim. Muşri Ülkesi'ne yaptığım gibi Harusa Dağı'na geri çektikleri askerlerini kovaladım. Askerlerinin cesetlerini koyun gibi dağın yamacına serdim, dağların düzlüklerini ve çukurlarını kanlarıyla doldurdum. Büyük şehirlerini fethettim, yaktım, yıktım ve yerle bir ettim, harabe tepelerine çevirdim.¹⁵⁰

Desteklenmiş şehir Hunusu'yu tufana uğramış harabe tepeler gibi alt ettim. Şehirdeki ve dağlardaki büyük orduları ile öldüresiye dövüştüm. Askerlerini koyun gibi dağa serdim, kafalarını kuzu kafası gibi kestim, dağın düzlüklerini ve çukurlarını kanlarıyla doldurdum. Bu şehri fethettim, tanrılarını, ganimetlerini, mallarını ve mülklerini aldım. O şehri yaktım, yıktım ve yerle bir ettim. Şehrin girişine pişmiş tuğladan inşa edilen üç duvarını yıktım, yerle bir ettim ve harabe tepelere çevirdim, şipu taşlarını dağıttım.

---

¹⁴⁹Grayson, 1991: 38.

¹⁵⁰Grayson, 1991: 24.

Efendim Tanrı Asur'un desteğiyle savaş arabalarımı ve ordumu aldım, kralın şehri olan Kipsuna'nın etrafını çevirdim. Qumanu Ülkesi'nin kralı benim güçlü ve kuvvetli saldırılarımdan korktu ve bana teslim oldu. Bu şehri bağışladım. Ona pişmiş tuğladan yaptığı duvarını ve kulelerini yıkmasını emrettim. Baştan aşağı duvarı ve kuleleri yıktı, harabe tepelere dönüştürdü. Onu sürgüne yolladım, efendim Tanrı Asur'a itaat etmeyen asileri ve 300 kişilik ailesini teslim aldım, ondan rehineler aldım ve daha öncekinden daha büyük haraca ve vergiye bağladım. Tüm Qumanu'yu tamamen ele geçirdim ve itaat ettirdim.”¹⁵¹

I. Tiglat-pilaser yazıtında karşımıza çıkan Qummeni/Qumani Ülkesi'nin lokalizasyonu henüz tam olarak belirlenememiştir. Bölgenin lokalizasyonu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Weidner, Qumani'yi, Toros Dağları'nın kuzeyine Antik Çağ'ın Kapadokya bölgesine yerleştirmiş, doğuda ise Uruadri/Uruatri ile sınır komşusu olduğunu ileri sürmüştür¹⁵². Ancak Forrer, Weidner'in bu hipotezini eleştirerek, Qumani'nin daha doğuda, Büyük Zap ile Dicle arasında yer aldığını önermiştir. Forrer'in bu görüşünü I. Tiglat-Pilaser'in yazıtında geçen Muşri Ülkesi'nin fethi ile Büyük Zap'taki Qumani zaferinden söz edilen bölüm olası kılmaktadır. Van Loon da Forrer'in bu görüşüne katılarak, ilginç bir eşitlemeyi formüle etmiştir: Muşri Ülkesi=Ardini=Musasir Bölgesi=Yukarı Büyük Zap Havzası¹⁵³. Melikishvili, II. Adad-nirari'nin Habhi üzerine yaptığı seferini anlatan yıllığında sözü edilen Kumme'nin (Qumenu=Qummeni), Urartu panteonunda fırtına tanrısı olarak kutsanan Teişeba'nın bu bölgedeki kült merkezi olan Urartu kutsal şehri Qumenu'nun eski adı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁵⁴ Yapılan incelemeler sonrasında Muşri'yi Büyük Zap Havzası'na, Quamenu'yu Uruadri/Nairi Konfederasyonu'nun güneyine sınırlandırabiliriz.

I. Tiglat-pilaser hâkimiyetinin son dönemlerinde zenginliği ile meşhur olan Babil'e iki defa sefer düzenlemiştir. Kralın bu seferi yazıtında şu şekilde anlatılmıştır:

“Tanrı Asur ve Ninurta'nın desteklediği, acımasız ve güçlü kral, tanrı Şamaş'ın askerlerinin komutanı, Akad Ülkesi'nin Babil'inden, Yukarı Deniz'in Nairi ve

---

¹⁵¹Grayson, 1991: 25.

¹⁵²Tarhan, 1978: 106.

¹⁵³Tarhan, 1978: 107.

¹⁵⁴Tarhan, 1978: 108.

Amurru'ya kadar olan topraklarını fethettim.¹⁵⁵ Tüm Amurru'yu fethetmeye devam ettim. Biblos, Sidon ve Arvad'dan haraç aldım (ve) timsah ve iri dişi maymun aldım. Dönüşümde tüm Hatti'nin efendisi oldum ve Hattili kral Ini-Tesup'u vergiye bağladım."¹⁵⁶

I. Tiglat-pileser'in Anadolu ve Kuzey Suriye seferlerinin başarılı bitmesi sonrasında Asur, bölgesinde en güçlü devlet haline gelmiştir. Fakat güneyde durum farklıdır. Babil ile olan çekişmede alışılagelmiş zaferler gerçekleşmemiştir. Hatta Babil kralı I. Nabukad-nezar (MÖ 1126-1105) ile yapılan bir savaşta Asur ordusu bozguna uğramış ve Babil birlikleri Asur yakınlarına kadar gelmeyi başarmışlardır.¹⁵⁷

I. Tiglat-pileser'in Babil seferlerinin anlatıldığı yazıtlarda, kralın Babil üzerine iki kez sefer düzenlediğini ve ikinci seferi sonrasında Babil ve Opis şehirlerini ele geçirdiği, Babil'in zenginliğinin Asur'a getirildiği anlatılmaktadır. Kral ayrıca Fenike kıyı kentleri olan Biblos, Arvad ve Sidon şehirlerini vergiye bağlamıştır. Biblos, günümüz Lübnan Ülkesi'nin Beyrut Şehri'nin kuzeyinde, Sidon ise güneyinde yer almaktadır. Arvad ise günümüz Tartus bölgesinde yer alan liman kentidir. Liman kentlerinin ele geçirilmesi ile Asur, liman ticaretini de kontrol etmeye başlamıştır. Lübnan seferlerinin getirisi sadece liman ticaretinden elde edilen ekonomik kazanç olmamıştır, aynı zamanda bölgenin ormanlık oluşu buradan sedir ve şimşir gibi ağaçların kesilerek Asur'a getirilişi ve bu ağaçların imar çalışmalarında, saray yapımı, tapınak yapımı ve onarımı, kraliyet konutları inşası gibi alanlarda kullanılması sosyal alanda gelişmelerin kaydedilmesinde önemli katkı sağlamıştır.

I. Tiglat-pileser Goncalı ve Sebeneh-su bölgelerinde ele geçirelen yazıtlarında şunları yazdırmıştır.

Goncalı Yazıtı (Malazgirt):

"Tiglat-pileser, güçlü kral, evrenin kralı, dört cihanın hâkimi, Asur'un kralı, Nairi ülkesini fetheden, Tammu'den Daiani bölgelerini ele geçiren, Kirhi'den büyük denize kadar fetheden."¹⁵⁸

---

¹⁵⁵Grayson, 1991: 41.

¹⁵⁶Grayson, 1991: 42.

¹⁵⁷ Gökçek, 2015: 117.

¹⁵⁸ Luckenbill, 1926: 92.

Sebeneh-su Yazıtı:

*“Efendiler, tanrı Asur, Adad, Şamaş ve büyük tanrılar yardımı ile Tiglat-pileser, Asur’un kralı, Asur-reşh-işhi oğlu, Mutakkil-Nuşku’nun oğlu, büyük denizden Amurru ve büyük Nairi denizine kadar olan bölgeleri g-fethettim. Nairi’ye üç defa sefer düzenledim.”*¹⁵⁹

I. Tiglat-pileser dönemi Asur’un yeniden güçlenmesinin en büyük nedeni MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında iki aşamalı olarak gerçekleşen Deniz Kavimleri hareketliliği diğer adıyla Ege Göçleridir. Deniz kavimlerinin Anadolu’ya nereden geldikleri konusunda genel olarak iki görüş üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki bu kavimlerin Anadolu kökenli olduklarına dair olan görüştür, diğeri ise bu kavimlerin Balkanlar ve orta Avrupa kökenli olduklarına dair görüştür. Nereden geldikleri konusu kesinlik kazanmamasına rağmen bu büyük kitlesel göç hareketliliği sonrasında Asur’un en büyük rakibi Hitit Devleti çöküşe geçmiştir. Hitit devleti yerini Geç Hitit Şehirlerine bırakmış ve eski gücünü toparlayamamıştır. Yıkıcı olarak değerlendirilen bu kitlesel göç hareketliliğinden, Asur ülkesi gerek coğrafi olarak uzak olması nedeniyle gerek ise bu göç dalgasının içinde yer aldıkları düşünülen Muşki’lerin Asur kralı Tiglat-pileser tarafından 3 sefer düzenlenerek durdurulması nedeniyle etkilenmemiştir. Orta Asur Devleti’nin Anadolu topraklarında gerçekleştirdiği seferlerin başarılı olarak sonuçlanması, Ege Göçleri nedeniyle Anadolu coğrafyasının küçük şehir devletlerine ve konfederasyon yönetimlere bölünmesi ve bu yönetimlerin siyasi birlik sağlayamamış olmalarından kaynaklanmaktadır.

I. Tiglat-pileser dönemi, Orta Asur Devleti’nin yeniden güçlendiği dönem olmuştur. Kendisinden önce gelen Asur kralları I. Adad-nirari, I. Salmanassar ve I. I. Tukulti-Ninurta gibi yayılmacı bir politika izlemiş ve Asur ülkesinin sınırlarını genişletmeyi amaçlamıştır. Kral tahta çıktığı ilk yıl Trak kökenli olduğu düşünülen Muşkiler üzerine sefer düzenlemiş 20.000 kişilik Muşki ordusunu yenmiş ve vergiye bağlamıştır. Kralın daha sonraki seferi ise Anadolu’nun kuzeyine ve kuzeybatısına gerçekleşmiştir. Burada konfederasyon birliği olan irili ufaklı beylikleri mağlup etmiş ve vergiye bağlamıştır. Ayrıca bu bölgelerden Asur’un tapınak, saray ve kraliyet konutları için gerekli olan yapı malzemelerini ülkesine getirmiş ve inşa

---

¹⁵⁹ Luckenbill, 1926: 92-93.

işlerinde kullanmıştır. Daha önce hiçbir Asur kralının gitmediği uzak bölgelere giden I. Tiglat-pileser, seferlerini övgü dolu sözler ile yazıtına kaydettirmiştir. Yukarı Deniz'den (Van Gölü) Aşağı Zap bölgesine kadar uzanan geniş bir coğrafyada mücadele etmiş ve seferlerinde başarılı olduğunu yazıtında belirtmiştir. Kralın, seferlerini Asur'un ihtiyaç duyduğu madenlerin olduğu bölgelere düzenlemesi askeri faaliyetlerinde stratejik bir yol izlediğinin kanıtıdır. Nairi bölgesinden (Yukarı Deniz seferlerini yaptığı bölge) bakır, kurşun ve demir madenlerinin yanı sıra Lübnan dağlarından sedir ve şimşir ağaçlarını ülkesine getirmiş ve daha önce bahsi geçen imar işlerinde kullanmıştır.

Lübnan ve Suriye bölgesine düzenlediği seferlerinde Arvad, Biblos ve Sidon'u vergiye bağlamıştır. Bölgenin liman ticareti açısından önemli oluşu seferlerin neden bu bölgeye yöneldiğinin önemli bir gerekçesidir. Bölgenin ele geçirilmesi ile liman ticareti de Asur kontrolüne girmiştir. Ancak bölgenin kontrol altında tutulması I. Tiglat-pileser'i zorlamıştır çünkü burada yaşayan Arami kabileleri Asur kralını uzun süre uğraştırmıştır. Asur bölgesel şartların getirmiş olduğu avantajla göçlerin yıkıcı etkilerinden zarar görmemiştir. Asur artık ekonomik yönden güçlenmek için, doğu Akdeniz sahillerini ele geçirmeyi amaç edinmişti.¹⁶⁰

Hitit gibi bir gücün artık olmayışı Asur kralının hareket alanını genişletebileceğini düşündürmüştü ancak hiç beklemediği bir tehlike ile Arami göçleri ile karşılaşmıştır. Tarihte, Sami kavimlerin üçüncü büyük göçünü oluşturan Arami göçlerinin en önemli özelliği, Ege Göçleri gibi yakıp yıkıcı bir akın şeklinde değil, tersine aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam etmesidir. İşte bu nedenle Asur devleti gelişimini yavaş ve devamlı adımlarla yapamamış, değişik zamanlarda ilerlemelerle ve tekrar gerilemelere maruz kalmışlardır.¹⁶¹ Yüz ya da iki yüz yıl kadar süren yerleşme sürecinden sonra bu küçük ama etkili Arami krallıklarının altın dönemlerini yaşadıkları görülmektedir.

Kralın yeni sefer güzergâhı ise zenginliği ile ünlü olan Babil olmuştur. Hükümdarlığının otuzuncu yılında Aşağı Zap bölgesini geçerek Turşa, Arman, Lupti şehirlerini ele geçirmiştir. Askeri başarısının sonucunda ülkesine Babil'den aldığı muazzam ganimetleri getirmiştir. Kral, Babil'e ikinci kez sefer düzenlediğinde ise

---

¹⁶⁰ Memiş, 2003, 155.

¹⁶¹ Memiş, 2003, 156.

önemli kutsal kentleri ele geçirmiştir. Asurlu kralların Babil seferleri sonuçları daha çok kültürel zenginlik olarak kendisini göstermektedir. Babil'in mimarisinden, edebiyatından ve dini panteonundan etkilenmişler ve ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardır.

I. Tiglat-pileser hükümdarlığı, Asur'un uzun süre sonra yükselişe geçtiği ve güçlendiği dönem olmuştur. Askeri seferleri sonrasında ülkesine getirdiği ganimetler, aldığı haraçlar, vergiler yanında Asur şehirlerinin yeniden inşa edilmesi, tapınakların yeniden inşa edilmesi, yeni saraylar ve kraliyet konutlarının inşası, kanallar, bahçeler yapılması, kütüphaneler kurulması, eski yasaların toplatılıp burada muhafaza edilmesi, Asur'un kalkınmasının, gelişmesinin ve güçlenmesinin kanıtı olarak gösterilebilir.

I. Tiglat-pileser'den sonra Orta Asur güç kaybetmiş ve gerilemeye başlamıştır. Bunun en büyük nedeni hiç kuşkusuz ki Arami göçleridir. Asur kralından sonraki dönemlerde Aramilerin baskısı daha artmış ve kendisinden sonra gelen krallar Asur gücünün devamlılığını sağlayamamışlardır. I. Tiglat-pileser'den sonra Asur tahtına gelen Asared-apil-Ekur, Asur-bel-kala, II. Eriba-Adad, IV. Samsi-Adad, I. Asurnasirpal, II. Salmanassar, IV. Asur-nirari, II. Asur-resa-isi, II. Tiglat-pileser zamanlarında Asur'da yeni bir durgunluk ve sessizlik evresi görülmektedir. Asurluların tekrardan güçlü devletler içinde yer alacağı dönem ise II. Asur-dân hükümdarlığı altında olacaktır. Bu Asur kralı ve oğlu II. Adad-nirari ile Asur yeniden güçlenecek ve yayılcı politikasına kaldığı yerden devam ederek dönemin en güçlü imparatorluğunu oluşturacaktır.

3.1.2. I. Tiglat-pileser Dönemi İmar Faaliyetleri

Yaklaşık 1300 yıllık bir tarihi olan Asurluların kültürel çalışmalarında daha çok mimari alana eğilim gösterdikleri anlaşılmaktadır. Asur kentlerinde, görkemli kent yapıları, bu yapıları süsleyen kabartmalar ve devasa heykeller bu eğilimin en güzel örneklerini verir. Asur kralları fethettikleri bölgelerdeki sanatsal ve kültürel çalışmalardan da etkilenmiş ve bu etkileşimi kendi kültürleriyle birleştirmişlerdir. Bu etkileşimler, daha çok mimari ve şehir planlamacılığı alanlarında özellikle de

ikonografik motiflerde, fildişi sanat eserlerinde, rölyeflerde, anıtlarda, yazıtlarda, su kanallarında, kentlerin flora ve bahçe düzenlemelerinde görülmektedir.¹⁶²

I. Tiglat-pileser döneminde kültürel faaliyetler prizma yazıtlarında yer bulmuştur. Bu dönem eski edebi ve yasa içerikli belgeler toplanmıştır. Bu belgelerin kopyaları çıkartılmış ve düzenlemeleri yaptırılarak, Asur kütüphanelerinde arşivlenmesi sağlanmıştır. Kil tabletlere yazılan bu yasalar genellikle özel mülkiyetin korunması ile ilgili kanun maddelerini içermektedir. Yasaların bir bölümü ise Asur toplumunda kadın, erkek ve aile ilişkilerini ele almaktadır. I. Tiglat-pileser'in kültürel çalışmaları daha çok inşa faaliyetlerinde yoğunluk göstermektedir. Özellikle tapınakların yenilenmesinde özenli çalışmalar yapılmıştır. Prizma yazıtlarında tadilatları ve yeni yapılan inşa faaliyetleri anlatılmıştır. Bu yapıların malzemeleriyle ilgili özellikle malzemelerin nereden getirildiğine dair ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yazıtlardaki inşa faaliyetlerinden şu şekilde anlatılmıştır.

“Tüm düşmanlarımı Asur hâkimiyeti altına aldıktan sonra harabeye dönen İstar tapınağı, Amurru tapınağı, Bel-Labiru tapınağı, şehir Asur'un tüm kutsal tapınaklarını yeniden inşa ettim. Tapınaklarda yaşayan tanrılar adına ana kapılar diktim. Tranruların kalplerini hoşnut tuttum. Kraliyet ailesinin oturduğu, benden önce gelen krallar tarafından uzun yıllar boyunca inşa edilen, çürüyen ve harap olan sarayları tamamen yeniden inşa ettim.”¹⁶³

Kral ayrıca harap olan şehrin duvarlarını güçlendirdiğinden, tüm Asur topraklarını sabanla sürdüğünden ve kendisinden önce gelen krallardan daha fazla miktarda tahıl mahsul ettiğinden bahsetmektedir. Asur kralı artan nüfus için gerekli olan gıda ürünlerinin temin edilme yönteminden bahsetmektedir, daha fazla üretim yapılmasına, sefer sonrasında Asur ülkesine getirilen insan topluluklarının neden olduğu düşünülebilir.

“Orada (Hunusu) pişmiş tuğladan ev inşa ettim ve bronz levhaları içine koydum.”¹⁶⁴

I. Tiglat-pileser, Hunusu Şehri seferinde burayı yerle bir etmiş ancak daha sonrasında burada kraliyet konutu inşa etmiştir, şehri ele geçirdiğini ve hâkimiyetinin temsili

¹⁶²Weidner, AFO. 1952-53: 201-206.

¹⁶³ Luckenbill, 1926: 86.

¹⁶⁴Grayson, 1991: 24.

olarak kraliyet konutu inşa ettiğini bronz levhaları içine yerleştirerek bunu tamamladığını anlıyoruz.

“Tiglat-pileser, asil prens, Tanrı Asur ve Ninurta'nın rehberlik ettiği, Tanrı Asur'un düşmanlarının peşine düşen ve tüm asileri mahveden, Aşur-reşa-işi'nin oğlu, güçlü kral, düşman ülkelerin hâkimi, tüm düşmanların hakkından gelen, Mutakkil-Nuşku'nun torunu, büyük efendim Tanrı Asur'un meşru mirasçısı, çobanların başı, kutsal asanın taşıyıcısı, Tanrı Enlil'in halkının komutanı, hayırları ve bağışları büyük tanrılar tarafından hoşnut kalınan, tecrübeli kral. Ninurta-apil-ekul'un dölü, savaşçı hükümdar, kanatları kartal gibi ülkesine yayılan, Asur halkına bağlılıkla hizmet eden, büyük tanrılar Anu ve Adad'ın tapınakları, efendilerim, Şamşi-Adad, Asur'un yardımcısı, Tanrı Asur'un yardımcısı İşme-Dagan oğlu, harabeye dönen Asur'u 641 yıl sonra yeniden inşa eden,¹⁶⁵ Asur'un kralı, Asur'un kralı Ninurta-Apil_ekur'un oğlu, yenilenmeyen, tamir edilmeyen yerle bir olmuş tapınağı yeniden yapılandıran. Tahta çıktığım sene benim rahipliğimi seven büyük efendilerim Tanrı Anu ve Adad, tapınaklarını onarmam için bana emrettiler. Tapınağın temelini atacağım bölgeyi belirledim, kayalardan arındırdım ve tüm bölgeye tuğla ocakları kurdum, pişmiş tuğla yaptım. Temel için 50 kat derin çukurlar kazdım. Efendilerim, büyük tanrılar Anu ve Adad'ın tapınaklarını baştan aşağıya, daha öncekinden daha büyük ve daha sağlam olarak yeniden inşa ettim. Tapınağın temelini kireç taşı koydum. Tanrılarımın ilahi gücüne yakışır şekilde iki tane geniş ziggurat¹⁶⁶ inşa ettim. Cennet yıldızı gibi parlayan ve üstün yeteneklerini temsil eden kutsal tapınaklarını yeniden inşa etmeyi ve onların kutsal evlerinin inşasını tamamladım. İçini cennetin görkemli yıldızları kadar parlak yıldızlarla dekore ettim. Kulelerini yükselttim ve zigguratlarının duvarlarını pişmiş tuğlalarla gökyüzü kadar yükseğe çıkardım. Kutsal dini törenleri için kanal kurdum. Efendilerim, büyük tanrılar, Tanrı Anu ve Adad'ı içeri getirdim, yüce tahtlarına yerleştirdim. Tanrılarımı memnun ettim.”¹⁶⁷

Tiglat-pileser de tapınak inşasında hem ülkesinde bulunan hem de seferler sonrası uzak bölgelerden getirdiği yapı malzemelerini kullanmıştır. Özellikle Anu ve Adad

¹⁶⁵Grayson, 1991: 27.

¹⁶⁶Akadça ziqqurrat, zaqā "yükselmiş yere kurmak" eski Mezopotamya vadisinde ve İran'da terası bulunan piramitlere benzeyen tapınak kulesidir.

¹⁶⁷Grayson, 1991: 28

tapınaklarının yenilenmesi aşaması geniş bir şekilde anlatılmıştır. Bunun nedeni hiç kuşkusuz gücünü tanrılardan aldığına ve onlara hizmet ederek desteklerini almaya devam edeceğine olan inancıdır. Tamir edilen tapınakların yanına inşa edilen zigguratlar, tanrılara olan saygı ve hürmetin temsilcileridir. Kralın tapınakların içini özenle dekore ettiğini, yapmış olduğu edebi benzetmelerden anlayabiliyoruz. Kral Adad tapınağının hazine evi için Nairi ülkesi dağlarından ka-taşı, halta-taşı, shadnu-taşı getirdiğinden ve buraya yerleştirdiğinden bahsetmektedir.¹⁶⁸

“Gelecekte, zamanı geldiğinde, benden sonra gelen prens, büyük tanrılar, efendilerim Tanrı Anu ve Adad tapınağını, eski ve harabeye dönmüş zigguratlarını tamir edecek, anıtımı ve kil tabletlerimi, kurbanlarımı evlerine geri koyacak, adı benimki ile birlikte yazılacak, tıpkı benim gibi büyük tanrılar, efendilerim Tanrı Anu ve Adad ona rehberlik edecekler, ona başarı ve barışı verecekler.¹⁶⁹ Kim benim anıtımı ve tabletlerimi kırar, siler, suya atar ya da toprak ile kaplarsa Taboo evinde (görünmeyen bilinmeyen ev) gizlice saklar ise adımı silip kendi adını yazar ise, benim anıtsal yazıtlarım hakkında olumsuz bir şey yazar ve yürürlüğe koyarsa; Büyük tanrılar, efendilerim Tanrı Anu ve Adad ona kızgınlıkla baksın, ona lanet okusun, hâkimiyetini yıksın, krallık tahtını temelinden ayırsın, soylu sülalesine son versin, silahlarını parçalasın, ordusunun yenilgisine yol açsın, düşmanlarından önce zincirlerle otursun, Tanrı Adad ülkesini korkunç yıldırımıyla vursun, ülkesine ızdırap, kıtlık, veba ve yoklukla vursun. Bir günden uzun hâkimiyeti olmasın, adı yerle bir olsun.”¹⁷⁰

Tüm krallar gibi Tiglat-pileser de adının ölümsüz olmasını, halkı tarafından iyi hatırlanmasını ve yaptığı işlerin yok sayılmamasını istemiştir. Kralın, yazıtlarında kendisinden sonra gelen krala görev ve sorumluk yüklediği ve yaptığı eserlerin yıkılması ya da zarar görmesi halinde yeniden yapılmasını istediği açıktır. Bunu yapacaklara dualar edilirken, aksi tavrı benimseyecekler için beddua cümleleri sarf edilmiştir. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bulunan yeni yazıtlar, bu kralın inşa faaliyetleri hakkında ve yapılan işler için kullanılan malzemelerden ve bu malzemelerin ne şekilde ülkeye getirildiğinden bahseden yeni bilgileri içermektedir.

---

¹⁶⁸ Luckenbill, 1926: 89.

¹⁶⁹ Grayson, 1991: 30.

¹⁷⁰ Grayson, 1991: 31.

“O zamanlar, benden önce gelen prens, yıkılmaya yüz tutmuş Ninive Şehri duvarlarını inşa etti. Ben temelin kazılacağı alanı çizdim (planladım), dokuz buçuk tuğla kalınlığında duvarın temelini attım. Tüm çevresini temelden tepeye harabe tepeler gibi yığdım, alt katmanları tuğla ve toprak ile kapladım. Öncekinden daha güçlü ve büyük yaptım. Kireçtaşı ile blokları kapladım. Babam Asur-Resa_-Isi, Tanrı Asur’un kısımlar temsilcisi, sarayın inşaatını tamamladım, duvarlarını ve kulelerinin cephelerini hızlı bir şekilde, sırlı tuğla, obsidyen, lapis lazuli, pappardilü taşı ve paröiw kaymak taşı ile yükselttim.”¹⁷¹

Kral burada kullandığı yapı malzemesinden bahsetmiştir. Pişmiş tuğla ve kireçtaşı o dönemin mimarisinde en çok kullanılan malzemelerdir. Bölgenin coğrafi yapısı da malzeme kullanımını etkilemiştir. Asurlular yukarı Mezopotamya’nın dağlık coğrafi karakteri ile tam bir uyum gösterirler. İlk yerleşmeleri Dicle ile Zap Suyu arasında, başkenti Asur olan bölgedir. Asur ülkesi dağlık bir bölge olduğu halde mimaride Mezopotamya gelenekleri esas alınarak fırınlanmış kerpiç tuğla ve sırlı tuğlalar kullanılmıştır.

“Kulelerin çevresine hurma ağacı tasnifi ve çivili bronz topuz yerleştirdim. Taraçanın yanında, eğlencelerim için bahçe planı yaptım. Huşir Nehri’nde, bahçe için kanal kazdım. Şehrin kalıcı sulama planını yaptım. Bu bahçe içinde saray inşa ettim. Sarayın içine zaferlerimi ve rahipliğimi seven, bana imtiyaz veren Tanrı Asur ve Ninurta’nın siluetlerini yaptırdım. Benden önce gelen prensin inşa ettiği, taraçanın üstündeki Tanrıça İştara (sahibem) tapınağının yanındaki saray harabeye dönmüştü, atam, Asur’un temsilcisi Mutakkil-Nusku harabeye dönen sarayı tamir etti. Tanrıça İştara’nın tapınağının yanındaki bu sarayı ve taraçasını tamamen tamir ettim. Tapınağın karşısındaki harabeye dönen alanı tamamen tamir ettim. Adım Kapısı evini inşa ettim, temelden tepeye, her zamankinden daha güzel dekore ettim. Anıtsal yazıtımı buraya koydum.”¹⁷²

Asur kralının yaptırmış olduğu su kanalları ve taraçalar Asur mimarisinin en güzel örneklerini verir. Mezopotamya geleneğine uyularak burada da anıtsal yapılar bir set ya da teras üzerine inşa edilmiştir. Saray yapıları karmaşık binalar olup birbirine geçişleri olan avlular çevresinde sıralanmış salonlardan meydana gelir.

¹⁷¹Grayson, 1991: 54.

¹⁷²Grayson, 1991: 55.

1985’li yıllarda araştırma yapan Austen Henry Layard, Tiglat-Pileser’in Ninive kentindeki saray duvarlarının yüzeyinde gördüğü ilk kabartmaları şöyle anlatmaktadır.¹⁷³

“Her birinde üçer savaşçının bulunduğu iki arabadan ve bu arabaları doludizgin çeken atlardan oluşan bir savaş sahnesi betimlenmişti. Savaşçılardan ortadakinin sakalı traşlıydı. Bu figür tepeden tırnağa metal giysilerle donanmıştı. Başında ucu sivri bir metal tolga taşıyordu. Bu tolga, eski Vikinglerin başlıklarıyla benzerlik içindeydi. Sağ elinde tuttuğu oku yaya takmış ve yayı sol eliyle iyice germiştir. Sapı iki aslan figürüyle bezenmiş kılıcı kınındaydı. Aynı arabada bir elinde kamçı, diğer elinde ise dizginleri tutan bir sürücü ve elindeki yuvarlak bir kalkanla, arabadakileri düşman oklarına karşı savunan bir üçüncü savaşçı vardı. Süslemelerdeki zenginliği ve görkemi, atların ve insanların gövde ve adalelerinin gerçekçi ve yumuşak çizgilerini; figürleri gruplaştıran ve tüm sahneyi canlandıran sanat anlayışını şaşkınlıkla inceledim.”¹⁷⁴

Asur kralı, yaptığı seferlerle bir yandan ovalara yapılan akınların ve göçlerin önünü kesmeye çalışıyor diğer yandan da Asur’a nakledilen bakır ve giderek önemi artan demir, at, kereste gibi malların taşındığı yol güzargahının güvenliğini denetim altına alıyordu. Asur kralı bu amaçla doğu Akdeniz sahillerine bir gezi yapmış ve yol boyunca küçük devletler tarafından şölenlerle ağırlandı. Tiglat-Pileser, bu geziyi yazıtında anlatmayı ihmal etmemiştir.¹⁷⁵

“Lübnan Dağı’na yürüdüm. Efendilerim büyük tanrılar Anu ve Adad’ın tapınakları için sedir ağacından kirişleri kestim ve götürdüm.”¹⁷⁶

Tiglat-Pileser’in yazıtlarında dikkat çeken diğer bir konu ise avcılık faaliyetleridir. Avcılık kültürel olarak Asur için önemini yitirmeyen bir unsur olmuştur keza ilk defa Tiglat-Pileser’in yazıtlarında bu faaliyetten bahsedilmiş olması Eski Asur Dönemi’nde avcılığın olmadığını söylemek için yeterli değildir. Yine de bu kral dönemi ayrıntılı bir anlatımla karşımıza çıkan av faaliyetleri daha sonraki Asur kralları tarafından da gelenek haline getirilmiş ve yazıtlarda yerini almıştır. Aslan, fil

---

¹⁷³Sever, 1996: 15.

¹⁷⁴Ceram. 1974.

¹⁷⁵Gökçek, 2015: 115.

¹⁷⁶Grayson, 1991: 37.

ve boğa avı ile ilgili ifadeler, Asur edebiyatının en güzel örneklerinden birini oluşturmuştur.¹⁷⁷

Krallar için av, merakın ötesinde kralların cesaretini sınamanın da bir yoluydu. Krallar, ava çıkarken bazı tanrıların, (Nergal, Ninurta, Asur) yardımını aldıklarından, tanrıların verdiği emir ile onların av isteklerini yerine getirdiklerinden bahsederler. Mezopotamya’da krallığın ve adaletin tanrısal olması gibi, avcılığı da bazı tanrılarla ilişkilendirmişler ve bu faaliyetin de tanrıların isteği olduğunu düşünmüşlerdir. I. Tigrat-Pileser’in av seferlerinin anlatıldığı yıllıklarından bir bölümde, kralın avladığı hayvanların sayısını, cinsini ve kullandığı av aletlerini öğrenebiliyoruz. Bu metinde ok ve yayla birlikte demir zıpkın ve keskin mızrak da kullandığı belirtilmektedir.

Metinde dikkate değer bir diğer nokta da, kralın öldürdüğü vahşi boğaların derilerini ve boynuzlarını Asur’a getirdiğinden söz etmesidir. Avcılık faaliyetlerinin bir diğer amacı da avlanan hayvanların organlarından (derileri, kemikleri ve belki de hastalıkların tedavisinde veya ayinlerde kullanmak amacıyla bazı organları) farklı şekillerde faydalanmaktır. Metne göre av hayvanları arasında aslan ve boğaların dışında fil ve kuş çeşitleri de vardır. I. Tigrat-Pileser, Tanrı Urta’nın emriyle ava çıktığını söyleyerek yazıtı başlatmıştır.¹⁷⁸

“Beni seven Tanrı Urta’nın emrinde, Mitanni ülkesinde, çölde ve Hatti memleketinin karşı tarafındaki Araziki kentinin yakınlarında, güçlü yayım, demir zıpkınım ve keskin mızrağım ile güçlü ve canavar gibi 4 vahşi boğayı öldürdüm. Onların derilerini ve boynuzlarını kentim Asur’a getirdim. 10 kuvvetli boğayı, filleri, Harran kenti ve Habur nehri civarında döndürdüm. 4 fili canlı yakaladım. Onların derilerini ve fildişlerini, 5 fille birlikte kentim Asur’a getirdim. Beni seven Urta’nın emrinde, 100 ölü aslanım var ve benim atılgan yürekliliğim ve güçlü saldırılarım ile 20 aslan ayakta ve 800 aslan mızraklı savaş arabalarımın altına yattı (altına aldım). Tarlaların/kırların bütün hayvan türlerini ve av ganimetlerim arasında uçan cennet kuşlarını yere düşürdüm (yok ettim).”¹⁷⁹

I. Tigrat-Pileser’e ait bir diğer yazıtta kralın ele geçirdiği yerlerden ganimet olarak at, öküz ve eşek sürüleri oluşturduğu görülmektedir:

¹⁷⁷ Gökçek, 2015: 116.

¹⁷⁸ Öz, 2016: 148.

¹⁷⁹ Luckenbill, 1926: 85-86; Öz, 2016: 147.

“Efendim Tanrı Asur’un desteği ile memleketleri ele geçirdiğimde ganimet olarak atlar, öküzler ve eşek sürülerini oluş- turdum. Beni seven tanrılarım Ninurta ve Asur, yüksek dağlarda avlanmanın yolunu bana gösterdiler. Dağ keçisi, nayalu-geyiği, ayalugeyiğinden oluşturduğum sürüleri kontrol ettim.”¹⁸⁰

Av faaliyetlerinin anlatıldığı kayıtlarda, krallar hayvanları öldürdüklerinden bahsederlerken hep *“cesaretim sayesinde , güçlü saldırılarım ile , hızlı hareketim ile”* gibi kendilerinin güçlerini öne çıkaran ifadeler kullanırlar. Bu ifadeler av faaliyetlerinin kralların güç gösterisi yaptıkları bir etkinlik olduğunun kanıtıdır. Kraliyet kayıtları, kralların ava çıkarken, avın güzel ve sorunsuz geçmesi için bazı tanrıların desteğini alarak hareket ettiklerini gösterir. Sözünü ettiğimiz üzere, Mezopotamya’da krallığın ve adaletin tanrısal olması gibi, Asur kralları avcılığı da bazı tanrılarla ilişkilendirmişler ve bu faaliyetin de tanrıların isteği olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁸¹

Asur kralı kil tabletinin devamında, at, eşek sığır, geyik, erkek geyik, dağ keçisi, yabani keçi ve sığır sürülerini topladığından ve kontrol aldığından bahsetmektedir.¹⁸²

Yazıttan anlaşıldığı üzere, I. Tiglat-Pileser, Asur-nādin-ahhe'nin yaptırdığı harabeye dönen Asur kentinin duvarlarını, Dicle kapı kulesinden iç kentin duvarlarına kadar, kalıntılarından temizleyip baştan aşağı daha güçlü bir şekilde inşa etmiştir.

Egallugalsarrakurkurra kralın kendi ikameti için yaptırdığı sarayıdır. Asur kralı ataları tarafından terk edilen, harabeye dönen ve yıkılan birçok sarayı ve kraliyet konutlarını yeniden inşa etmiştir. Lübnan dağlarından getirdiği sedir ağaçlarıyla yaptırdığı bu saray, Sedir Saray olarak da bilinmektedir. Egallugalsarrakurkurra tüm toprakların kralının sarayı anlamına gelmektedir. Kral inşa işlerinde kullandığı sedirlerle birlikte şimşir ağacı da kullanmıştır, temelin etrafını gisnugallu/kaymaktaşı yani alabaster veya su mermeri ile çevirip sarayı baştan aşağı inşa ettirmiştir. Tiglat-pileser birçok tapınağın harap olan kısımlarını onarmıştır, bunlardan bir tanesi İstar tapınağıdır. Restorasyonu üzerinden 641 yıl geçen ve yıkılan tanrı Anu ve Adad tapınaklarını temelini yeniden kazarak sağlam bir zemin üzerine oturtmuş ve

---

¹⁸⁰Dalley, 1993: 3.

¹⁸¹Öz, 2016: 149.

¹⁸² Luckenbill, 1926:87.

tapınağın yanında iki tane ziggurat inşa ettirmiştir. Tapınağın içini cennetin yıldızları gibi görkemli ve parlak dekore ettirdiğini ifade eden Tiglat-pileser yapıları onardıktan sonra, Lübnan Dağı'ndan getirdiği sedir ağaçlarından saray inşa ettirmiş yanına ise şimşir ağacından silah sarayı yaptırmıştır.

“Fethettiğim ülkelerden sedir, şimşir ve allakanish ağaçları getirdim. Benden önce gelen hiçbir kralın ekmediği ağaçları süslü Asur bahçelerine ekdim. Az sayıda olan savaş arabalarının sayılarını artırdım. Asur ülkesine yeni ülkeler kattım, insanlarına insan ekledim, halkımın refah ve barış içinde yaşamalarını sağladım.”¹⁸³

Asur kralları komşuları Babil'in kültürlerinden ve mimari çalışmalarından etkilenmişlerdir. Ninive bahçelerindeki Babil etkisi ve Babil bahçelerinin birer imitasyonu görüntüsü vermesi bu duruma örnek verilebilir.¹⁸⁴ I. Tiglath Pileser, fethettiği ülkelerden getirdiği sedir, şimşir ve diğer ağaçları ülkesindeki bahçelere diktiğinden söz etmektedir.¹⁸⁵

Kralın yazıtlarında en çok tapınaklar hakkında bilgi verilmektedir. Bunun sebebi kralların tanrıları memnun etme ve hükümdarlıklarını meşrulaştırma isteğidir. Bu yüzden krallar tapınakların harap olmuş kısımlarını tamir ettirir ve tapınaklara yeni yapılar ekletirlerdi. Bu işlemleri yapan her kral tapınaklara yazıtlarını dikerler ve başlangıcında kendilerinden övgü dolu sözler ile bahsederler, yapılan işler hakkında bilgi verirlerdi. Yazıtların sonunda ise kendisinden sonra gelecek olan kralların tapınağın zarar görmüş kısımlarını onarmaları tavsiye edilmekte, karşılığında tanrılara ettikleri duaların kabul olacağı vurgusu yapılmaktadır. Eğer sonra gelen krallar, harap olan tapınakları tamir etmezler ve yazıtlara zarar verirlerse tanrıların onları cezalandırması için beddua edilmektedir. Bu tavsiye ve beddualar da Asur kralları için gelenek haline gelmiş, hemen hemen her kral yazıtında benzer ifadeler kullanılmıştır.

3.2. Orta Asur Kanunları

Tiglat-pileser dönemi yapılan arşiv çalışmalarının çoğu Asur kanunlarının toplatılması ve kopyalanarak kütüphanelerde düzenlenmesidir. Kralın bazı eklemeler

---

¹⁸³ Luckenbill, 1926:87.

¹⁸⁴ Sayce, 1899: 71.

¹⁸⁵ Sayce, 1899: 71-72.

yaptığı bu Orta Asur kanunları Hammurabi Kanunları'ndan¹⁸⁶ etkilenmiştir. Kanunlar toplumların bir arada durabilmeleri açısından ve devletin devamlılığı için gerekli olan nüfusun birlik içerisinde yaşayabilmesi adına büyük önem taşımaktadır. Tiglat-pileser toplumun beraberliği için gerekli olan hukuki düzenlemeleri, gerek eski Asur'dan kalan kanunların yazılı olduğu belgeleri toplatarak ve arşiv düzenlemesini yaparak gerek ise eklemeler yaparak sağlamaya çalışmıştır diyebiliriz. Kanunlarda genel olarak, hırsızlık, tanrıya sövme, yaralama ve saldırı filleri, büyücülük, cinsel saldırı ve cinsel suçlar, adam öldürme, yalan suçlama, miras, evlilik ve aile malları, örtünme, rehinler ve borçlar, miras, tarım ve çocuk düşürmeye ilişkin konular yer almaktadır. MÖ II. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Orta Asur kanunları 14 tablet halinde bulunmuştur. A tableti 59 madde olup, kadınların hak ve görevleri ile ilgili konuları içermektedir. Diğer tabletler ise toprak mülkiyeti, gayrimenkul hukuku, köleler ve borçlar gibi çeşitli konulardaki maddeleri içermektedir.¹⁸⁷

Kanunların bazıları şu şekildedir;

- *Eğer bir kadın ister bir beyin eşi, isterse kızı olsun, tanrı evine girer ve tanrı evinden kutsal hücreye ait herhangi bir şeyi çalarsa (ve) elinde yakalanırsa, ister onu suçladıkları (zaman), ister bu suçu ispat ettikleri zaman delili alıp, (kadına ne yapılacağı) tanrıya soracaklar, emrettiği gibi muamele edeceklerdir.*
- *Eğer bir kadın ister bir (beyin) eşi, ister bir bey kızı olsun, küfür (ederse) veya düşük çeneli ise o kadın cezasını çekecek, kocasına, oğullarına, kızlarına dokunmayacaklar.*
- *Eğer bir adam hasta veya ölü ise (ölü iken) evinden herhangi bir şeyi çalar (ve) onu bir adama veya bir kadına veya herhangi ikinci şahsa verirse, adamın karısını ve (çalmış malı) kabul edenle öldürülecektir.*
- *Eğer bir erkek köle ile kadın köle, (hür) bir adamın karısının elinden herhangi (çalınmış) bir şey kabul ederse, erkek ve kadın kölenin kulaklarını ve burnunu keseceklerdir (keserler). (Böylece) çalınmış mal ödenmiş olur (ve) adam (bu arada) karısının kulaklarını keser. Fakat karısını serbest*

¹⁸⁶ İlgili kanunlar için bkz. Klengel, 2002.

¹⁸⁷ Dinçol, 2003: 9.

bırakırsa, kulaklarını kesmezse, kadın ve erkek kölenin kulakları ve burunlarını kesmezler, çalınmış mal ödenmemiş olur.

- *Eğer bir adamın karısı, ikinci bir adamın evinden herhangi bir şey çalarsa, çaldığı şey 5 mana kalaydan daha fazla kıymetli ise çalınmış malın sahibi şöyle diyerek yemin edecek “onu evimde hırsızlık yap diye teşvik etmedim.” Eğer kadının kocası razı ise çalınmış malı geri verecek, onu serbest bırakacak ve kulaklarını kesecektir. Eğer kocası, onun bırakılmasına razı değilse kadını çalınmış malın sahibi alacak ve onun burnunu kesecektir.*
- *Eğer hür bir adamın karısı sakladığı şeyi dışarda bir yere koyarsa, onu alan, çalınmış malın sorumluluğunu taşır.¹⁸⁸*

Orta Asur dönemine ait bu kanunlardan hırsızlıkla ilgili maddelerinde yapılan hırsızlık suçunun en ağır şekilde cezalandırıldığı görülmektedir, cezalar ölüm veya vücut uzuvlarının kesilmesi ile gerçekleşmektedir.

- *Eğer bir adamın karısı meydandan geçerken, bir başka adam onu yakalar, seninle yatayım mı? derse, kadın razı olmaz ve kendini korursa direnirse, zorla onu yakalar ve onunla yatarsa, ister adamı kadının üstünde yakalasınlar, ister kadının yattığını şahitler ile ispatlasınlar, o adamı öldüreceklerdir, kadın için ise suç yoktur.*
- *Eğer bir adamın karısı evinden çıkıp, bir adamın üzerine, onun oturduğu yere giderse, adam bir başka adamın karısı olduğunu bildiği halde onunla yatarsa, adamı ve kadını öldürecekler.*
- *Eğer bir adamın karısı evinden çıkıp, bir adamın üzerine, onun oturduğu yere giderse, adam bir başka adamın karısı olduğunu bildiği halde onunla yatarsa adamı ve kadını öldüreceklerdir.¹⁸⁹*
- *Eğer bir adam, bir adamın karısının sözüne uyararak onunla yatarsa adamın hatası yoktur. Kadının kocası, karısına istediği gibi ceza yükleyecektir. Eğer zor kullanarak yatarsa, suçlanır ve ispat edilirse suçu adamın karısı gibi olacaktır.*
- *Eğer bir adam, arkadaşına ister gizli olarak, ister kavga sırasında söyle derse "senin karınla birçok defalar yattılar, ben bu iddiayı ispat edeceğim",*

¹⁸⁸ Tosun-Yalvaç, 2002: 246.

¹⁸⁹ Tosun-Yalvaç, 2002: 247.

fakat ispati yapamazsa ve yapmazsa o adama sopayla 40 defa vuracaklar ve bir ay kralın isini hizmetini yapacak, saçını veya sakalını kesecekler ve bir biltu talent kalay ödeyecektir.

- *Eğer bir adam, bir adama şöyle derse "senin karınla birçokları tekrar tekrar yattılar, şahitlik yoktur" anlaşma yapacaklar ve iddiayı yapanla, suçlu kadın nehre gideceklerdir.¹⁹⁰*
- *Eğer bir adam arkadaşıyla yatarsa, onu suçlar ve ispat ederlerse, onunla başkaları da yatacaklar ve hadım edeceklerdir.¹⁹¹*

Asur kanunlarının A tabletinde yer alan bu ifadelerden anlaşılacağı üzere bu dönemin toplumsal ahlak yapısına ters düşen her davranış en ağır şekilde cezalandırılmıştır. Tecavüz olaylarında sadece tecavüz eden kişiye ceza verilirken zina suçlarında ise her iki tarafa da ölüm cezası verilmekteydi. "Eğer" ifadesi ile başlayan kanunların en önemli özelliği ise kadınların toplumdaki yerleri ve davranış biçimleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamalarıdır.

Dönemin kanunlarından anlaşılacağı üzere, miras paylaşımı kanunları günümüz örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Mülkiyet ve miras ile alakalı kanunlarda ise şu ifadeler yer almaktadır:

- *Eğer bir kadın, babasının evinde oturuyorsa ve kocası ölmüş ise kocasının kardeşleri miras bölüşmediler ise ve kadının çocukları yoksa kocasının ona taktığı kaybolmamış olan ve kocasının kardeşlerinin bölüşmedikleri takıları alacaklar. Geri kalanları tanrı önünde el değiştirecek, ondan sonra açıklayıp alacaklar. Ne nehre gidecekler, ne de yemine zorlanacaklardır.*
- *Eğer babasının evinde oturan ve kocası ölmüş olan bir kadın, kocasının taktığı bütün takıları, eğer kocasının çocukları varsa çocuklar alacaklardır. Eğer kocasının çocukları yoksa kadın alacaktır.*
- *Eğer dul bir kadın, bir adamın evine girerse, oğlunu bebek olarak beraberinde taşıdıysa, onu kanlığına? Alanın evinde büyüdüyse, fakat evlatlık vesikası yazılmamışsa, onu büyütenin evinden hisse alamayacak, borç yüklenmeyecek, onu doğurtanın evinden kendine hisse alacaktır.¹⁹²*

---

¹⁹⁰ Tosun-Yalvaç, 2002: 247.

¹⁹¹ Tosun-Yalvaç, 2002: 248.

¹⁹² Tosun-Yalvaç, 2002: 246-250.

- *Eğer bir adam karısını terk ederse, canı isterse ona bir şey verecektir. Canı istemezse bir şey vermeyecektir. Kadın boş olarak çıkacaktır, hiçbir şey almayacaktır.*¹⁹³

Aile hukuku ile ilgili kanun maddelerinde en dikkat çeken konu kadının miras paylaşımındaki yeridir. Kocanın karısına taktığı mallarda öncelik çocuklara verilmektedir. Eğer çocuk yoksa takılar kadına kalabilmektedir. Mal paylaşımındaki bazı durumlarda üstünlüğün tamamen erkeğe ait olduğu görülmektedir.

Orta Asur döneminde kadınların toplum içinde nasıl yaşayacakları, nasıl davranacakları ve nasıl giyinmeleri gerektiğini kanunlar vasıtasıyla belirlenmiş ve uygulanmıştır öyle ki buna uymayanlara en ağır cezalar verilmiştir. Kadın bu dönemde ahlaki bir tabu olarak görülmüştür. Eskiçağ toplumlarında kadınların örtünmesiyle ilgili birçok kanun ve yaptırımlar vardır ki kadının toplumdaki konumu ve davranış biçimlerinin günümüzdeki birçok devletin uygulamalarıyla eşdeğer olması şaşırtıcıdır.

- *İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar sokağa çıkarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın kızları ya bir şal veya bir gulini (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır (belki evin içinde) örtünmeyeceklerdir, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtular (cariye) örtülüdür. Kocaya varan qadistular sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları açıktır, örtünmemelidirler. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır. Örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler çıkaracak, saray mahkemesine götürecektir, ziynetlerini almayacak, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona 50 sopa vuracaklar, başına zift dökcekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişe görür, onu serbest bırakır ve saray mahkemesine götürmezse o adama 50 sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacak, kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esireler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır.*¹⁹⁴

---

¹⁹³ Tosun-Yalvaç, 2002: 251.

¹⁹⁴ Tosun-Yalvaç, 2002: 252.

- *Eğer bir adam esirtusu örtünmek isterse, beş veya 6 arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtülmeyen ve kocası “bu karımdır“ demeyen esirtu eş değildir. Eğer adam ölürse örtülü karısının evlatları yoksa esirtuların evlatları hisselerini alacaktır.¹⁹⁵*
- *İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar olsun sokağa çıkarlarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın (bey) kızları ya bir sal, ya bir giysi veya bir gulinu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır. (Belki evin içinde?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu'lar (cariye?) örtülüdürler. Kocaya varan qadistu'lar, sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları akiktir, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı akiktir. Örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler çıkartacak, saray mahkemesine onu götürecektir, ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona elli sopa vuracaklar, başına zift dökcekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacak, kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esireler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır. Eğer bir adam, örtülü bir esire görür ve onu serbest bırakır (da) 0, yakalanmaz ve saray mahkemesine götürülmezse, onu (adamı) suçlayıp, ispat ettikten sonra, ona elli sopa atacaklar. Kulaklarını kesecekler, iplik geçirecekler, ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden elbisesini alacak, o adam bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır.¹⁹⁶*

Kanunlardan anlaşılacağı üzere bu dönem kadınlarının örtünmeleri şartlara bağlıdır. Örtünmeyen kadınlara kulak kesme, zift dökme, öldürülme ya da eşyalarına el konulma gibi ağır cezalar verilmiştir. Sadece fahişelerin ve bekâr kızların açık olduğunu, örtünmek isteyen fahişelerin kesinlikle örtünemeyecekleri vurgulanmıştır.

¹⁹⁵ Tosun-Yalvaç, 2002: 253.

¹⁹⁶ Tosun-Yalvaç, 2002: 252.

- *İster bir kadın, ister bir erkek olsun, büyü yaparsa, (büyü) ellerinde yakalanırsa, itham ve ispat edilirlerse, büyü yapanı öldüreceklerdir. Büyü yapan adamı gören bir görgü şahidinin ağzından büyüü "ben gördüm" dediğini duyan, kulak şahidi olarak (ortaya) çıkacak ve krala söyleyecek. Görgü şahidi krala, (önceden) söylediğini inkâr ederse, Güneşin Oğlu Boğa Tanrısının önünde söyle derse: "0 söylemedi ' (o zaman) o serbesttir. (Önce) söyleyen ve (sonra) inkâr eden görgü şahidini kral sorguya çekecek ve geçmişini araştıracaktır. Büyücü getirildiği zaman, adamı konuşturacak ve kendisi şöyle söyleyecek; Krala ve çocuğuna yaptığın yeminden seni çözmeyecekler, kral ve oğluna yaptığın yemin tablete uygun olan yemindir.¹⁹⁷*

Bu maddeden anlaşılacağı üzere büyü yapmak ya da yaptırmak tüm Ön Asya devletlerinde olduğu gibi Asur devletinde de yasaktı. Bu dönem büyücülük, büyü yapma ve yaptırma ölümlü sonuçlanan bir suç unsuru olarak görülmekteydi.

Orta Asur kanunlarında “*Su Ordali*” uygulaması da görülmektedir. İlgili kanun maddesi şöyledir;

- *Eğer bir adam, bir adama şöyle derse “senin karınla (birçokları) tekrar tekrar yattılar, şahitlik yoktur”; anlaşma yapacaklar ve (iddia eden ile suçlanan kadın) nehre gidecekler.¹⁹⁸*
- *Adamın karısı şöyle derse “o benimle yattı”. Zarar gören bir adamın tazminatı gibi (o) adama (tazminat) verilecek ve anlaşma olmadan nehre gidecek(tir). Eğer nehirden (sağ olarak) dönerse kadının kocası, karısına ne yaptıysa, ona da (erkeğe de) o yapılacaktır.¹⁹⁹*

“*Su Ordali*” olarak ifade bulan uygulamadaki amaç suçun tespit edilmesiydi. Asurlu vatandaşların “*Su Ordali*”yle ilgili olduğu ilk yazılı belgeler Kültepe’de ele geçirilen ve birbirinin dublikatı olan iki tablettir.²⁰⁰ Fakat bahsi geçen tabletlerde yargılamanın gerçekleşip gerçekleşmediğiyle ilgili ifade yer almamaktadır. Tabletlerdeki “*Su Ordali*”yle ilgili kısım şöyledir:

¹⁹⁷ Tosun-Yalvaç, 2002: 254.

¹⁹⁸ Tosun -Yalvaç, 2002: 248.

¹⁹⁹ Tosun-Yalvaç, 2002:-249.

²⁰⁰Michel, C.-Garelli, P.1996:277-290; Günbattı, , “Eski Anadolu’da Su Ordali” *ArAn*, 2000:73-88.

- *Karum şöyle dedi: “O (Asur-taklāku) hazır olsun (ve) Tanrı Asur’un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin bir yerlisi gibi (aklanmak için) nehre gitsin!”*²⁰¹

Tabletteki “*şehrinizin bir yerlisi gibi*” sözünden “*Su Ordali*”nin Anadolu’ya özgü bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.²⁰² “*Su Ordali*” daha öncesinde takriben MÖ 2100’lerde Ur-Nammu tarafından yapılan fakat muhtemelen oğlu Şulgi tarafından yayınlandığı düşünülen²⁰³ kanunlarda karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁴ Cahit Günbattı, Anadolu’daki bu uygulamada Mezopotamya etkisi olmadığını, hukuk kuralları yazılı hale getirilmeden önce “*teamül hukukunun*” unsurlarından biri olarak uygulamanın Anadolu’da önceden beri görüldüğünü belirtmiştir.²⁰⁵

Toplum ve aile yapısı hakkındaki bilgilerimizi artıran kanunnameler Orta Asur’dan sonraki evre olan Yeni Asur döneminde de devam etmiştir. Kanunlar esir kadınlar içinde önemli bilgiler içermektedir. Buna göre esirlerin evlilik akdi ile başlarını örtbilecekleri aksi takdirde cezaların uygulamaya konacağı belirtilmektedir. Aile olabilmenin şartlarını, aile yapısının bozulması durumunda yapılacak olan mal paylaşımı hakkında bilgileri içeren kanunlar, Asur toplumunun birlik ve beraberliği için önem arz etmektedir. Krallar toplumun düzenini ve devamlılığını koydukları kanunlar ile sağlamak istemişlerdir.

Tiglat-pileser eski kanunları toplatmış ve bir takım eklemeler yaparak kütüphanelerde düzenli bir şekilde depolamıştır. Kralın yaptığı bu icraat dönemin hukuk anlayışını anlayabilmemiz ve yorumlayabilmemiz açısından önemlidir. Mezopotamya hukuk sistemi, günümüz hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır. Özellikle mülkiyet, miras, borçlar ve evlilik konularındaki hukuki yaptırımlar kendilerinden yüzyıllar sonra gelen toplumlar tarafından benimsenmiş ve uygulanmaya konulmuştur.

---

²⁰¹Günbattı, 2000: 76

²⁰²Günbattı, 2000: 85

²⁰³S. N. Kramer, “The Ur-Nammu Law Code: Who Was Its Author”, *Orientalia*, Nova Serisi, C. LII, 1983, s. 454; Gökçek-Akyüz, 2013: 5.

²⁰⁴Tosun, M-Yalvaç, 2002, s. 40: madde 10.

²⁰⁵Günbattı, 2000:86

3.3. Arami Göçleri ve Orta Asur Devleti'ne Etkileri

Aramiler'in kökenleri hakkında, siyasi bilgilerin çok az oluşu nedeniyle net bir veri sunmak güçtür. Aramiler'in yani Aram ismi ile ilgili birçok teori ortaya atılmış olsa da bunların hiç biri kesinlik sağlayamamıştır. Aram dili ile ilgili yapılan çalışmalar, Aramca'nın batı Sami dil ailesine daha yakın olduğunu göstermektedir. Dil ailesinin araştırılması sonrasında Aramiler'in köken sorununa dair görüş ileri sürülebilir. Dil ailesine baktığımızda Aramiler'in Suriye ve Filistin kökenli olduğunu söyleyebiliriz.

Aramiler'le ilk olarak Asur kralı I. Tiglat-pileser zamanında Kuzey Mezopotamya'da yani Suriye Çölleri'nde karşılaşırız. Asur kralının yıllıklarında "*Ahlamu-Aramileri*" adıyla tanışırız. I. Tiglat-pileser Ahlamu-Aramiler'e karşı yapmış olduğu seferlerde, yılda 2 kere toplamda ise 28 defa Ahlamu-Aramileri'ni takip etmek için Fırat'ı geçtiğinden bahseder:

*"Yılda iki kere, toplamda 28 defa Ahlamū-Aramileri'ni (KurAḫ-la-me-e KurAr-ma-a-ia-meš) takip etmek için Fırat'ı geçtim. Onları Amurru ülkesi Tadmor'dan, Suhu ülkesi Anat'tan ve Karduniaş'ın (Babilonya) Rapiku kenti kadar uzakta yendim. Ganimetlerini ve mallarını şehrim Asur'a getirdim."*²⁰⁶

O zamanlar onlar Asurlular tarafından Arami bedevileri olarak adlandırılmışlardı. Yazıtın devamında ise:

*"Tiglat-Pileser, hiddetli öfkemle ve efendim tanrı Asur'un desteği ile savaş arabalarımı ve askerilerimi aldım ve çöle doğru yola çıktım. Efendim Tanrı Asur'un düşmanları Ahlamu Aramilerine karşı sefere çıktım. Suhu ülkesinin kenarındaki Hatti topraklarındaki Karkamış şehrine kadar tek bir günde yağmaladım. Onları kılıçtan geçirdim ve onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını geri taşıdım. Efendim Tanrı Asur'un silahından arta kalanlar ise, Fırat nehrini geçtiler. Ben de onlardan sonra keçi derisinden şişme salları ile Fırat nehrini geçtim. Beşri dağının eteklerindeki 6 şehri fethettim, yaktım, yıktım ve yerle bir ettim. Onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını aldım, şehrim Asur'a getirdim."*²⁰⁷

Ahlamu Aramileri'nin peşinden Beşri dağının eteklerine kadar gittiğinden ve Beşri dağının eteklerindeki 6 şehri ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Bu dönem

²⁰⁶ Grayson, 1991: 43.

²⁰⁷ Grayson, 1991: 23.

Aramiler'in bölgesel bir güç olduğunu ve Beşri dağı eteklerinde şehirleri olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Ahlamu ismine ise yine Asur kralı olan I. I. Tukulti-Ninurtayazıtında rastlamaktayız:

*“Mari, Hana, Rapiku topraklarını ve Ahlamu dağlarını, Hukanas, Bit-Makki, Bit-Kulla, Akriaş'ı hâkimiyet altına aldım.”*²⁰⁸

Aramiler'in Asur yazıtlarında yer alıyor olması, onların Asur ile bir mücadele içinde olduğunu göstermektedir. Ege Göçleri sonrasında güçlü devletlerin ve yerel krallıkların çöküşe geçmesi ile oluşan boşluktan iyi yararlanan Aramiler Suriye ve Filistin topraklarından Asur yönlü göç hareketi başlatmışlardır. Aramca'nın MÖ 2. binyılın son çeyreğinde Suriye Çölü kıyı bölgelerine yerleşen kavimlerce konuşuluyor oluşu ile göçlerden dolayı oluşan boşluk ortamından faydalanıp, kabilelerin bir araya gelerek konfederasyon kurmuş olabileceğini düşünülebilir. Bu kabileler özellikle verimli nehir vadilerine yerleşerek büyük avantaj sağlamışlardır. Yapılan göç hareketi Fırat nehri kollarının oluşturduğu önemli arazilere doğru gerçekleşmiştir. Orada oturan bedevi kabileler birleşerek güçlenmeye başlamışlardır. Asur'un Aramiler ile olan mücadeleleri I. Tiglat-Pileser'den sonra bir süre yıllıklarda anlatılmamıştır. II. Asur-nasirpal yazıtında Ahlamu ismi ile tekrar karşılaşmaktayız

*“Aramilerin zapt ettiği Nairi topraklarındaki Asur kalelerindeki Asurluları terk edilmiş kentlerine ve evlerine tekrar yerleştirdim. Bit-Zamanili adam Amme-bali'ye bağlı 1500 Ahlamu Arami'yi aldım ve şehrim Asur'a getirdim.”*²⁰⁹

Bu durum Aramilerin gücü ve etkinliğinin daha da arttığını ve Asurluların bu gücü kırmak için Aramiler üzerinde zorunlu iskân politikası uyguladığını göstermektedir.

III. Salmaneser'in yazıtlarından birinde, bölgede yaşayan ulusları saydıktan sonra onlardan aldığı vergileri anlatmaktadır. Bu krallıklardan vergi aldıklarına göre bu krallıkların bağımsız olduğunu kabul etmişlerdir. III. Salmaneser'in yaptığı savaşları anlattığı metinlerden bir diğerinde:

“Dicle'yi geçtim, Hasamu ve Dihnunu Dağlarını aştım ve Bit-Adinili adam Ahuni'nin tahkimli kenti Til-Barsip kentine ulaştım ve ele geçirdim. Bit-Adinili adam

---

²⁰⁸ Grayson, 1987: 273.

²⁰⁹ Grayson, 1991: 203.

Ahuni, vahşi silahlarımın ve öfkeli kıyımımın yüzündeki yansımasından hayatını kurtarmak için Fırat'ı geçti. Yabancı ülkelere kaçtı. Efendim, büyük efendi Asur'un emriyle Til-Barsip, Alligu, Nappigu ve Rugulitu kentlerini aldım."²¹⁰

Bu dönem Aramilerin kendi devlet sistemlerini oturttuğunu ve tahkimatlı şehir inşa ederek kraliyet kentleri oluşturduğunu anlatmaktadır. Asur devletine karşı ittifaklar kurarak savaşan Geç Hitit ve Arami Krallıkları bazı durumlarda Asur'dan yardım da istemişlerdir. Sam'al Kralı Kilamuwa, Kilikia'daki Danuna Krallığı'nın saldırısı üzerine Asur Kralı V. Şamşi-Adad'dan yardım istemişlerdir. Asur Kralı II. Adad-nirari dönemine ait metinde, Habur Nehrini geçip Arami şehirleri olan Guzanu ve Sikanu kentlerini ele geçirdiği yazmaktadır.

Asur metinlerinden Aramiler'in, orta Fırat'ta Rapiku'dan, Suriye çölündeki Palmira'ya kadar yayılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Asur metinlerinde, Aramiler'in yaşadıkları bölgeyi KUR-*ar-ma-a-ia* şeklinde tanımlanmıştır.²¹¹ Aram ülkesi denilen bu bölge, bu dönem Mitanni, günümüzde ise Kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu topraklarının büyük bir kısmı ile örtüşür. Aramiler, güneydoğu Anadolu bölgesinde, Gaziantep Zincirli'de Bit-Gabbari (Sam'al), Türkiye-Suriye sınırında Bit-Bahiyani ve Diyarbakır'da Bit-Zamani, Nisibis (Nusaybin), Kuzey Suriye'de Bit-Agusi, Bit-Adini ve Hamat krallıklarını kurmuşlardır.

Ege göçlerinden sonra Mezopotamya'da Kas (III. Babil), kuzey Suriye'de Mitanni ve Anadolu'da Hitit devletleri gibi, Ön Asya'nın siyasi hayatında büyük rol oynayan MÖ. 2. binyılın büyük devletlerinin ortadan kalktığı ve onların yerine birtakım kabile devletlerinin kurulduğu görülür.²¹² Fakat bu devletlere ait arşivlerin neredeyse tamamı kaybolmuştur. Anıtlar da yok denilecek kadar azdır. Bu yüzden bunlar hakkındaki bilgileri, sadece zaman zaman buraları istilâ etmeğe girişen Asurluların bu seferler hakkındaki tabletleri, daha sonraları için ise Israil peygamberlerinin kitapları ve bazı yazıtlardan öğrenmekteyiz.²¹³ Bu kabile devletleri, MÖ. 12. yüzyıldan sonra çok geniş bir alana dağılmışlar ve yeni yeni küçük prenslikler halinde ortaya çıkmışlardır. Bu alan Basra Körfezi'nden güneydoğu Anadolu

---

²¹⁰ Grayson, 1996: 10.

²¹¹ Grayson, 1991: 43.

²¹² Memiş, 2003: 155.

²¹³ Günaltay, 1987: 133.

Bölgesi'ne, Ürdün bozkırlarından Anti-Lübnan Dağları'na kadar çok büyük bir bölgeyi kapsıyordu.²¹⁴

Asur artık ekonomik yönden güçlenmek için, doğu Akdeniz sahillerini ele geçirmeyi amaç edinmişti.²¹⁵ Hitit gibi bir gücün artık olmayışı Asur kralları yayılcı politikalarının hızlanacağı düşünmüşler ancak hiç beklemedikleri bir tehlike ile Arami göçleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Tarihte, Sami kavimlerin üçüncü büyük göçünü oluşturan Arami göçlerinin en önemli özelliği, Ege Göçleri gibi yakıp yıkıcı bir akın şeklinde değil, tersine aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam etmesidir. İşte bu nedenle Asur devleti gelişimini yavaş ve devamlı adımlarla yapamamış, değişik zamanlarda ilerlemelerle ve tekrar gerilemelere maruz kalmışlardır.²¹⁶ Yüz ya da iki yüzyıl kadar süren yerleşme sürecinden sonra bu küçük ama etkili Arami krallıklarının altın dönemlerini yaşadıkları görülmektedir. Bu sırada Asur devleti henüz en geniş sınırlarına varabilecek kadar güçlenmiş olmadığı gibi, çevresindeki diğer devletler de onları yıkabilecek kadar etkili değillerdi.²¹⁷

Sonuç olarak, üçüncü büyük Sami göçü olan Arami Göçleri, Ege Göçlerinin meydana getirmiş olduğu karışıklıklardan yararlanarak, aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam eden kuzey yönlü göç hareketleridir. Arami kabileler MÖ 14. yüzyılın ilk yarısında da dağlık alandan Mezopotamya'nın verimli bölgelerine göç etmeye çalışmışlarsa da Asur kralları tarafından engellenmişlerdir. Arami toplulukları Suriye ve Filistin bölgesini hâkimiyeti altında tutan Hitit ve Mısır otoritelerinden çekindikleri için bu bölgeye de göç edememiş Son Tunç Çağı'nın üç büyük gücü arasında sıkışarak yüzyıllarca yaşamışlardır. Amarna Mektuplarında Filistin'e girmeğe çalışan Aramilerin Habiru, Ahlamu, Sutu, Hattu gibi kabilelerden oluştuğu belirtilmektedir. Aramilerin bölgeye yayılmasını engelleyen iki büyük otoriteden biri olan Hititler, Ege Göçleri ile dağılınca ve Deniz Kavimleri Mısır'a ulaşarak onların Suriye ve Filistin üzerindeki etkilerini azaltınca bu bölgeler Arami toplumların yerleşmesine açık hale gelmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Arami toplulukları güneydeki çöl alanlarından değil kuzey doğudaki dağlık bölgelerden gelmiş olabilecekleri ihtimali de vardır. Filistin ve Suriye'nin kıyı bölgeleri ile Hama

---

²¹⁴ Yıldırım, 1996: 104.

²¹⁵ Memiş, 2003: 155.

²¹⁶ Memiş, 2003: 156.

²¹⁷ Yıldırım, 1996: 104-105.

ile Şam arasındaki verimli topraklara yerleşen Aramiler bölgedeki baskın etnik unsur olan Amurru toplumlarının sahip olduğu gelişmiş kültürü zamanla benimsemiştir. Ege Göçleri sonrasında zayıflayan Mısır'ın bölgeye olan ilgisinin azalması, Asurluların ise ülkelerine göç eden Arami topluluklarıyla savaş halinde olması Filistin ve Suriye'de küçük krallıkların oluşmasına imkân tanımıştır. Anadolu'nun güneydoğusuna kadar ilerleyen Arami kabileler burada Hurri-Mitanni devletinden kalan etnik bir zümrenin üzerinde hâkimiyet kurmuş ve Ege Göçlerinden kaçarak bölgeye gelmiş yoğun Hitit nüfusuyla karşılaşmışlardır. MÖ 11-10. yüzyıllarda Bit-Zamani kabilesi doğuda Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat Nehri'nin kıvrımı içerisine, Bit-Agusi kabilesi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar kabilesi Gaziantep civarına, Bit-Brutaş kabilesi ise Kayseri civarına yerleşmişlerdir. Bölgeye yerleşen Arami kabileler sahip oldukları göçebe yaşam tarzını bir süre sonra terk etmek zorunda kalmışlar ve yerleşik hayata geçmişlerdir. İlk dönemlerinde beraberlerinde taşıdıkları hayvanları gütmeye devam etseler dahi zamanla yeni yerleştikleri bu coğrafyanın kendilerine sunduğu tarım ve ticaret olanaklarından faydalanma yoluna gitmiş olmalıdırlar. Aramilerin Suriye ve Anadolu'nun güneydoğusuna göç etmesinden sonra Asur Krallığı'nın en büyük düşmanı Arami kabileler olmuştur. Ege Göçlerinin bir çığ gibi Hitit, Hurri-Mitanni ve III. Babil otoritelerini silerek geçmesinden sonra Bereketli Hilal'in verimli düzlüklerine yavaş yavaş fakat emin adımlarla ilerleyen bir diğer etnik grup Aramiler olmuştur. Arami Göçleri sızıntı halinde yüzlerce yıl sürmüştür. Arami kabilelerin ilerleyişini durduracak Asur dışında hiçbir siyasal güç bulunmadığı için Arami kabilelerin yöneticileriyle Asur kralları arasında yüzyıllar sürecekle yeni bir çatışma dönemi başlamıştır.

Aramiler birbirinden bağımsız küçük gruplar halinde örgütlenerek göç etmiş ve her kabile farklı bölgelere yerleşmiştir. Asur yazıtlarında bölgeye düzenlenen seferlerde Aramilerin kendi aralarında ittifak oluşturarak ortak düşmana karşı birlikte hareket ettikleri anlatılmaktadır. Bu kabileler kendi içlerinde oluşturdukları organizasyonları sayesinde kendine yetebilen topluluklar olmuştur. Yani kabile erkeklerinin bir kısmı savaşçı bir kısmı çiftçi veya çoban gibi roller üstlenmiş ve bir tek liderin yönetimi altında yaşamaya alışmışlardır. Bu durum ilk dönemde Aramilerin diğer etnik zümrelerle karışmasını engellediği gibi onları dönemin büyük şehirlerinden uzaklaştırmıştır. Asur yazılı kaynaklarında Aramiler, Asur devleti için büyük bir

tehlike olarak görülmüştür. Asurlu krallar bu tehlikeyi yok etmek için birçok kez seferler düzenlemişler ancak Arami tehlikesini tam anlamıyla bertaraf edememişlerdir. Orta Asur Devleti'nin çöküşünü hızlandıran Arami Göçleri sonrasında, Asur uzun süre eski gücünü toparlayamamıştır. Asurluların tekrardan güçlü devletler içinde yer alacağı dönem ise II. Asur-dân dönemi ile olacaktır. Bu Asur kralı ve oğlu II. Adad-nirari ile Asur yeniden güçlenecek ve Yeni Asur devleti olarak döneme damgasını vuracaktır.

3.4. Orta Asur Devleti'nin Çöküşü

I. Tiglat-Pileser'den sonra Asur devleti gücünü kaybederek hızlı bir çöküş yaşamıştır. Bu çöküşün nedenlerini incelemeden önce dönemin siyasi tablosuna değinmekte fayda vardır. Ege Göçleri sonrasında dönemin en güçlü devletlerinden biri olan ve yaklaşık 500 yıl Anadolu'da varlıklarıyla diğer devletleri ve yerel krallıkları egemenliği altına almayı başaran Hitit devleti yıkılmıştır. Yerini Geç Hitit Şehir Devletleri dediğimiz yerel krallıklara bırakmıştır. Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye bölgesinde oluşan bu yerel krallıklar Hitit kültürünü ve siyasetini devam ettirmişlerdir, ancak bir araya gelerek güçlü bir devlet oluşturamamışlardır. Bu dönem Anadolu'nun doğusunda Urartular, güneydoğusunda Geç Hitit Şehir devletleri adını verilen Melid (Malatya), Gurgum (Maraş), Şam'al (İslahiye-Zincirli), Karkamış (Gaziantep), Que (Çukurova), Hilakku (Çukurova batısı), Asitavanda (Karatepe-Adana/Kadirli), Kummuh (Adıyaman), Pattin (Amik Ovası), Tabal (Kayseri-Nevşehir) bölgesel güçler, iç Anadolu'da Frig devleti, iç Ege ve kısmen iç Anadolu'da Lidya Devleti, batı Anadolu'da İyon Kent devletleri şeklinde çeşitli siyasal güçlere ayrılmış bir yapı sergilenmektedir. Mısır ise hem Kadeş Savaşı'nın hem de Ege Göçlerinin yıkıcı etkisiyle askeri yönden zayıflamış ve eski gücünü kaybetmiştir, iki büyük gücün artık etkin bir siyasi faaliyette olmayışı Asur devleti için çok iyi fırsat olmuş ancak Asur durumu lehine çevirecek hamleyi yapamamıştır. Bunun en büyük nedeni Aramiler'in Asur ülkesi için büyük tehlike oluşturan göçleridir. Tiglat-Pileser'den sonra gelen krallar Aramiler'in bu yavaş fakat etkileri uzun sürecek olan göç dalgaları karşısında Asur'un gücünü korumayı başaramamışlar ve Asur için karanlık bir dönemin başlamıştır.

Asur-uballit'in Hurri-Mitanni baskısını kırması ile başlayan Asur'un yükseliş dönemi, Adad-nirari, Salmanassar, I. Tukulti-Ninurtave Tiglat-pileser dönemlerinde

devam etmiştir. Asurlu krallar yayılmacı politikalarını uygulamada başarılı olmuşlar ve ülkelerinin sınırlarını, hâkimiyet alanını genişleterek Asur'un güçlü devletler ile aynı statüye erişmesini sağlamışlardır. Tiglat-pileser'den sonra Asur tahtına geçen Aşared-api-Ekur dönemine ait yazılı belgenin olmayışı nedeniyle hem dönemin siyasi durumu hakkında hem de kralın faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Yazılı belgenin olmayışının nedenini Arami artan baskısına ve saldırılarına bağlayabiliriz. Aşared-api-Ekul'dan sonra tahta çıkan Asur-bel-kala döneminde ise Asur'un askeri bir hareketliliğe girdiğini görmekteyiz, ayrıca bu dönem yine Arami sorunu ile mücadele edildiğini kralın yazıtında geçen ifadelerden anlayabiliyoruz.

“Habhu memleketine yürüdüm, Haşa'dan Aşku'ya kadar tüm Habhu memleketini fethettim, (onları) ülkeme getirdim. Tukulti-Mer, Mari memleketi kralı, efendim tanrı Asur'un emriyle Mari'ye yürüdüm, onların mallarını aldım.”²¹⁸

Bu dönem yaşanan askeri hareketlilik, Arami baskılarının ve saldırıların azaldığını göstermektedir. Asur kralının bu baskıyı kırmak için bir takım önlemler almış olduğu buna bağlı olarak da Arami kabilelerinin üzerine bir iskân politikası uygulamış olabileceğini düşünebiliriz. İskân edilen Arami kabilelerinin bir süre hareketsiz kalması ile Asur kralı seferlerine yön vermiş olabilir. Yazıtın devamında bu durumu destekleyici bir takım seferlerden ve başarılarından bahsedilmektedir.

“Savaş arabalarımı ve askerlerimi aldım, zorlu yollardan geçerek Uruatri memleketine girdim. Quqiaba, Amuraska, Dunasa, Eridun, İştaiun, İkkia, Susuku, Sallagidu, Tarraba, Zurzura, Ligunu, İşkutnu, Elida, I İştamnia, Ara, Arinun, Sasalhia, Haruru, Siuru, Panirasu, Pani, Hiriştu, Uİmiş, Nabala, Hippu, Hararia, Aparunu, Ziqunu, Hardia, Elaquş, İabliunu, Masgun/Bargun şehirlerini ele geçirdim.”²¹⁹

Uruatri'nin doğu Anadolu bölgesinde yer alan bir konfederasyon birliği olduğunu daha önce değinmiştik. Burada dikkat çeken nokta ise Uruatri birliğine dâhil olan şehirlerin bir listesinin bulunmasıdır. Bu manada yazıt, Asur ve doğu Anadolu'nun siyasi durumu hakkında bilgi vermektedir. Asur kralı daha sonra ikinci kez Himme, Masgun (Bargun) memleketlerine sefer düzenlediğini anlatmaktadır.²²⁰ Ön Asya

---

²¹⁸ Grayson, 1991: 89.

²¹⁹ Grayson, 1991: 91.

²²⁰ Grayson, 1991: 92.

krallarının aynı bölgeye ikinci defa sefer düzenlemeleri, sefer düzenlenen ülkenin, şehrin ya da yerel krallığın isyan etmiş olması ile yakından ilişkilidir. Asur kralı da bu bölgeye yüksek ihtimalle isyanı bastırmak üzere sefer düzenlemiştir.

“Efendim tanrıAsur, Anu ve Adad’ın emriyle Fırat’ı bir yılda iki defa geçen Aramileri takip ettim ve onların Arat, Suhu ile Rapiqu’dan Tadmar’a kadar olan Karduniaş şehirlerini aldım”²²¹

Yazıtın kırık olması nedeniyle geriye kalan kısım hakkında bilgi sahibi değiliz ancak burada yazılanlardan, Aramiler’in tekrardan hareketlendiğini ve bölgesel bir güç birliği içerisine girdiklerini söyleyebiliriz. Bir yılda iki kez Fırat’ı geçerek Asur’a saldırımları oluşan birliği kanıtlar niteliktedir. Aramiler ile sadece Asur’un mücadele etmediğini yazıtın geri kalan kısmında anlatılmıştır. Buna göre, Şaşiru, Shebat, Iyyar, Ab, Nabula, Sinamu memleketleri de Arami kabilelerine karşı mücadele içerisine girmişlerdir.²²² Aramiler sadece Asur için değil, dönemin diğer devletleri ve yerel krallıklar içinde büyük bir tehlike oluşturmuşlardır. Asur’un hızlı çöküşünde, Aramilerin Asur’un vassalı olan ve yıllık vergi ödeyen memleketleri zapt etmeleri etkili olmuştur. Arami baskısı sonucu, Asur hem siyasi hem askeri hem de ekonomik anlamda gerilemeye gitmiştir. Asur-bela-kala döneminde Arami baskısı bir süreliğine azaltılmış olsa da daha sonraki evrelerde durum değişikliğe uğramış ve Asur kralının aldığı önlemler bu baskıyı ortadan kaldıramamıştır. Bu dönem için Asur’un karanlık çağı demek yanlış bir tabir olmayacaktır çünkü Asur-bela-kala’dan sonra Asur belgelerinin sessizliğe bürünmesi, Asur’un artık bölgesel bir güç olarak varlığını sürdürmeye çalıştığı göstermektedir. Asur’un yeniden güçlenerek, bölgede hâkimiyet kurması ise II. Asur-dan (MÖ 934-935) ile birlikte başlayacaktır. Asur araştırmacıları tarafından Yeni Asur olarak adlandırılan dönemin bu kral ile başladığı düşünülmektedir. Asur-dan bir yüzyıldan daha fazla süren Arami baskını ve saldırılarını sonlandırarak, bölgedeki düzeni sağlamış ve I. Tiglat-Pileser’dan sonra çöküş geçiren Asur’u tekrardan güçlü devlet konumuna getirmiştir.

---

²²¹ Grayson, 1991: 98.

²²² Grayson, 1991: 101-102.

	HİTİT	ASUR	AMURRU	UGARİT	KARGAMIŞ	MİTANNİ	MISIR	BABİL
1350	I.Şuppiluliuma 1380-1342		Aziru 1370- 1340/1345	I.Niqmadu 1370- 1340/1345		Artatama 1350-1345	Tutankhamon 1347-1338 'Ay 1338-1334	II.Burna- Buriyaş 1359-1333
	II.Arnuwanda 1342-1340	I. Asur uballit 1365-1330	Ari-Teşub	Ar-Halba	Şarru-Kuşuh = Piyaşşili 1345-1325	Şattiwaza 1345- ...	Horemheb 1334-1306	II.Kurigalzu 1332-1308
1325	II.Murşili 1340-1310	Enlil-nirari 1329-1320					I.Ramses I.Sethi 1304-1290	
		Arik-den-ili 1319-1300	Duppi-Teşub 1332-1300	Niqmepa 1332-1260				
1300	Muwatali 1310-1280		Benteşina 1300-1285		Şahuruwuwa 1335-1270			
		Adad-nirari 1307-1275	Şapili				II.Ramses 1290-1224	Nazi- Marutaş 1307-1282
1275	Urhi-Teşub 1280-1275				Ini-Teşub 1270-1220		Merenptah 1224-1210	
	III.Hattuşili 1275-1260	I.Salmanassar 1274-1245	Benteşina (II.kez) 1275-1250	II.Niqmadu?				Kadaşman- Turgu 1281-1264
							Amenmesse II.Sethi Siptah Sethnakht	Kadaşman- Enlil 1263-1255
1250	IV.Tudhaliya 1260-1220		Şauşgamuwa 1250-1220	II.Ammiştamru 1260-1230			III.Ramses 1190-1159	IV.Kaştiliyaş 1232-1225
		II. I. I. Tukulti- Ninurta 1244-1208						
1225				Ibiranu 1230-1210	Talmi-Teşub 1220-1190			
	III.Arnuwanda 1220-1200							
1200	II. Şuppiluliuma 1200-1182			III.Niqmadu 1210-1200				
		Ninurta apil-Ekur 1192-1180			Kuzi-Teşub 1190-1180?			
1180				Ammurapi 1200-1182				

MÖ 14. ve 12. yüzyılları arasında hüküm sürmüş Hitit, Asur, Amurru, Ugarit, Kargamış, Mitanni, Mısır ve Babil Krallarının Karşılaştırmalı Kronolojileri, Beyer, 2001, 12.

SONUÇ

Yaklaşık 300 yıllık bir süreci kapsayan Orta Asur döneminde, hem Mezopotamya coğrafyasında hem de Anadolu coğrafyasında meydana gelen olaylar Ön Asya tarihini derinden etkilemiştir.

MÖ 14. yüzyılın ilk yarısına denk gelen ve yaklaşık olarak 50 yıllık bir süreci kapsayan dönem Amarna Çağı olarak adlandırılmaktadır. Mısır'ın Tel-el Amarna bölgesinde, yapılan arkeolojik çalışmalar sonrasında ele geçirilen ve bölgede daha önce kaçak kazı yapan satıcılardan alınan tabletler dönemin güçlü devletlerinin ve yerel krallıklarının birbirlerine gönderdikleri diplomatik yazışmaları içermektedir. Amarna mektuplarının dili dönemin beynelmilel dili olan Akadça'dır. Toplamda 382 adet olan mektuplar dönemin siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutmaktadır. Mektuplar Mısır, Hitit, Babil, Asur, Alaşya, Arzava ve yerel krallıkların birbirleri ile olan yazışmalarını kapsamaktadır. Mektupların 40 kadarı Mısır firavunlarına, III. ve IV. Amenofis'lere gönderilmiştir. Asur kralı Asur-uballit'in IV. Amenofis'e göndermiş olduğu mektupta *biraderim* ifadesini kullanması, Asur'un diğer güçlü devletlerle eşit konuma geldiğini göstermektedir çünkü bu dönem *biraderim* ifadesi güçlü kralların birbirlerine hitap şeklidir. Amarna mektuplarının incelenmesi sonrasında, dönemin siyasi tablosu ise şu şekildedir: Mısır'da XVIII. sülalesinden III. ve IV. Amenofis'ler vardır, Mısır Ön Asya'nın en güçlü devletlerinden biri konumundadır. Babil de Kas sülalesi hâkimiyeti görülür, Amarna mektuplarında Babil kralının Mısır ile ilişkilerini iyi seviyede tutmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Mitanni devleti II. binyılın ortalarında güçlü bir devlet kurmuş ancak MÖ 14. yüzyıl ortalarında Hitit ve Asur saldırıları nedeniyle gücünü kaybetmeye başlamıştır. Mısır firavununa göndermiş olduğu mektuplarda askeri destek istemesi durumu açıklamaktadır. Hitit devleti ise I. Şuppiluliuma ile siyasi ve ekonomik alanlarda büyük bir yükselme dönemi yaşamaktadır. Asur devleti bu dönem yeniden Mezopotamya bölgesinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Amarna mektupları dönemin diplomasisi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan önemli bir arşivdir.

Asur devletinin yeniden varlığını hissettirmeye başlaması Asur-uballit ile başlamıştır. Asur kralı, Hitit saldırıları nedeniyle güç kaybeden Mitanni topraklarına başarılı seferler düzenlemiştir. Babil ve Mitanni'nin uzun süredir süren baskısını kırmayı

başararak, Asurlu kralların uzun süre uygulayacağı politikayı da belirlemiştir. Yayılmacı bir politika olarak tanımlayabileceğimiz bu sistem yeni Asur kralları tarafından da uygulanacaktır. Adad-nirari dönemi ise Asur gücünü büyütmeyi başarmıştır. Adad-nirari'nin Mitanni seferlerinin başarısı Hitit devleti ile olan ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Hitit kralı Urhi-teşup'un Asur kralının kendisine *biraderim* diye hitap etmesine karşılık gönderdiği mektupta “*neden kardeşlikten söz ediyorsun? Biz seninle aynı anadan mı doğduk? Bana kardeşlikten bahsetme.*” ifadelerini kullanmış olması Asur'un yükselişinden duyduğu rahatsızlığı göstermektedir. Bu rahatsızlığın sebebi ise hammadde kaynakları ve ekilebilir topraklarının bol olması açısından zengin bir bölgeyi kapsayan Mitanni devletine egemen olabilmek mücadelesinden kaynaklanmaktadır.

MÖ 1274 yılında Ön Asya tarihinde önemli bir olay yaşanmıştır. Dönemin iki süper gücü Mısır ve Hitit devletleri arasında gerçekleşen ve Kadeş Savaşı olarak adlandırılan bu önemli olay, iki devletin ekonomik çıkarlarının çakışması nedeniyle vuku bulmuştur. Dönemin önemli ticaret yollarının kesiştiği bir bölgede olan Suriye topraklarına ve bölgedeki hammadde kaynaklarına hâkim olabilmek için gerçekleşen savaş sonrasında her iki ülkede askeri ve ekonomik anlamlarda güç kaybetmiştir. Mısır firavunu II. Ramses ve Hitit kralı II. Muvattali arasında gerçekleşen savaşı, II Ramses Karnak ve Luksor gibi tapınakların duvarlarına resmettirmiş ve yazdırmıştır. Firavun savaşın kahramanı olarak kendisini göstermektedir ancak savaş sonrasında Suriye bölgesinin Hitit egemenliğine geçmesi durumun karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Hitit belgelerinde savaşa dair bir bilgi bulunmadığı için kesin bir yargıya varmak yanlış olacaktır. Barış antlaşması Muvattali'nin ölümü sonrası tahta çıkan III. Hattuşili ile II. Ramses arasında imzalanmıştır. Antlaşma metni dostluk ve kardeşlik üzerine kuruludur. Kadeş Savaşı sırasında Asur tahtında bulunan I. Salmanassar, savaşın getirmiş olduğu siyasi boşluktan iyi faydalanarak Mitanni devletine başarılı bir sefer düzenlemiş ve bölgeyi Asur hâkimiyeti altına almıştır. I. Salmanassar doğu Anadolu yer alan Uruatri konfederasyon birliği memleketlerine de başarılı sefer düzenlemiştir. I. Salmanassar'dan sonra Asur tahtında I. I. Tukulti-Ninurta görülmektedir. Bu dönem Nairi- Babil ve Hitit memleketleriyle mücadele edilmiştir. Nairi de Uruatri gibi konfederasyon birliği olarak doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır, bu iki birlik daha sonraki yıllarda birleşerek Anadolu'nun güçlü devletlerinden biri olacak olan Urartu devletinin kurucularıdır. Asur krallarının tahta

çıktıkları ilk yıllarda genellikle doğu Anadolu'ya sefer düzenlemelerinin sebebi, bölgenin demir ve bakır madenleri açısından zengin oluşudur. Asurlu krallar ordularının ihtiyaç duyduğu silahların yapımında kullanılan bu madenleri ele geçirerek daha sonraki seferleri için avantaj sağlamışlardır. I. Tukulti-ninurta'nın Babil fethi ise daha çok kültürel bir anlam taşımaktadır, Babil'in mimari, edebiyat ve sanat alanlarındaki çalışmalarını şehirlerinde uygulamışlardır. Elbette Babil'in zenginliği Asur ekonomisini güçlendirmiştir. Babil ülkesinin fethi ile Orta Asur devleti en güçlü dönemini yaşamıştır. Asur'un güçlenmesine ve özellikle güneydoğu Anadolu topraklarına hâkim olmasına engel olmak için yerel krallıklarla anlaşmalar yapan Hitit kralı Tuthalya amacına ulaşamamıştır. Asur kralı yazıtında 28.800 Hitit askerini yendiğini anlatmaktadır, iki gücün güneydoğu Anadolu toprakları için uzun süredir mücadele ettiği daha önceki Asur krallarının yazıtlarında da yer almaktadır. Bölgenin bu denli önemli oluşu ise, hem maden kaynakları açısından hem verimli ekilebilir topraklarının olması açısından hem de ucuz iş gücü sağlayabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Asurlu krallar ele geçirdikleri bölgelerden ülkelerine getirdikleri insan topluluklarını angarya işlerde çalıştırarak ucuz iş gücü ihtiyaçlarını gidermişlerdir, üstelik bu insanlar orduda asker olarak da görev almışlardır. I. I. Tukulti-Ninurta döneminde yeni bir başkent inşa edilmiştir, Tukulti-ninurta'nın limanı anlamına gelen Kar-I. Tukulti-Ninurta olarak adlandırılan bu yeni başkent Dicle nehri doğu kıyısında yer almaktadır.

MÖ 13. yüzyıl sonları ve 12. yüzyıl başlarında iki evrede gerçekleşen ve tüm Ön Asya tarihini kökten değişikliğe uğramasına neden olan kitlesel bir göç hareketliliği yaşanmıştır. Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçleri olarak bilinen bu hareketlilik dönemin güçlü devletlerinden olan Hititlerin yıkılmasına, yerel krallıkların ortadan kalmasına neden olmuştur. Deniz kavimlerin kökeni konusunda iki ana fikir vardır. Bunlardan biri Anadolu kökenli oldukları diğeri ise Orta Avrupa ve Balkan kökenli olduklarına dair görüşlerdir. Tüm Anadolu'da yıkıcı bir etki bırakan kavimleri göçe iten nedenler, kuraklığa bağlı olarak ekilebilir arazinin azalması ve buna bağlı olarak artan kıtlık, nüfusun yoğunlaşması ve toprakların yetersizliği, bir kavmin saldırısı ya da baskısı olarak sıralanabilir. Deniz kavimlerini durdurmayı başarabilen Mısır ise hem bu kavimlerle yaptığı mücadeleden dolayı yıpranmış ve eski gücünü kaybetmiştir. III. Ramses ve Mernaptah dönemlerine denk gelen Ege Göçleri ilgili bilgilere yine firavunların kavimler ile olan mücadelelerini

Karnak, Luksor ve Abidos tapınaklarının duvarlarına resmettirmelerinden ve yazdırmalarından ulaşabiliyoruz. III. Ramses tarafından durdurulan bu kavimler daha sonra yerleşik bir düzene geçerek yerel krallıklar kurmuşlardır. Asur devleti ise uzak bir coğrafyada yer alıyor olması nedeniyle Ege Göçlerinin yıkıcı etkisinden çok fazla etkilenmemiştir. Bu dönem Asur kralı I. Tiglat-Pileser'dir kral yazıtında 20.000 Muşkili'ye karşı savaştığından bahsetmektedir. Muşkiler Ege Göçleri ile Anadolu'ya gelen ve Alzi (Elazığ) bölgesine yerleşen bir kavimdir. Tiglat-pileser yazıtında bir yılda 28 kez sefer düzenlediğini Muşkiler'i ve 5 kralını yendiğini anlatmaktadır. Bu anlatımdan Muşkiler'in 5 kraldan oluşan bir konfederasyon birliği içinde olduğunu düşünebiliriz. Asur kralı seferlerinin başarısını ülkesinde gerçekleştirdiği imar çalışmaları ile perçinlemiştir. Asur kralı ayrıca eski yasaların toplatıp yaptırmış olduğu kütüphanelerde muhafaza edilmesini sağlamıştır. Tiglat-pileser dönemi Asur gücü korumuştur ancak daha sonra gelen krallar bu gücü koruyamamıştır. Kadeş Savaşı ve Ege Göçlerinin yaratmış olduğu siyasi boşluk Asur için büyük bir fırsat olmuştur ancak Asur hiç beklemediği bir tehlike ile karşı karşıya kalmış, bu tehlike Asur'un karanlık bir döneme girmesine neden olmuştur. Arami Göçleri olarak bilinen Suriye ve Filistin bölgelerindeki kabileler tarafından bir sızıntı halinde gerçekleştirilen bu göç hareketi Asur krallarını uzun süre uğraştırmıştır. Arami baskısı sonucu, Asur hem siyasi hem askeri hem de ekonomik anlamda gerilemeye gitmiştir. Anadolu'nun güneydoğusuna kadar ilerleyen Aramiler, doğuda Diyarbakır civarına Bit-Zamani kabilesi, Fırat Nehri'nin kıvrımı içerisine Bit-Adini kabilesi, Fırat ile Karasu arasına Bit-Agusi kabilesi, Gaziantep civarına Bit-Gabbar kabilesi, Kayseri civarına Bit-Brutaş kabilesi kollarına ayrılarak yerleşmişlerdir. Bölgeye yerleşen Arami kabileler sahip oldukları göçebe yaşam tarzını bir süre sonra terk etmek zorunda kalmışlar ve yerleşik hayata geçmişlerdir.

Orta Asur kralları askeri seferleri sonrasında ülkelerine getirdikleri ganimetler, aldıkları haraçlar ve vergiler ile ekonomik olarak güçlenmişlerdir. Ekonomik güçlenme Asur şehirlerinin, tapınaklarının yeniden inşa edilmesi, yeni saraylar ve kraliyet konutlarının inşası, kanallar, bahçeler yapılması, kütüphaneler kurulmasına olanak sağlamıştır, tüm bunlar Asur'un kalkınmasının, gelişmesinin ve güçlenmesinin kanıtları olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (1998) Anadolu Uygarlıkları (Net Turistik Yayınları, İstanbul).
- Akurgal E (1993) Eskiçağ 'da Ege ve İzmir (Net Turistik Yayınları, İstanbul).
- Akurgal E (1998) Anadolu Kültür Tarihi (TÜBİTAK Yayınları, Ankara).
- Alparslan M (2009) Hititoloji'ye Giriş (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul).
- Alp S (2000) Hitit Çağında Anadolu (TÜBİTAK Yayınları, Ankara).
- Balkan k (1957) Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Göndediği Mektup (TTK, Ankara.)
- Belli O (1982) Urartular: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi (Görsel Yayınları, İstanbul).
- Beyer D (2001) Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskené-Emar (Recherches au pays d'Aštata, Göttingen).
- Bilgiç E (1947) Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri, DTCFD, V, 4: 419-445
- _____(1947) Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları, Belleten, XI, sayı 44: 571-602
- _____(1963) Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve Ananesi, DTCFD, XXI, sayı 3- 4: 103-119
- Breever JD (2011) Mısır ve Mısırlılar, çev. Nihal Uzun (Arkadaş Kitabevi, Ankara).
- Bülbül C, Memiş E (2014) Eskiçağda Göçler (Ekin Yayınevi, Bursa).
- Çapar, Ö (1987) Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri, DTCFD, Ankara Üniversitesi, cilt 31, sayı 1-2: 43-78.
- _____(1987) Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu. I. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İzmir, Nisan 24-27.
- Ceram CW(1979) Enge Schlucht und Schwarzr Berg (Rowohlt Verlag, Hamburg).
- Çilingiroğlu A(1994) Urartu Tarihi (Ege Üniversitesi Yayını, İzmir).

Dalley S (1993) Ancient Mesopotamian Gardens and the Identification of the Hanging Gardens of Babylon Garden History Society. Vol. 21, No. 1, s. 1-13, (London)

Demircioğlu H (1953) Roma Tarihi (TTK Yayınları, Ankara)

Dinçol MA (1982) Hititler: Anadolu Uygarlıkları Görsel Tarihi Ansiklopedisi (Görsel Yayınları, İstanbul).

Dinçol MA (1988) Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları: Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs 1986 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul).

Dinçol MA (1983), Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I (Görsel Yayınları, İstanbul).

Eroğlu E (2014) Ege Göçleri ve M.Ö I. Binde Anadolu. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 1, Sayı 1.

Erol H (2015) Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi. DTCF Dergisi Cilt 52 Sayı 2: 5.

Freeman C (1996) Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, çev. Suat Kemal Angı (Dost Kitapevi, Ankara).

Gökçek LG (2015) Asurlular (Bilgin Kültür Sanat yayınları, Ankara).

Grayson AK (1987) Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium to 1115 BC: The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, vol. 1 (Toronto/Buffalo/London).

Grayson AK (1991) Assyrian Rulers of the Early First Millennium to 1114-859 BC: The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, vol. 1, (Toronto/Buffalo/London).

Grayson AK (1997) The Resurrection of Ashur: A History of Assyrian Studies: Assyrian 1995, Proceedings of the Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Ed. S. Parpola and R. M. Whiting, Helsinki, s.105-114.

Günaltay Ş (1987) Yakın Şark Suriye ve Filistin (TKK Yayınları, Ankara).

Günbattı C (1999) Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge: XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (12-16 Eylül 1994), 75-83. (TTK Yayınları, Ankara).

Günbattı C (2000) Eski Anadolu'da Su Ordali: Archivum Anatolicum 4, s.73-88, Ankara.

Günbattı C (2005) Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni, Belleten C. LXIX, s. 256, (Ankara)

Gür B (2012) Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar-Deniz Kavimleri (Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.)

Harmansah Ö (2005) Spatial narratives, commemorative practices and the building project. New urban foundations in Upper Syro-Mesopotamia during the Early Iron Age, unpublished Ph.D. (Chiago).

Harry A Hoffner Jr (2009) Letters from The Hittite Kingdom, edited by Gary M. Beckman Society of Biblical Literature (Atlanta).

Parpola S Porter M (2001) The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period (Finland).

Herodotos (2009) Herodot Tarihi, çev. Müntekim Ökmen (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul).

Hoffner HA Jr. (2009) Letters from the Hittite Kingdom (SBL WAW 15, Atlanta).

Hornung E (2004) Mısır Tarihi, çev. Zehra Aksu Yılmaz (Kabalıcı yayınevi, İstanbul).

İnan A (1992) Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti (TTK Yayınları, Ankara)

İplikçioğlu B (1990) Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.)

Kınal F (1943) Amarna Çağında Mısır'ın Ön Asya Münasebetleri: Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 1 Sayfa: 099-106.

Kınal F (1962) Eski Ön Asya Medeniyetlerinde: Belleten, XXVI,104, 635-647.

Klengel H (2002) Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü (Telos Yayınları, İstanbul).

Köroğlu K(2008) Eski Mezopotamya'da Kralların Av Partileri, Av ve Avcılık (Altun Kitabevi 364, İstanbul).

Köroğlu K (2006) Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar (İletişim Yayınları, İstanbul).

Luckenbill DD (1926) Ancient Records of Assyria and Babylonia (ARAB)Vol. I (Chicago).

Mansel AM (2014) Ege ve Yunan Tarihi (TTK Yayınları, Ankara).

Memiş E (2009) Eskiçağ Türkiye Tarihi (Çizgi Kitabevi, Konya).

Memiş E (1994) Asur Devletlerinin Anadolu Politikası: 11. TTK Bildirileri, c.1, s.65-73, Ankara.

Memiş E (2007) Eskiçağ'da Mezopotamya (Ekin Kitapevi, Bursa).

Memiş E (1988), Eskiçağ Türkiyesi'nde Ordunun Önemi, S.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi, S.2, Konya, 56–57.

Murnane W J (1990) The Road To Kadesh: The Oriental Institute Of The University Of Chicago Studies In Ancient Oriental Civilization, No:42, Library Of Congress Catalog Card Number: 90-63725. Chiago.

Murat L (2016) Anadolu'da Kaşkalar (Hel Yayınları, Ankara).

Narçın A (2008) A'dan Z'ye Asur (Ozan Yayıncılık, İstanbul).

Oded B (1974) Mass deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire (Wiesbaden).

Olmstead AK (1951) History of Assyria (The University of Chiago, USA).

Öz E (2016) Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya'nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri (International Journal of Social Science, No:45, Spring)

Öz E (2016) Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya'nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri: International Journal of Social Science, Number: 45, 143-158, Spring III.

Sayce AH (1899) Babylians and Assyrians Life and Customs (London).

- Sever E (1996) Asur Tarihi (Kaynak Yayınları, İstanbul).
- Sever H (1987) Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri: DTCFD, XXXI, 421-428.
- Sevin V (1988) Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu (Höyük 1 Ankara)
- Sevin V (1991)The Early Iron Age in the Elazığ Region and the Problem of Mushkians: Anats XLI.
- Sevin V (2001) Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I. (TTK Basımevi, Ankara).
- Sevin V (2003) Frigler: Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Eski Anadolu ve Trakya (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Sevin V (2005) Urartu Devleti: Arkeo-Atlas Dergisi, sayı 4, 64-94. (İstanbul)
- SevinV (2011) Asur İmparatorluğu: *Arkeo Atlas*, No:2011/01:402-419.
- Reyhan E Cengiz B (2015) Eski Çağ tarihi ve Uygarlığı (Grafiker Yayınları, Ankara).
- Taşdöner K (2012) Eskiçağ'da Anadolu'nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitlesel Göçler: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı.
- Taşkın S (2013) Amarna Mektupları ve Ege Tarihindeki Yeri: Arkeoloji ve Sanat Dergisi sayı:144 s.175-182, İstanbul.
- Tosun M, Yalvaç K (2002) Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-saduqa Fermanı (TTK Yayınları, Ankara).
- Tosun M (1963) Hammurabi'nin Toprak Kanunları: DTCFD, XXI, 3-4,127-141. Ankara.
- _____ (1973) Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler: Belleten, XXXVII, 145-148, 557-581, Ankara.
- Ünal A (2002) Hititler Devrinde Anadolu (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul)
- Yağcı R (2000) Kilikya Deniz Kavimleri Sorunu: Batı ve Doğu Akdeniz Genç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar, Ankara.
- Yıldırım R (2004) Uygarlık Tarihine Giriş (Asil Yayınları, 2. Baskı, Ankara).

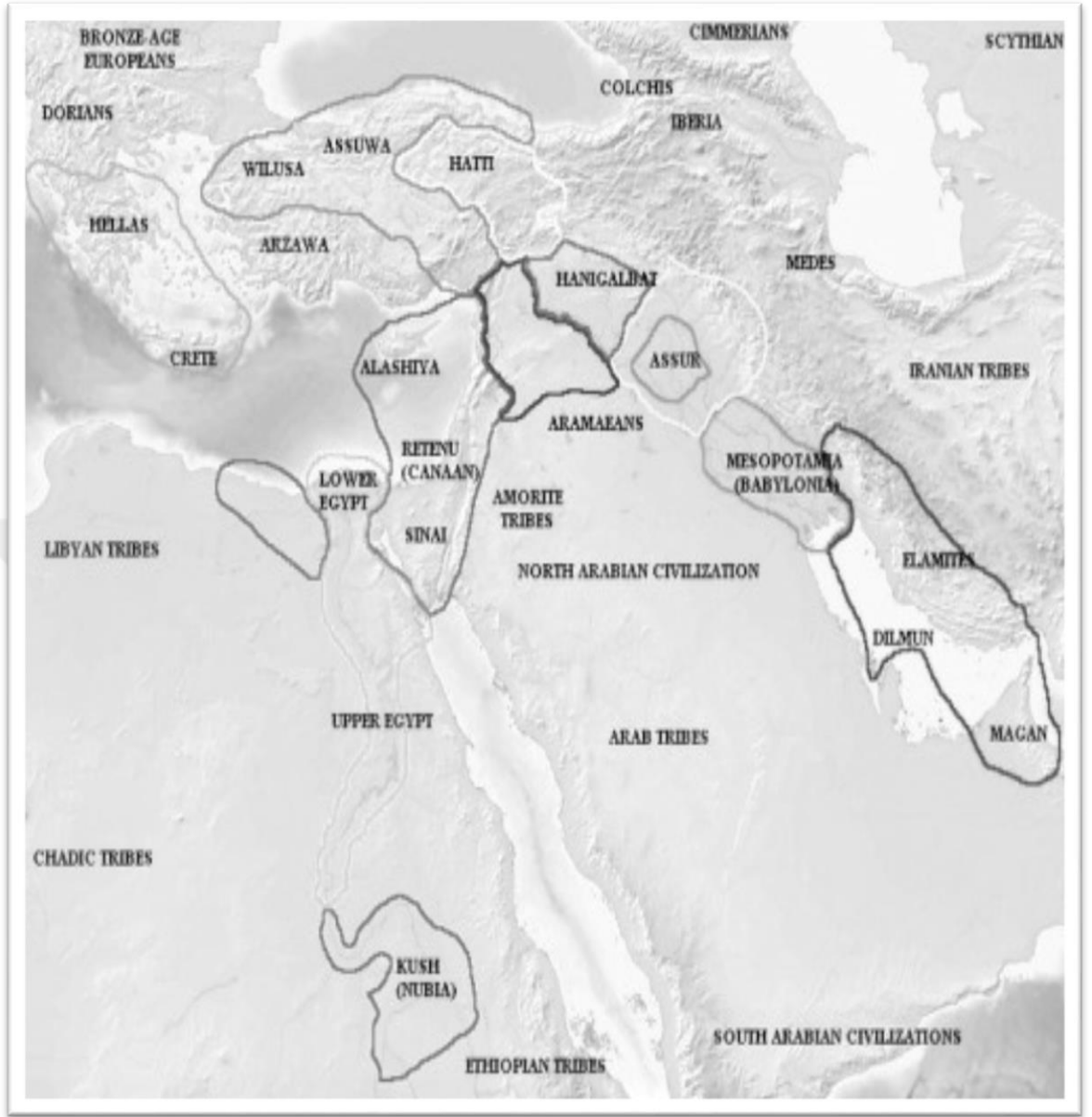
Yıldırım Şeyma (2008) Mısır, Ugarit ve Asur İmparatorluk Dönemi Yazılı Kaynaklarında Alasya, Prof.Dr. Necmi Ülker'e Armağan Kitabı (Meta Basım, İzmir).

EKLER

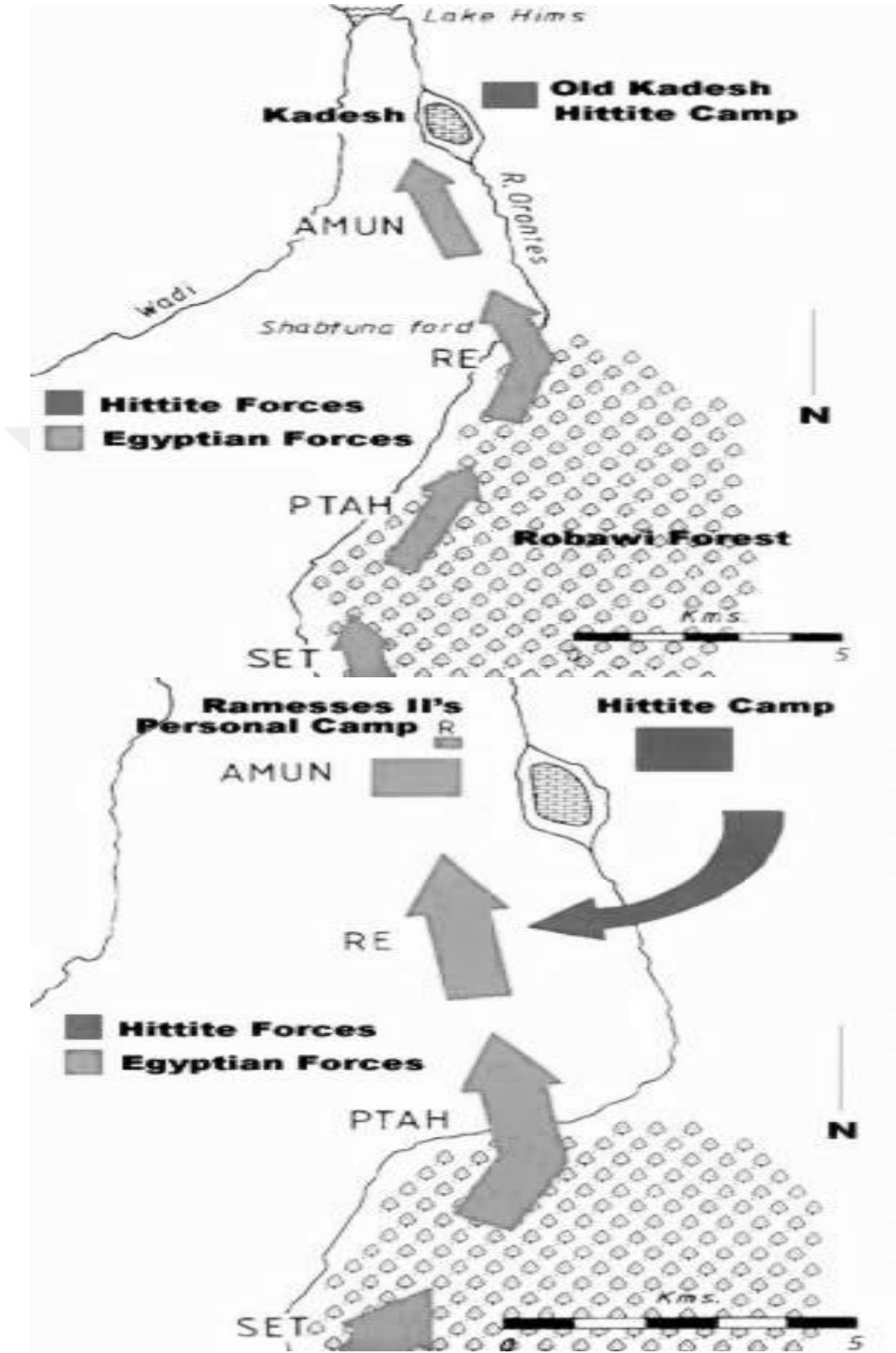

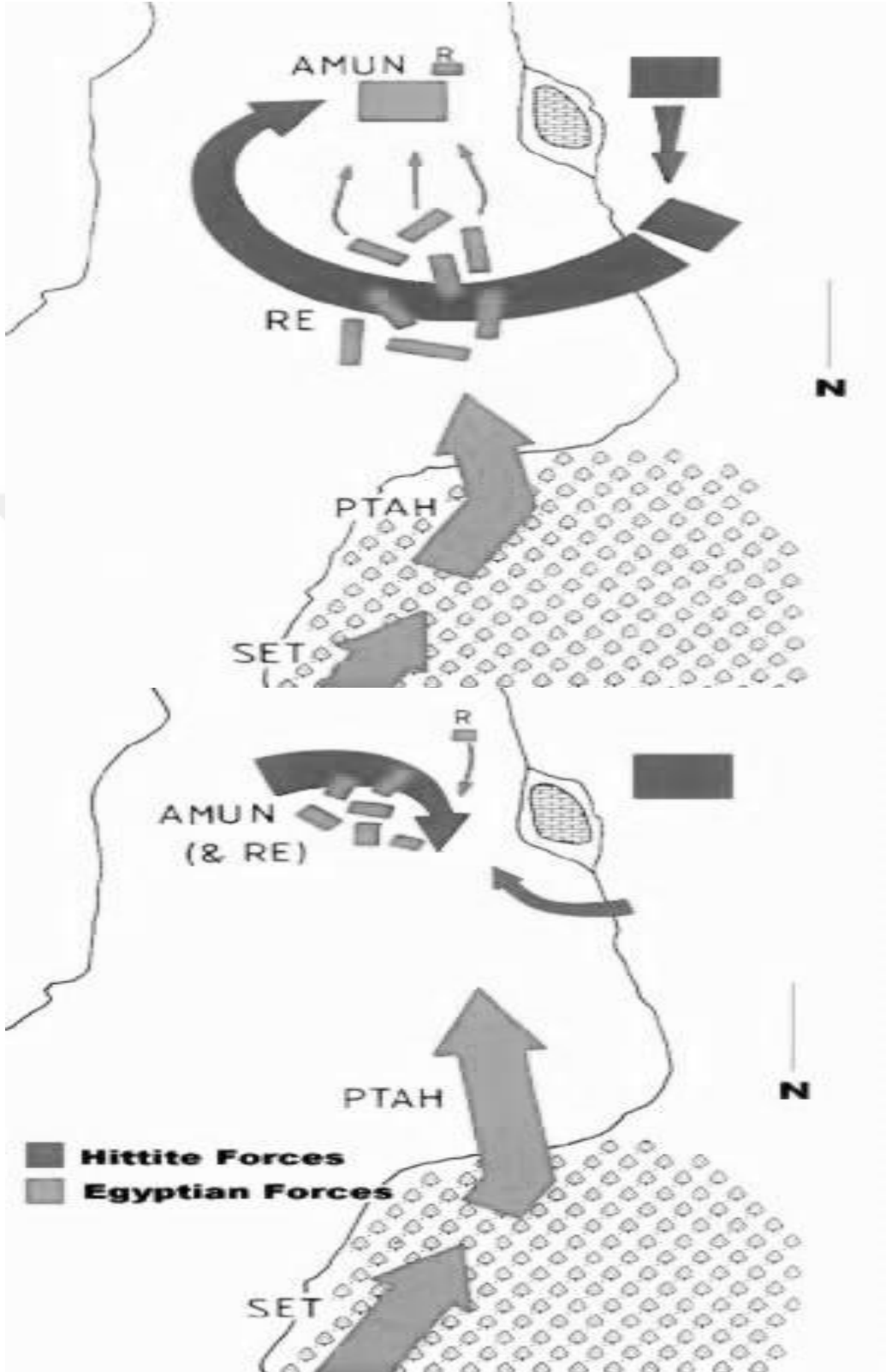
EK 1: Amarna Çağı Ön Asya Devletleri.

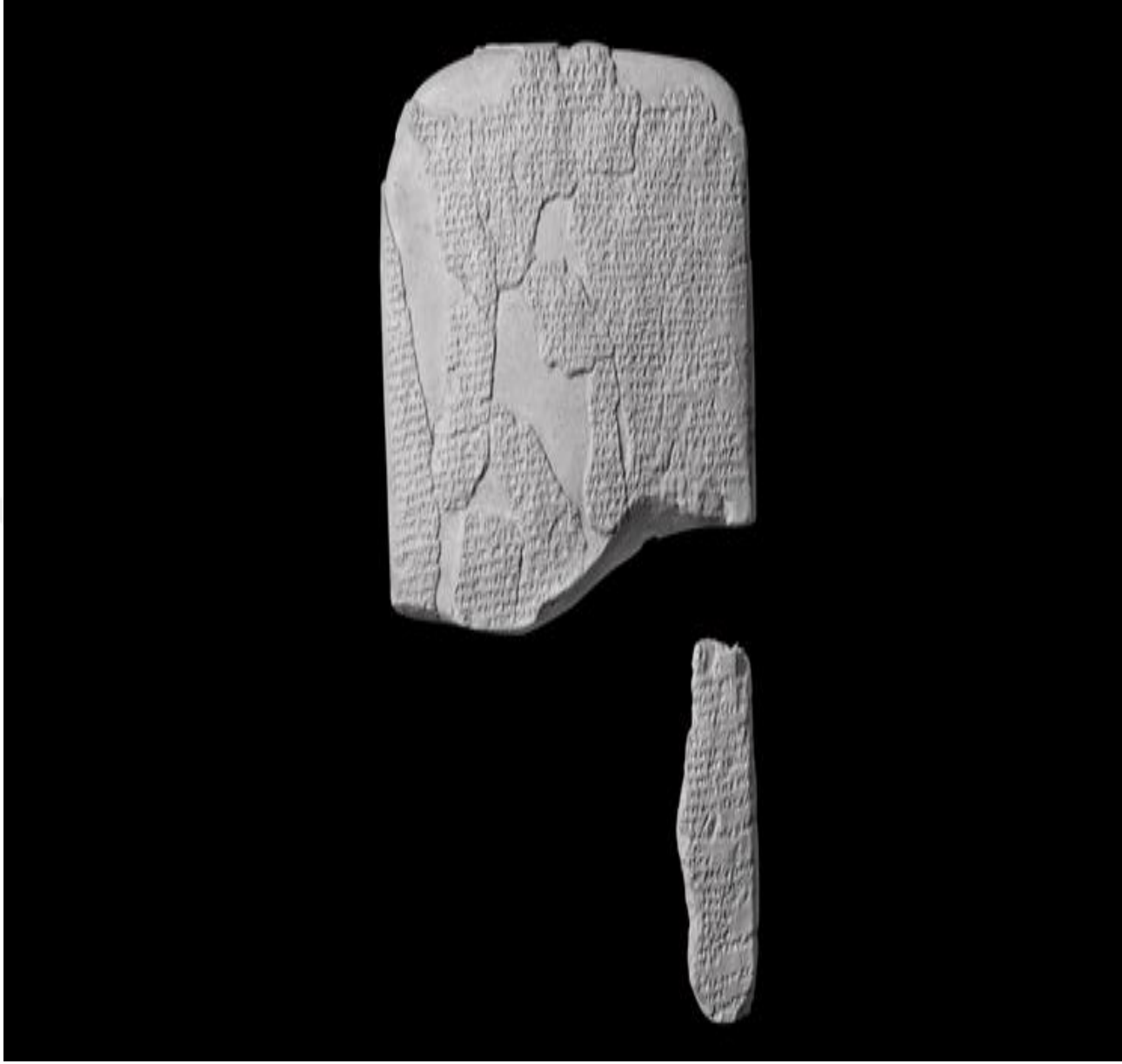
EK 2: Kadeş Savaşı Hitit, Mitanni ve Suriye vassalları.

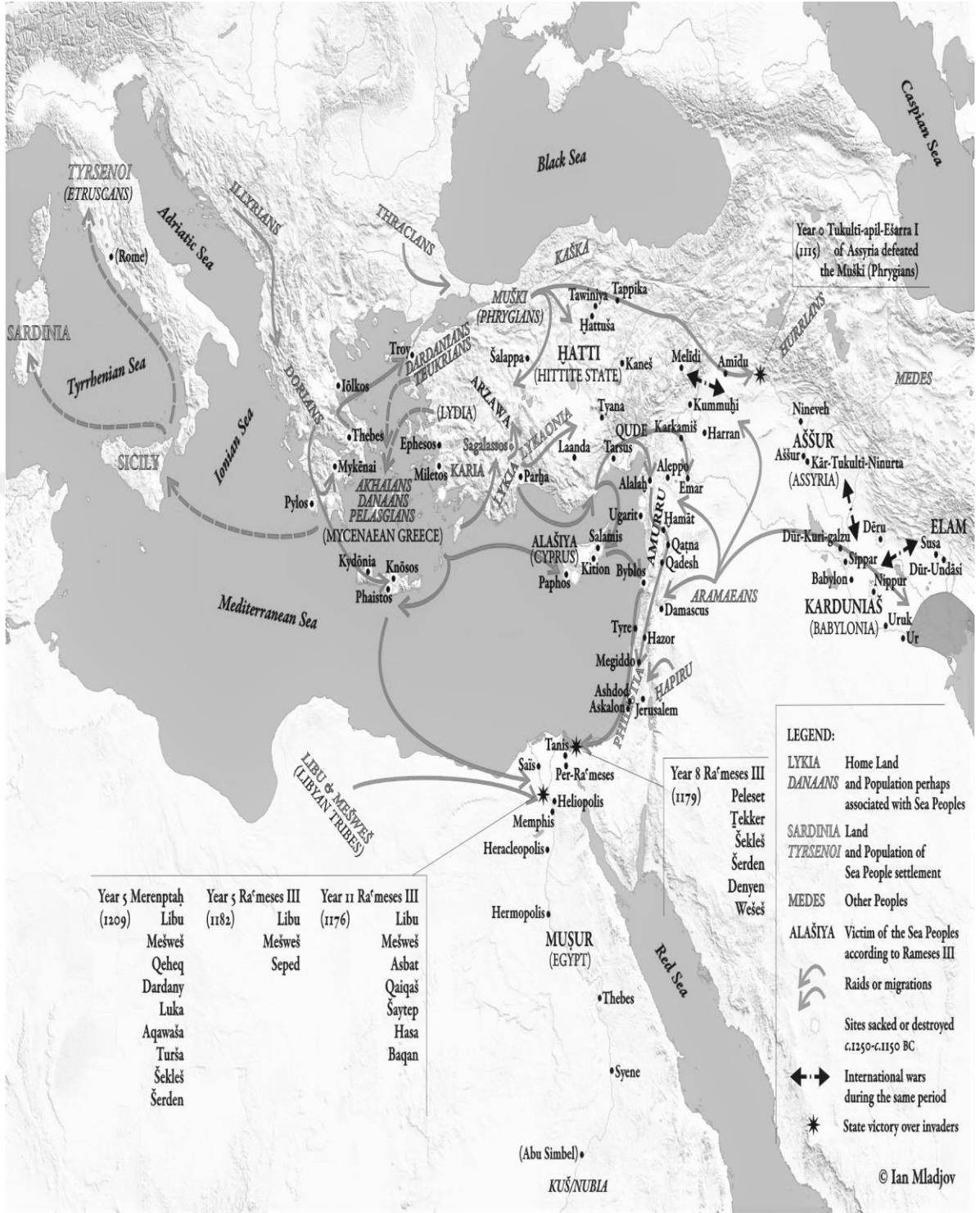
EK 3: Kadeş Savaşı Hitit ve Mısır Güçleri.

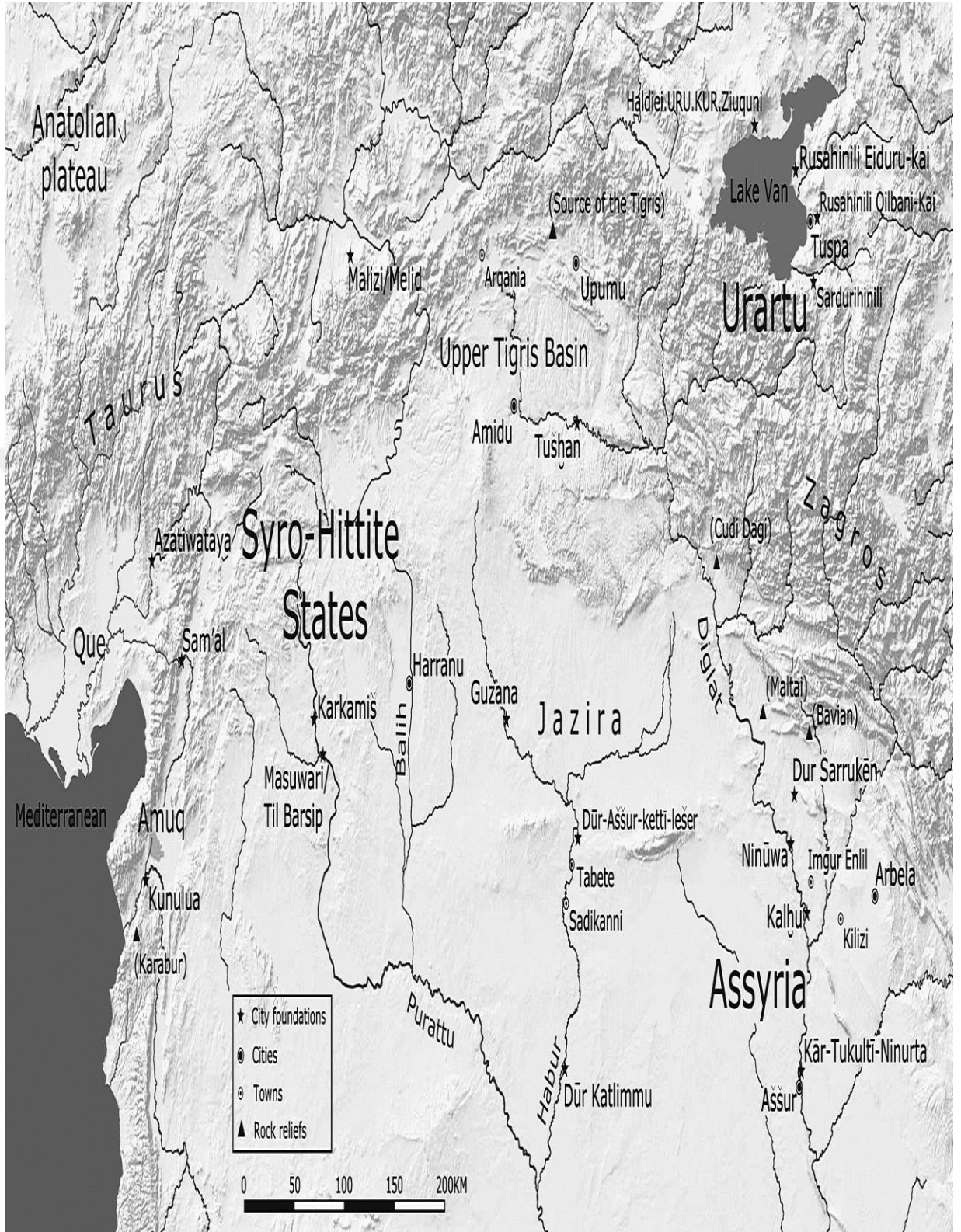
EK 4: Kadeş Savaşı Hitit ve Mısır Güçleri.

EK 5: Kadeş Savaşı Sonrası Hitit ve Mısır Devletleri Arasında Yapılan Antlaşma Metni.

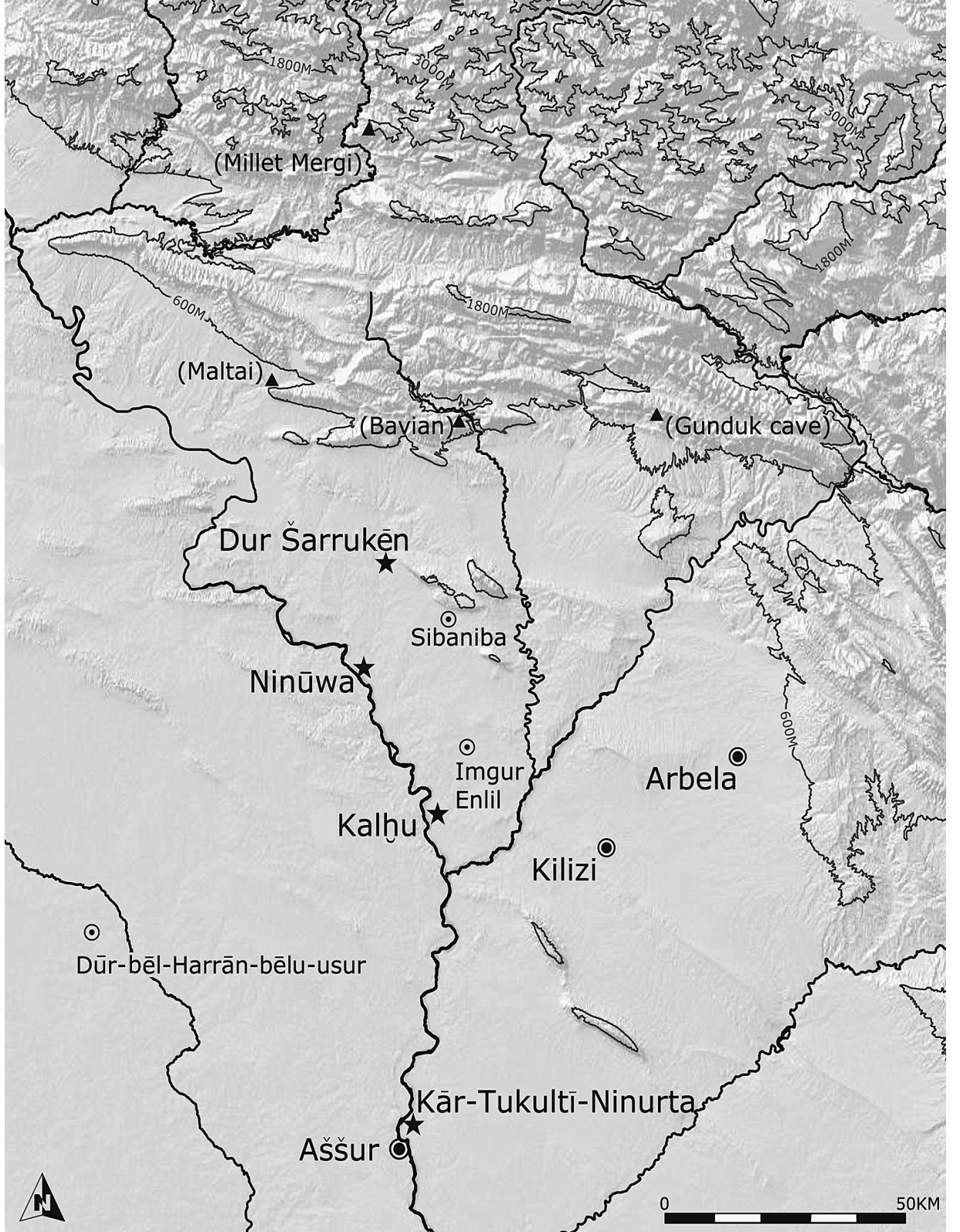

EK 6: Ege Göçleri Kavimleri ve Yol Güzergâhları.

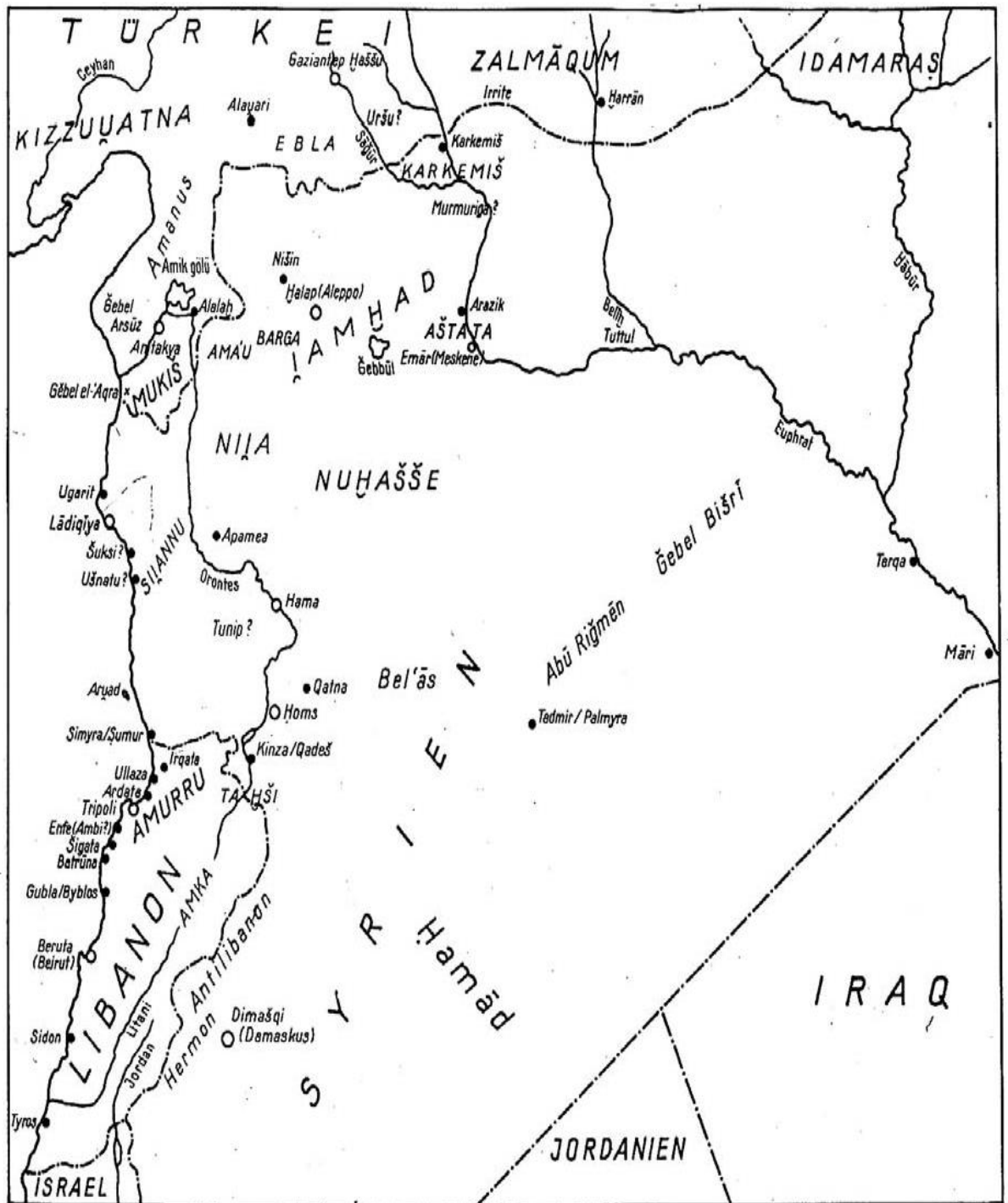
EK 7: Erken Demir çağ Yukarı Mezopotamya.

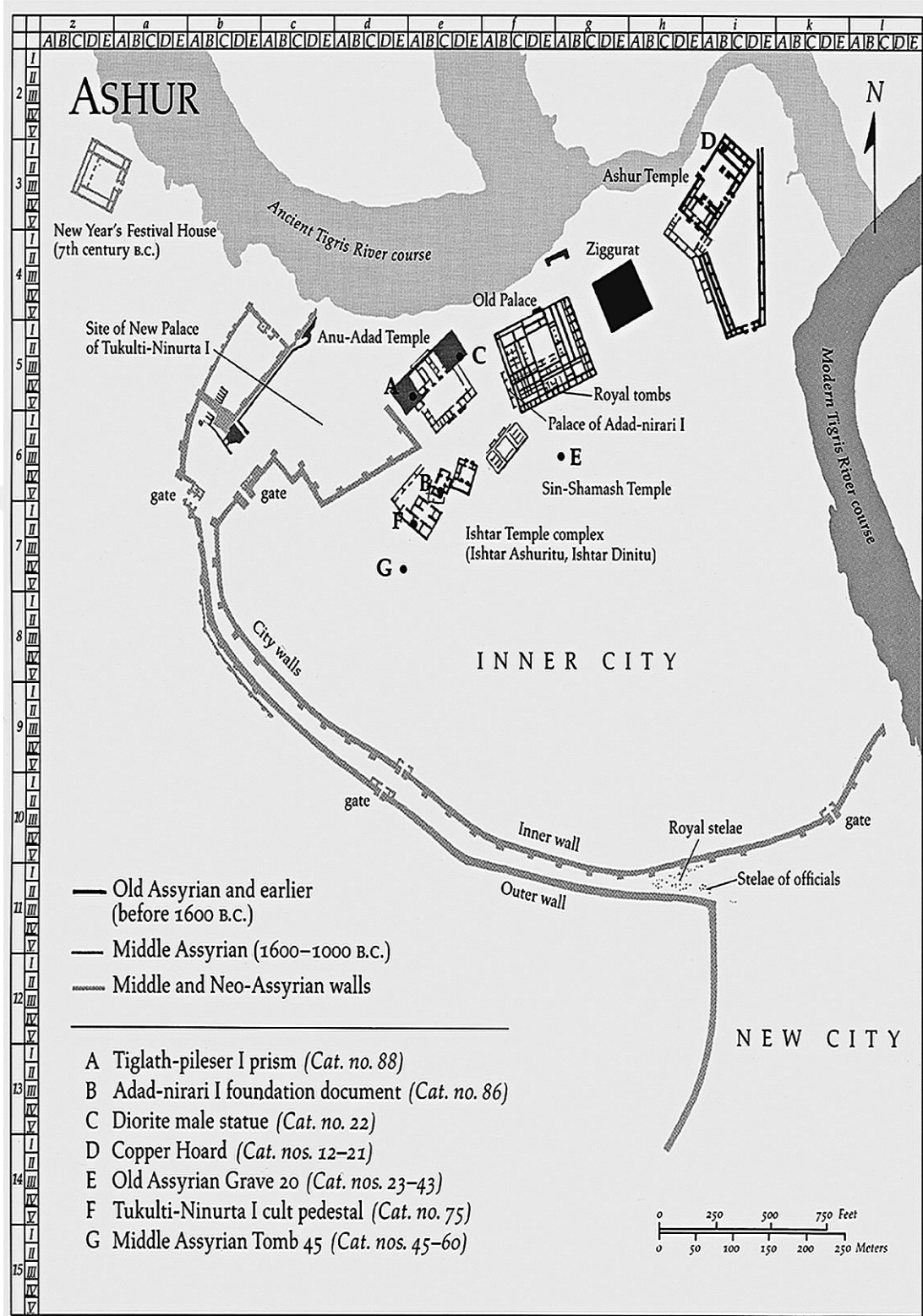

EK 8: Demir Çağı Yukarı Mezopotamya Bölgesi ve Bölgenin Önemli Şehirleri.

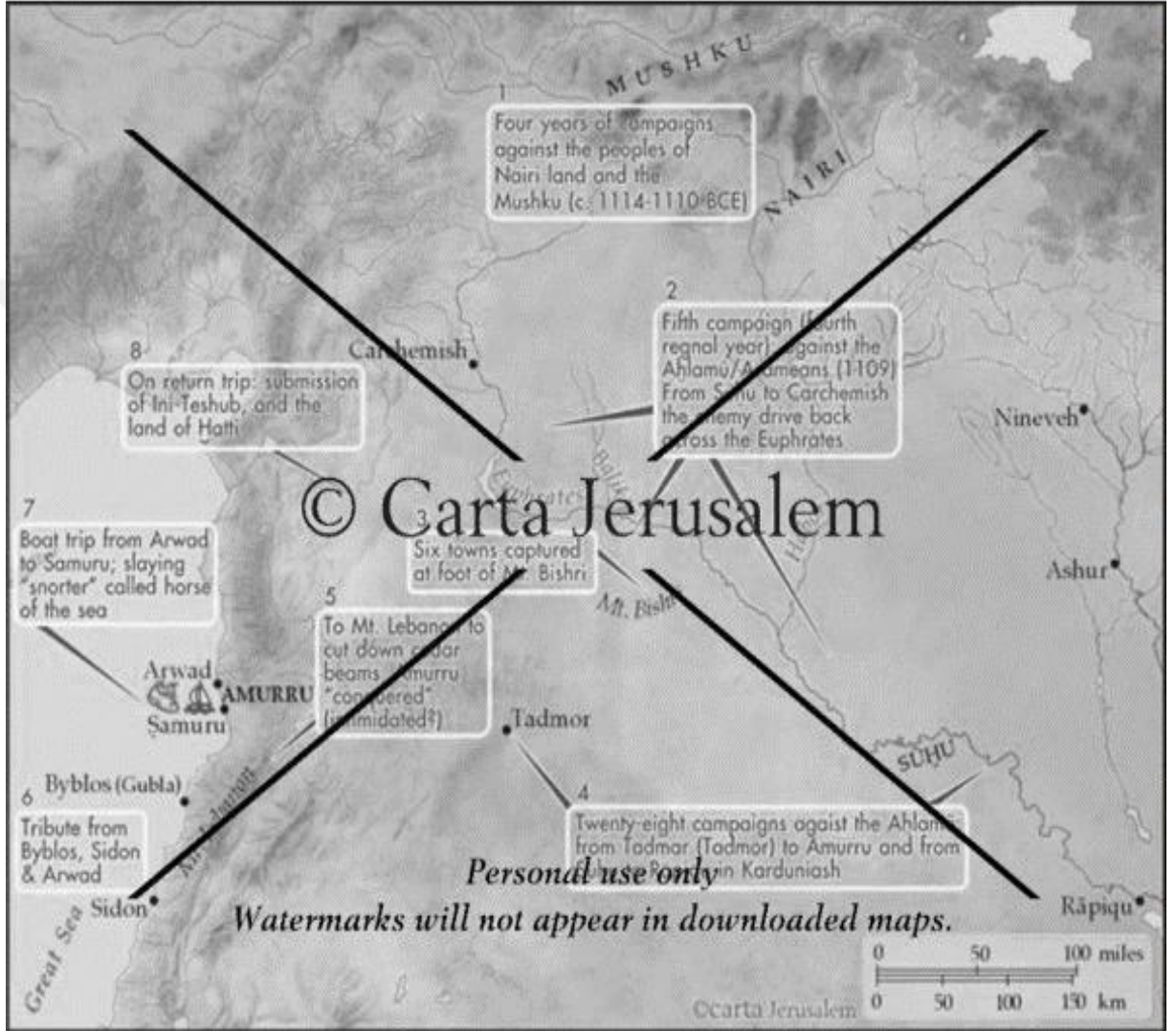
EK 9: MÖ2.binyılda Suriye.

EK 10: Eski, Orta ve Yeni Asur Dönemleri Önemli Merkezler.

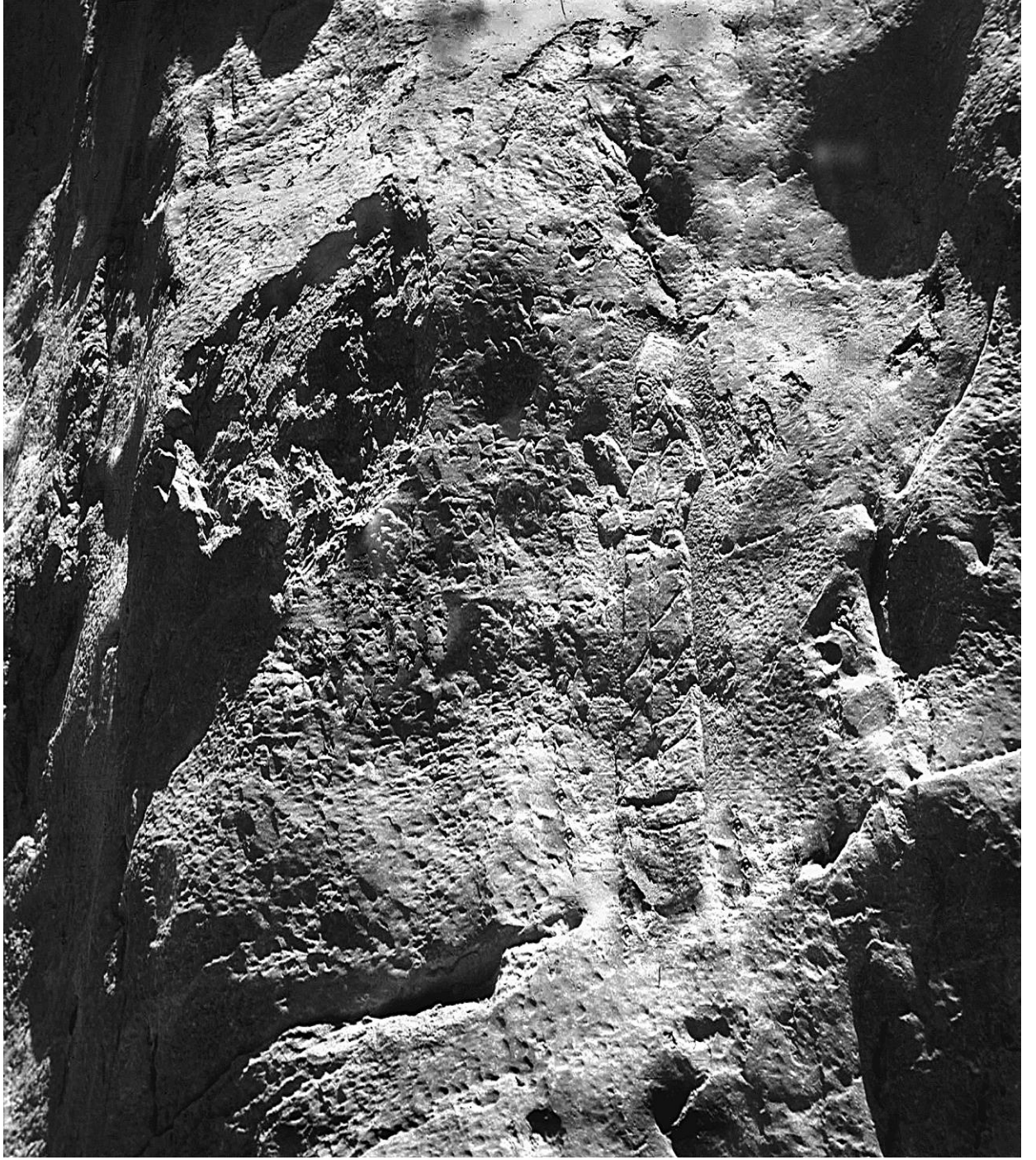

EK 11: . MÖ13.yüzyılda I.I. Tukulti-Ninurta hükümranlığında Asur Devleti'nin kuzey bölümü.

EK 12: Tiglat-pileser Dönemi Ahlamu Aramileri Üzerine Düzenlenen Sefer Güzergâhları.

EK 13: I. Tiglat-pileser Rölyefi, Birklinçay.

EK 14: Asur Ordusu.